MUNKAÜGYI KUTATÓINTÉZET

A MUNKAERŐPIAC KERESLETÉT ÉS KÍNÁLATÁT ALAKÍTÓ FOLYAMATOK

BUDAPEST
1993. június hó

Az elemzést készítette:

LAKY TERÉZ

Lektorálta:

LAKATOS JUDIT

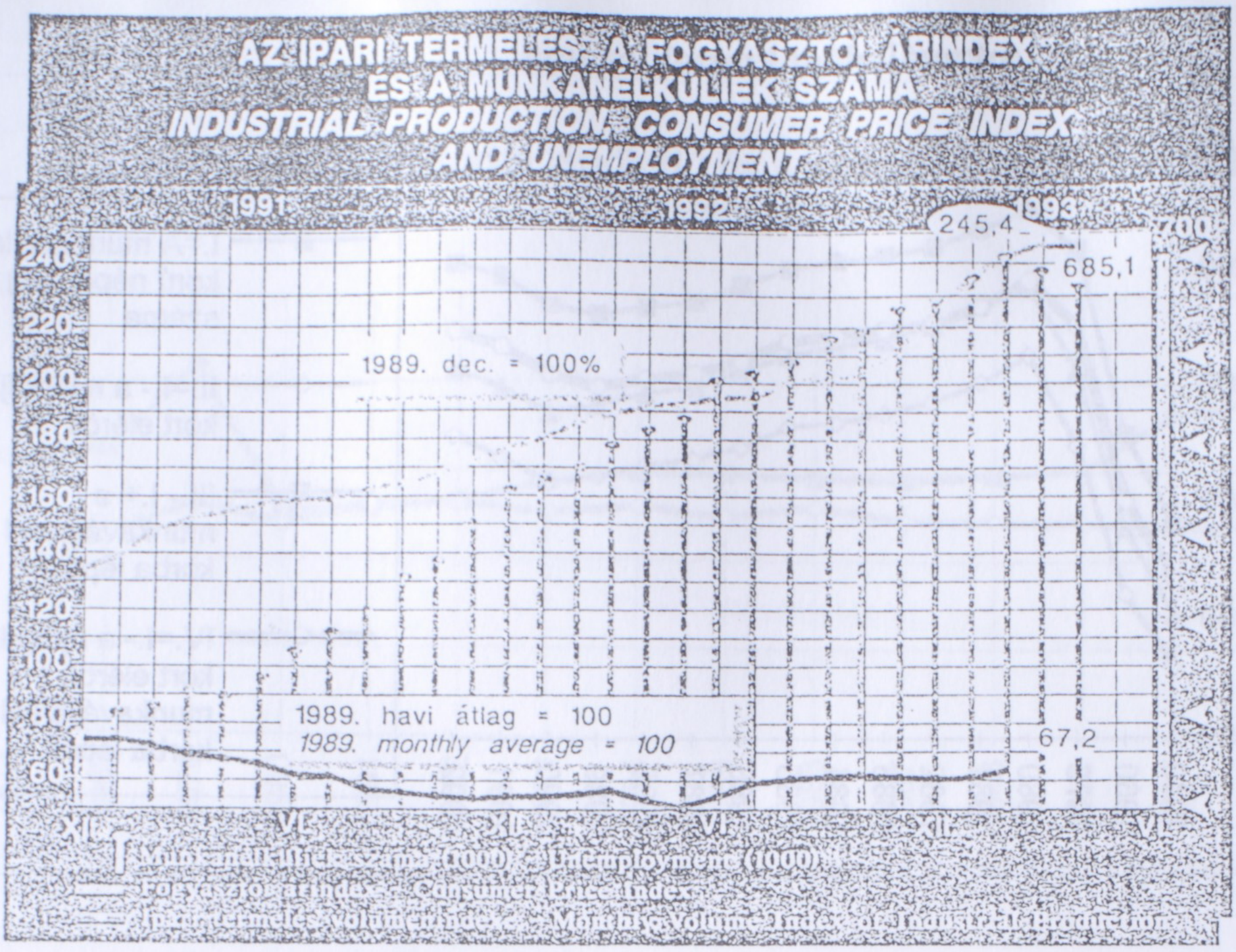
és

FÓTI JÁNOS

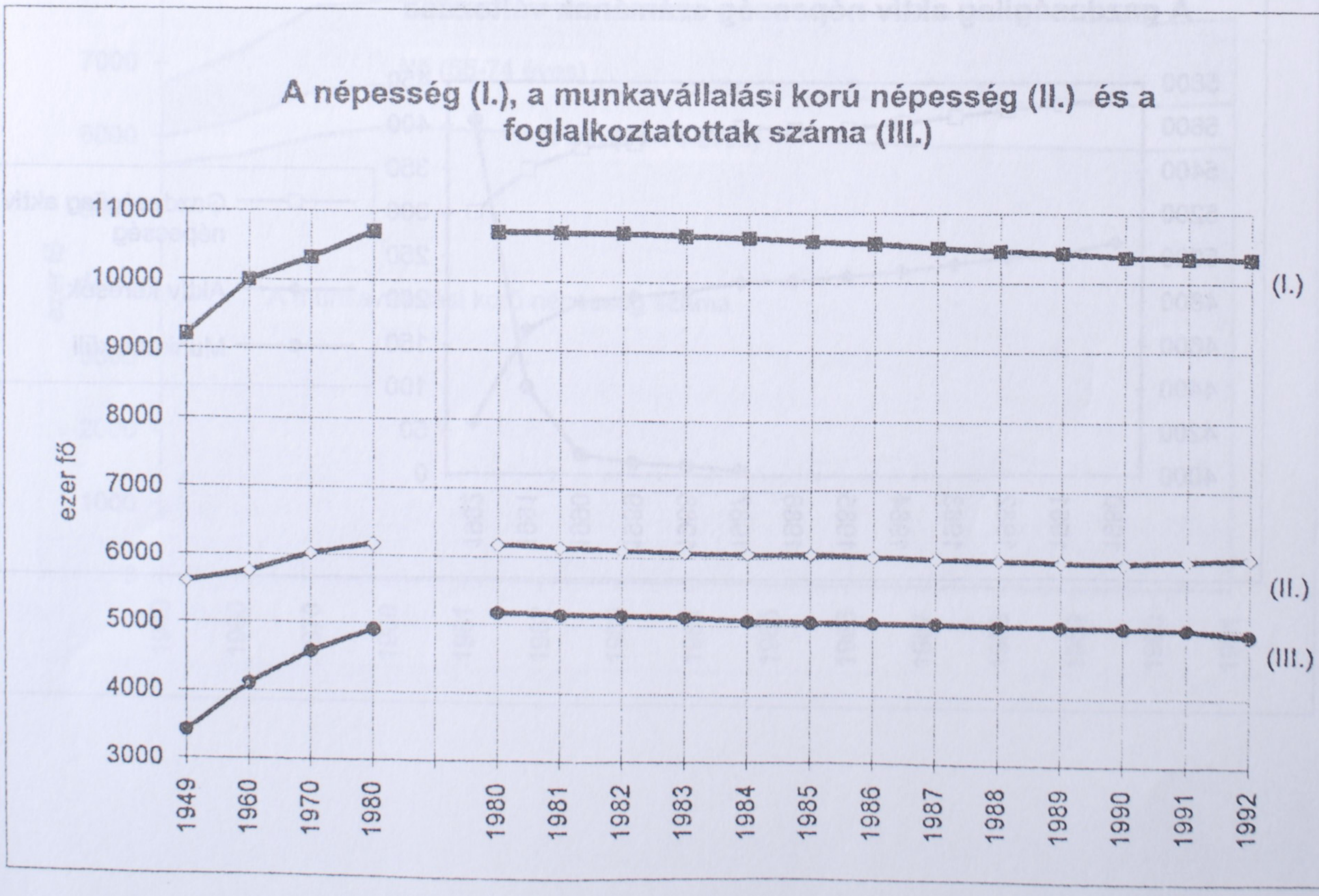
Kiadja az Országos Munkaügyi Központ
Felelős kiadó.: dr. Kalmár László főigazgató
Készült az Országos Munkaügyi Központ Kiadói osztályán
F. v.: Szauer Miklós
1290/1993.
Budapest

A NÉPESSÉG SZÁMA NEM ÉS ÉLETKOR SZERINT

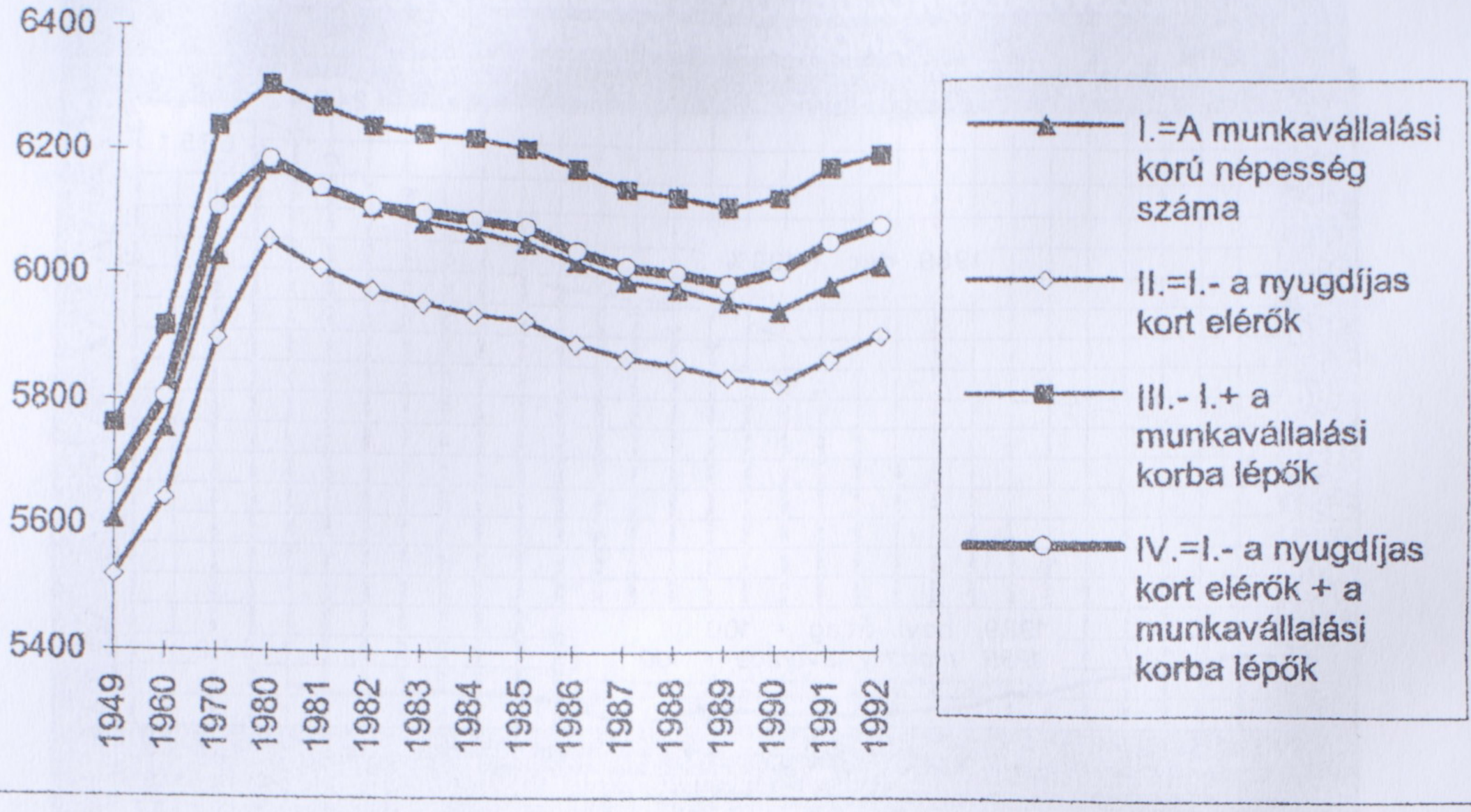
1990. I. 1.

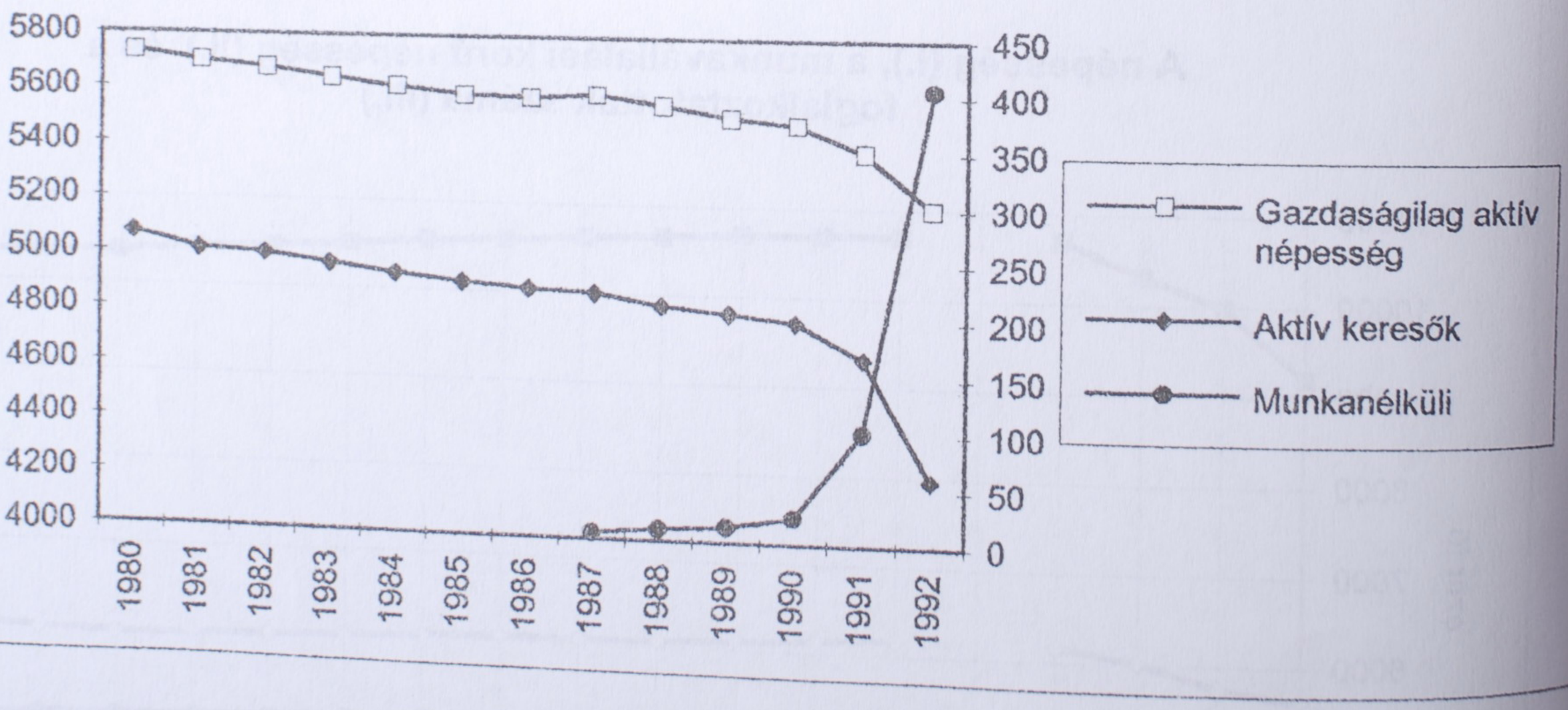
Figyelő, 1993. június 10.

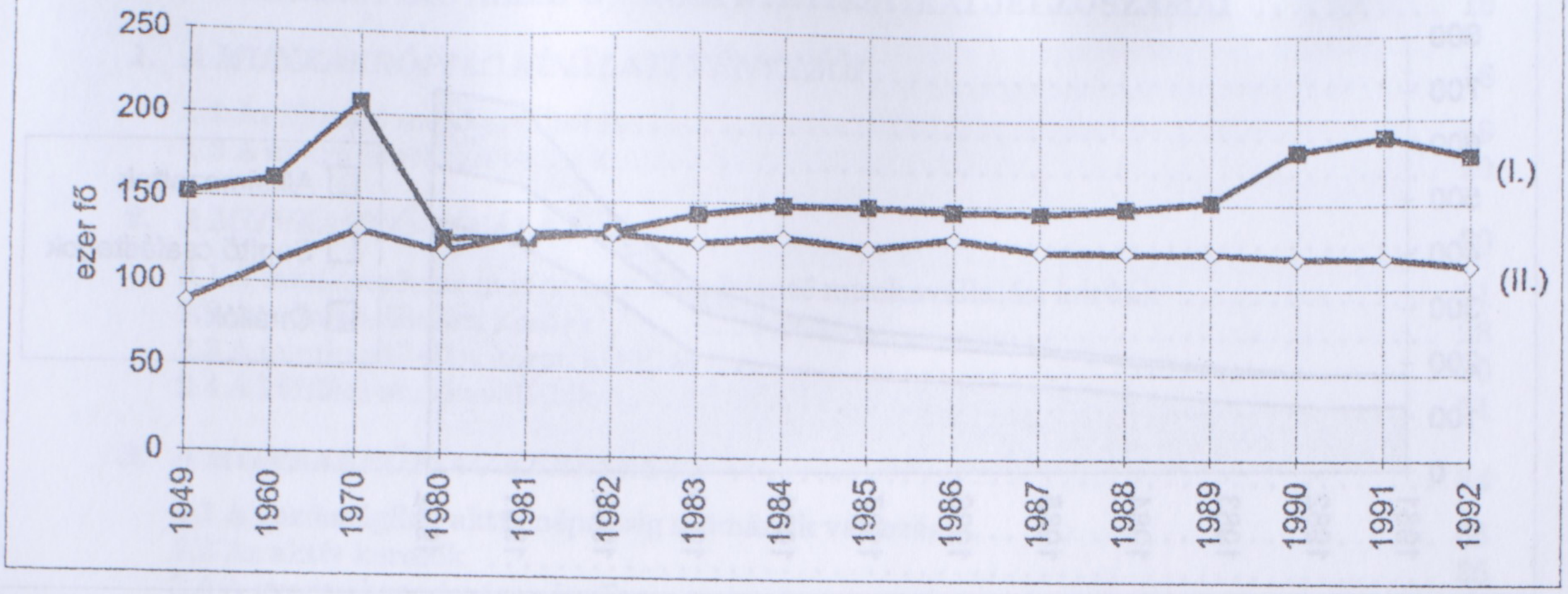
A munkavállalási korúak száma

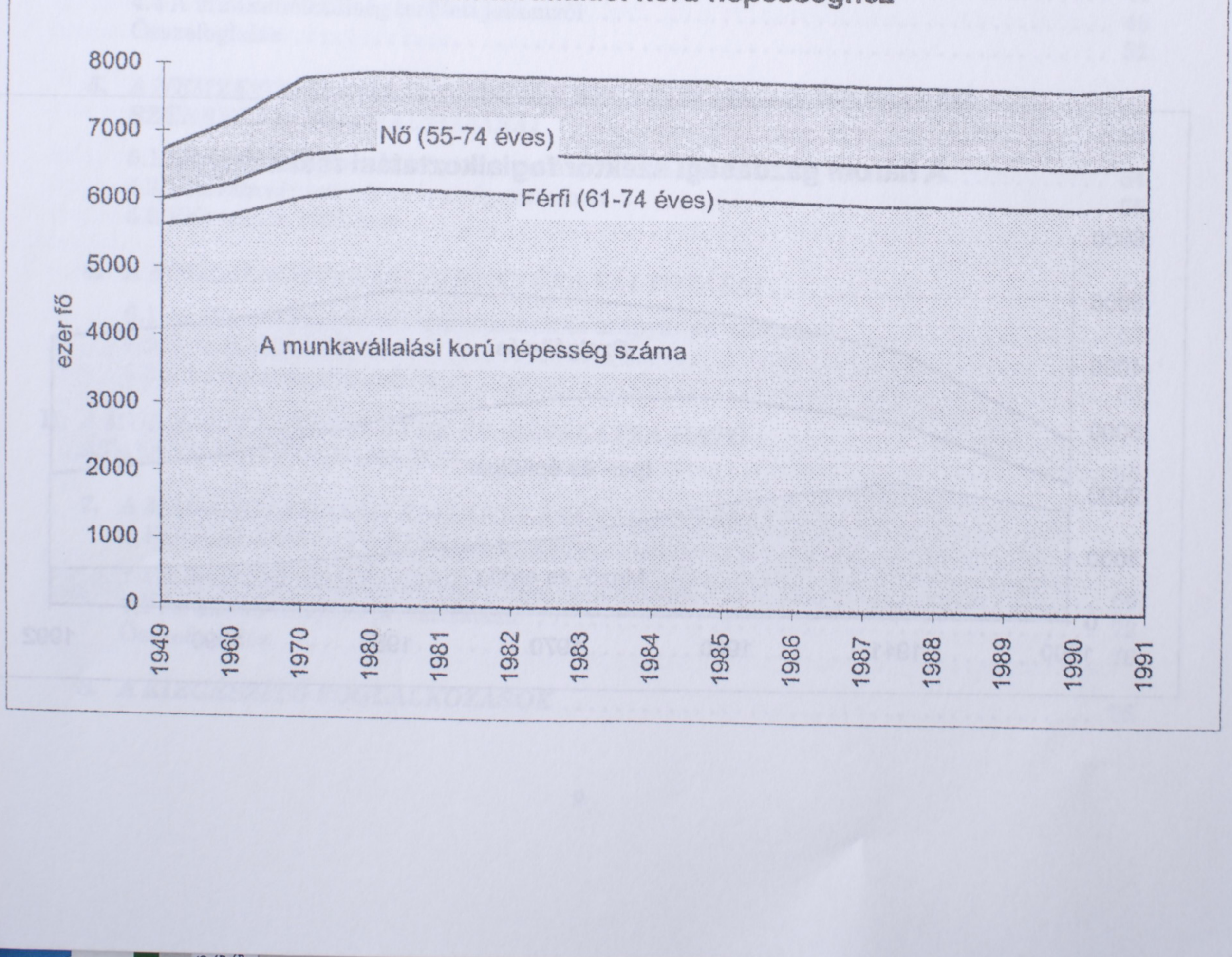
A gazdaságilag aktív népesség számának változása

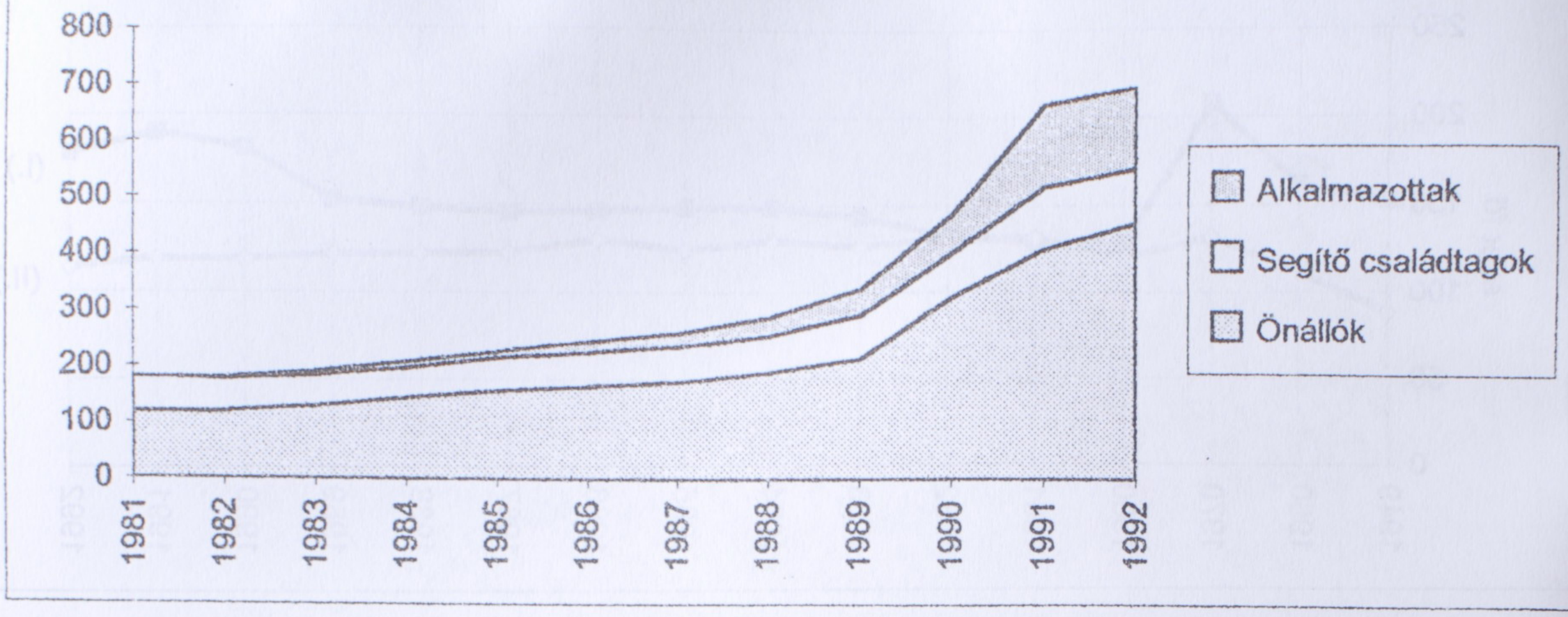
A munkavállalási korba lépők (I.) és a nyugdíjas kort elérők (II.) száma

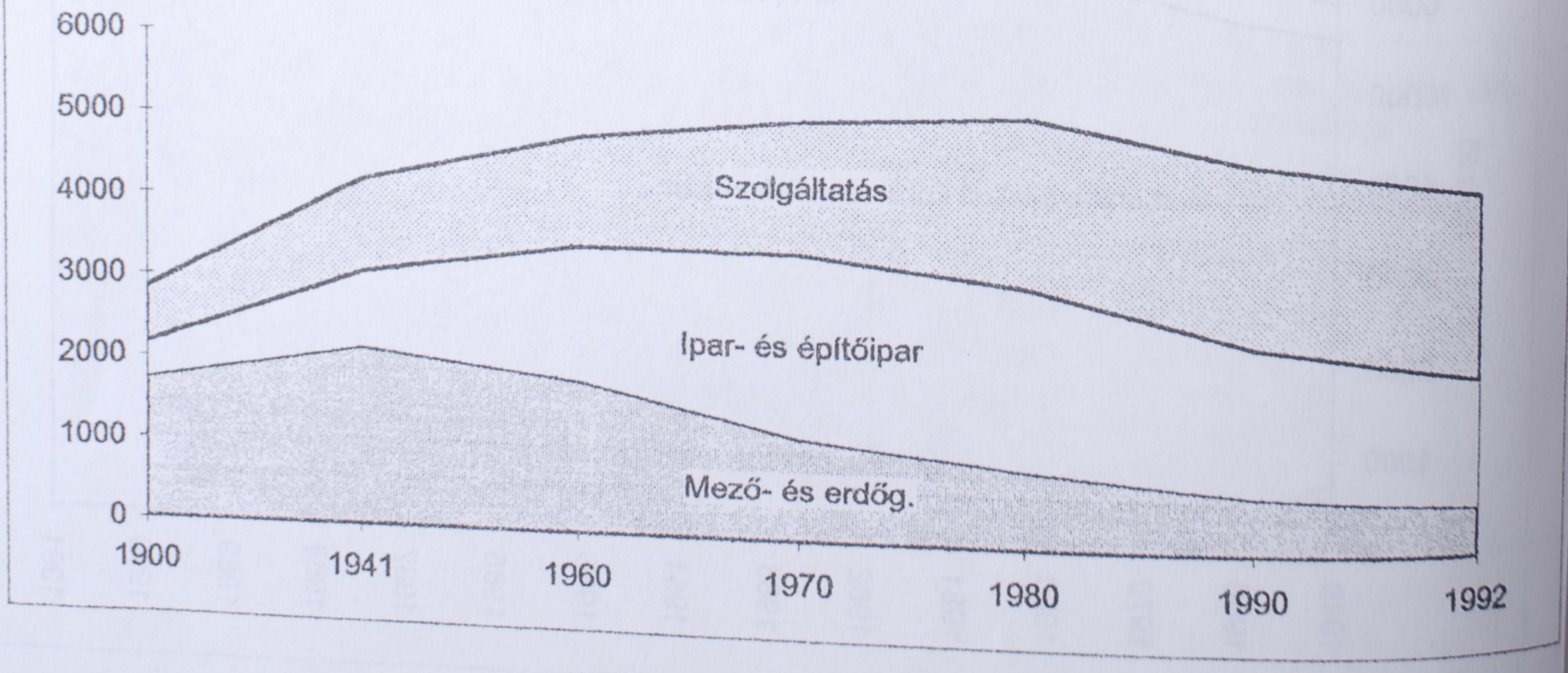
A nyugdíjaskorú, de 75 éven aluli népesség száma, aránya a munkavállalási korú népességhez

Az egyéni vállalkozásokban foglalkoztatottak

A három gazdasági szektor foglalkoztatási részarányai

TARTALOM

Bevezető 11

A főbb megállapítások 13

I. A MUNKAERŐPIAC ÁLLAPOTÁNAK STATISZTIKAI JELZŐSZÁMAI 16

1. A MUNKAERŐPIAC KÍNÁLATI TÉNYEZŐI 18

1.1 Az ifjúsági munkaerőforrás 19
1.2 A nyugdíjkorhatárt elérők 20

2. A MUNKAERŐ-KÍNÁLAT 20

2.1 A munkaerőpiacon kínálatot nem jelentő munkavállalási korúak 21
2.2 A munkavállalási korúak 28
2.3 A munkavállalási koron kívüliek 30
2.4 A külföldi munkavállalók 31

3. A MUNKAERŐPIAC KERESLETE 34

3.1 A gazdaságilag aktív népesség számának változása 35
3.2 Az aktív keresők 35
3.3 A gyermekgondozáson levők 38
3.4 A foglalkoztatott nyugdíjasok 39
3.5 A részleges foglalkoztatás 40

4. A MUNKANÉLKÜLISÉG 40

4.1 A munkanélküliség mértéke 41
4.2 A munkanélküli pályakezdők 43
4.3 A munkanélküli-ellátás 44
4.4 A munkanélküliség területi jellemzői 46
Összefoglalás 52

5. A NEMZETGAZDASÁG ÁGAZATOK SZERINTI FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI 54

5.1 A három foglalkoztatási szektor arányváltozásai 54
5.2 Létszámváltozások az ipar ágazataiban 55
5.3 Változások 1992-ben 57

6. A FOGLALKOZTATÁSI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSAI 59

6.1 Az állománycsoportok létszámának és arányának változásai 59
6.2 Üres álláshelyek 61
6.3 A betöltetlen álláshelyek 63

II. *A MUNKAERŐ-KERESLETRE ÉS -KÍNÁLATRA HATÓ ÁTALAKULÁSI FOLYAMATOK* 65

7. A MAGÁNGAZDASÁG KIALAKULÁSÁNAK HATÁSAI A FOGLALKOZTATOTTSÁGRA 66

7.1 A magánvállalkozások természetes szaporodása 66
7.2 Az állami tulajdon privatizálása 72
Összefoglalás 76

8. A KIEGÉSZÍTŐ FOGLALKOZÁSOK 76

9. A CSŐD- ÉS FELSZÁMOLÁSI ELJÁRÁSOK 80

9.1 A foglalkoztatásra ható néhány főbb körülmény 82

10. A MEZŐGAZDASÁGI ÁTALAKULÁS FOGLALKOZTATÁSI HATÁSAI 90

10.1 A mezőgazdasági foglalkoztatás értelmezési problémái 91
10.2 A mezőgazdaság foglalkoztatási viszonyai 94
10.2.1 A mezőgazdasági termelőszövetkezetek foglalkoztatási helyzete 97
10.2.2 Az állami szektor 100
10.2.3 A magángazdaságok 100
10.3 A mezőgazdasági foglalkoztatás néhány körülménye 102

MÓDSZERTAN 104

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE 109

BEVEZETŐ

Az angol munkaügyi kormányzat lapja, az Employment Gazette hónapról hónapra a legrészletesebb statisztikai információkat közli a munkaerőpiac, a foglalkoztatás és a munkanélküliség állapotáról. A munkaerőpiac helyzetének alkalmanként tizedszázaléknyi elmozdulásait a leggondosabb figyelemmel kísérik a kormányzati szervek, a pártok gazdaságpolitikusai és a szakszervezetek egyaránt. Hasonló szolgáltatást számos országban igyekeznek nyújtani a gazdaságpolitika alakítóinak.

Magyarországon még távol állunk attól, hogy például az angol munkaügyi statisztikához hasonló szolgáltatást nyújthassunk. Kiépítéseihez azonban – ha némi késéssel is – szükséges hozzálátnunk. A rendszeres munkaerőpiaci információk létrehozásában sok szervezetnek kell szerepet vállalnia.

A Munkaügyi Kutatóintézetben arra vállalkoztunk, hogy elősegítsük a munkaerőpiacról szóló mértékadó információrendszer létrejöttét, a különböző statisztikai információs bázisok együttes felhasználását.

A most elkészült kötet csupán az első lépés ebben az irányban.

Bízunk benne, hogy a kísérlet segít a továbbszerveződésben, a statisztikusok, közgazdászok, szociológusok munkájának összehangolásában azért, hogy ha nem is havonta, de egyelőre legalább félévenként összeálló kötet megfelelő tájékoztatást adjon a munkaerőpiac folyamatainak alakulásáról.

1991-ben, amikor ezt a munkát elkezdtük, a magyar munkaerőpiac tele volt ellentmondásos jelenségekkel. A növekvő munkanélküliséggel, a megjelenő „felesleggel" együtt volt jelen több százezer, munkavállalási koron kívüli (jellegzetesen nyugdíjas) foglalkoztatása, több tízezer vendégmunkás jelenléte, több százezer embernek a főfoglalkozás melletti, kiegészítő foglalkozása, s a munkaerőszolgálati irodákban ezrével a bejelentett, de a munkanélküliség ellenére hónapokig üresen álló, betölthetetlen álláshely.

Valójában a munkaerő-kereslet és -kínálat nyilvánvaló ellentmondásainak feltárása ösztönözte e munka megindítását is.

Időközben a munkaerőpiac szélsőséges ellentmondásait lecsillapította az általános gazdasági recesszió. A munkanélküliség növekedésével a kereslet és kínálat folyamatai átalakultak. S bár a mai munkaerőpiacon ugyancsk jelen vannak a nem-munkavállalási korúak, a kiegészítő foglalkozással rendelkezők (köztük a VGMK-k utódszervezeteiben, a JGMK-kban foglalkoztatottak), s ma is vannak tartósan betöltetlen álláshelyek, a munkaerőpiac jellege megváltozott.

Ugyanakkor megindultak vagy felerősödtek a munkaerőpiacot érdemben alakító újabb folyamatok: a magángazdaság kiépülése, a csőd- és felszámolási eljárások, a mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakulása.

E folyamatok foglalkoztatási hatásait igyekszünk nyomon követni. Ahol csak lehet, a rendelkezésre álló statisztikák felhasználásával (a KSH-n kívül több hatóság gyűjt rendszeresen számunkra fontos adatokat); ahol pedig hiányos a statisztikai megfigyelés, saját vizsgálatokkal igyekeztünk ha nem is reprezentatív, de jellemző, a makro folyamatokra utaló információkat gyűjteni.

Ebből következően a jelen tanulmány két, eléggé elkülönülő részből áll. Az első rész a statisztikailag megfigyelt demográfiai, gazdasági aktivitási folyamatokat ismerteti. A második részben a létező – esetenként részleges – statisztikákat a saját megfigyelések eredményeivel kiegészítve igyekszünk körvonalazni a folyamatok alakulását. (A módszertani magyarázatokat a *Függelék* tartalmazza.)

A fentiekből talán nyilvánvalóvá válik az is, hogy nem prognózist készítettünk. Bizonyos – elsősorban demográfiai – trendek alapján a jövőre utaló változások is körvonalazódnak, célunk azonban egyértelműen a már lezajlott, megtörtént változások regisztrálása, a munkaerő-keresletben és -kínálatban meghatározott időpontig bekövetkezett folyamatok trendjeiben a változások felrajzolása. Ezúttal, a rendelkezésre álló adatoktól függően, 1992 közepe-vége az időhatár.

* * *

Ahhoz, hogy ezt a munkát elkezdhessük, a „Közösen a jövő munkahelyeiért" Alapítvány és az OTKA támogatása adott módot.

A munkát igen sok partnerünk segítette. Részben publikált, részben eddig nem publikált adataival a KSH, az OMK, a Társadalombiztosítás érintett részlegei, az APEH, a Menekültügyi Hivatal, a MTA Nemzetközi Osztálya és számos minisztérium (mint a PM, az IKM, az FM, az NGKM, a HM, a Belügyminisztérium) adataik, elemzéseik rendelkezésre bocsátásával.

Az OMK munkatársai közül különösen *Gállos János* készséges közreműködésére számíthattunk.

Amikor megköszönjük segítségüket, bízunk benne, hogy a jövőben is partnereink lesznek.

A munkában sok kollégánk vett részt, közreműködésüket a megfelelő részeknél tüntetjük fel. A Munkaügyi Kutatóintézet munkatársain és a más kutatóhelyeken dolgozó kollégáink közül külön is köszönjük a munka különböző fázisaiban tanácsot adó, a szakmai vitán véleményt mondó szakértő kollégák – elsősorban *Frey Mária, Hárs Ágnes, Kollányi Margit, Kovách Imre, Kővári György, Ladó Mária, Nagy Gyula, Neumann László, Révész Gábor, Schwertner János, Tímár János* – észrevételeit, tanácsait; valamint a szakmai lektorok: *Lakatos Judit* és *Fóti János* aprólékos, minden részletre kiterjedő javításait. *Kozmáné Takáts Edit*nek a statisztikai adatok fáradhatatlan gyűjtéséért és egyeztetéséért, valamint *Sinka Jánosné*nak a többszöri korrekciót, adatkiegészítést igénylő kézirat gondos gépeléséért tartozunk köszönettel.

Budapest, 1993. március

Laky Teréz

A FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

A munkaerő-kínálat változásai

– A munkavállalási korú népesség (15–55 éves nők és 15–60 éves férfiak) munkaerő-kínálata jelentősen csökkent: 1992. január 1-jén már a munkavállalási korúak 24%-a nem jelentett a munkaerőpiacon kínálatot.

– Annak ellenére, hogy a 90-es évek elején – főként demográfiai okból – nőtt a munkavállalási korúak száma, 1991-ben összesen mintegy másfél millióan nem jelentek meg kínálatként a munkaerőpiacon (a korábbinál többen maradtak az iskolarendszerben, a háztartásban, többen vették igénybe a gyermekgondozás lehetőségét, s többen léptek ki a munkaerőpiacról a korhatárnál korábban, részben egészségi, részben foglalkoztatási okból). Többen vállaltak munkát külföldön.

– Nőtt viszont többféle csoport kínálata. Mindenekelőtt a nyugdíjasoké, akik közül a gazdaság a 80-as évek elejétől 1988-ig évről-évre többet foglalkoztatott (1986-ban 479 ezer főt). Az egyre súlyosbodó gazdasági helyzetben 1988 és 1992 között a foglalkoztatott nyugdíjasok száma mintegy 180 ezerrel csökkent. A növekvő létszámú nyugdíjasból növekvő számú a munkaerőpiacra visszajutni szándékozó. Növekedett a bevándoroltak, hazatelepültek, menekültstátusszal rendelkezők és a Magyarországon munkavállalási engedéllyel rendelkezők száma.

– A kínálatot csökkentő, illetve növelő hatások egyenlegeként a számítható munkaerőkínálat egy év alatt, 1991-ben mintegy százezer fővel csökkent.

A munkaerő-kereslet

– A munkaerő-kereslet csökkenése – a gazdaság romló állapotának jelzéseként – évről-évre növekvő mértékű. A munkavállalási korúak közül az 1980-81-ben még több mint 5 millió volt aktív kereső, 1991-ben már csak 4241 ezer. Számuk 1992-ben tovább csökkent. Egyúttal – mint jeleztük – a gazdaság egyre csökkenő létszámú pótlólagos munkaerőforrást igényel a nem munkavállalási korúak közül.

A munkanélküliség

– A kereslet csökkenése tükröződik a munkanélküliség növekvő számaiban: a regisztrált munkanélküliek száma 1990. januártól 1992. decemberig 24,2 ezerről 663 ezer főre nőtt. Közülük 1992 decemberében csaknem 55 ezer volt a regisztrált pályakezdő munkanélküli. 1992 végén a regisztrált munkanélküliek 72%-a részesült munkanélküli-segélyben.

– A munkanélküliek körében növekszik a tartósan állástalanok száma és a segélyezés átlagos időtartama. 1990-ben a segélyezés átlagos időtartama 137 nap volt, ez 1991-ben 171 napra, 1992 végére pedig 270 napra emelkedett. A munkanélküliek körében növekszik a „kemény mag", a lényegileg elhelyezhetetlenek, akik képzetlenségük, koruk miatt tulajdonképpen máris kiszorultak a munkaerőpiacról. A leginkább veszélyeztetett rétegek: a 8 általánost sem végzettek; a segédmunkások; s az 50 évesnél idősebbek. Együttes létszámuk mintegy 200 ezerre tehető.

– A munkanélküli-segélyre jogosultság lejárta után 1992 decemberében 42 ezren részesültek szociális ellátásban. (1992-ben mintegy 80 ezer főnek járt le a munkanélküli-járadékra és további mintegy 20 ezer fiatalnak a pályakezdő munkanélküli-segélyre való jogosultság ideje.) 1993-ban már összesen 250–300 ezer ember veszti el a segélyre való további jogosultságot.

– Az ún. aktív munkaerőpiaci programokban (átképzés, közmunka, a vállalkozóvá válás támogatása stb.) 1992 elején mintegy 21 ezren, 1992 decemberében mintegy 65,7 ezren vettek részt. E programok révén 1992 januárjában mintegy 6, 1992 decemberében mintegy 10%-kal válhatott alacsonyabbá a regisztrált munkanélküliek száma.

– A munkanélküliség 1990-ben kialakult területi különbségei a munkanélküliség általános növekedése ellenére tartósnak bizonyultak: a munkanélküliségtől kevéssé és erősen sújtott megyék lényegében kezdettől azonosak. (Jelentősebbek a változások a megyéken belül, a kistérségekben.) A munkanélküliség térbeli alakulása összefügg a térség általános, a különböző társadalmi és gazdasági mutatókkal jellemezhető fejlettségével. (Egyebek között – mint egy korrelációszámítás eredményei mutatják – az érintett népesség iskolázottságának mértékével.)

A nemzetgazdasági ágazatok foglalkoztatási szerkezetének változásai

– A nemzetközi összehasonlításokban a gazdaságok egyik alapvető fejlettségi mutatójának tekintik a mezőgazdaságban (primér szektor) az iparban (szekunder szektor) és a szolgáltatásokban (tercier szektor) foglalkoztatottak arányát. A legfejlettebb országokban az előrebecslések szerint az ezredfordulóra a keresők 3-4%-a dolgozik a mezőgazdaságban, 8-10%-a az iparban, s 86-90%-a szélesen értelmezett szolgáltatásokban. Magyarországon 1989-ben a mezőgazdaság a keresők 18, az ipar csaknem 37%-át foglalkoztatta, a szolgáltatásokban pedig mintegy 45% dolgozott. A változások 1990-től felgyorsultak, s 1992-re a mezőgazdaságban a keresők 14, az iparban 35%-a dolgozott, s a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya először haladta meg az 50%-ot. A felgyorsult arányváltozás azonban nem a gazdasági növekedés eredménye, hanem éppen ellenkezőleg: a súlyos gazdasági visszaesés következménye.

– Az ipar szakágazataiban az egyre mélyülő gazdasági válság jelentős – bár ágazatonként eltérő – létszámveszteséggel járt. Az általános leépülés közepette azonban az ipar belső szerkezeti struktúrája csekély mértékben változott.

– A foglalkoztatási állománycsoportok létszámában érzékelhető változás történt. Bár a munkanélküliség valamennyi fizikai állománycsoportot sújtotta, a gazdaság egyre inkább a szakmailag képzettebbeket és a fehér-gallérosokat foglalkoztatja.

– A bejelentett üres álláshelyek között 1991 elején még 37%-ot tett ki a 180 napon túl nyilvántartott, betölthetetlen álláshelyek aránya. Ez az arány 1992 végére mintegy 5%-ra csökkent. A kereslet és kínálat közötti, már természetesnek tekinthető csekély eltérés mögött az egyik legfőbb tényező a munkanélküli-járandóság (még oly alacsony) összegének elvesztése, egyre többen kényszerülnek rá, hogy a korábban elfogadhatatlannak ítélt, alacsony presztizsű és a munkanélküli-járadéknál esetleg alacsonyabb jövedelmű munkahelyet is elfogadják.

A magángazdaság kialakulásának hatásai a foglalkoztatottságra

– A magángazdaságban foglalkoztatottakra vonatkozó, utolsó értékelhető adatok szerint 1992. január 1-jén az egyéni vállalkozásokban főfoglalkozásúként 707,4 ezer fő dolgozott (önállóak, alkalmazottak, segítő családtagok), a nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban pedig további 76,9 ezer tag és alkalmazott. A jogi személyiségű vállalkozások közül csak a vegyes tulajdonú cégekről van mértékadó információ; eszerint a teljesen vagy többségi külföldi tulajdonú cégek 103 ezer főt foglalkoztattak. Ez együttesen 810 ezer fő magánszektorbeli foglalkoztatását jelenti. Azaz, 1991-ben a munkavállalási korúak 13,4, az aktív keresők 19,1%-a dolgozott statisztikailag kimutatottan a magánszektorban. (A jogi személyiségű gazdasági szervezetekben foglalkoztatottak között még ugyancsak vannak a magánszektorhoz tartozók, erről azonban nincsenek adatok. Megjegyezzük, hogy a tapasztalatok szerint a Kft.-k és Rt.-ok meghatározó hányada változatlanul állami tulajdonú, a nagy állami szervezetekből decentralizált kisebb egység.)

– A kis magánszektor bizonyult eddig az első számú munkahelyteremtőnek. Mig 1981 és 1989 között 9 év alatt 167,1 ezerrel nőtt az egyéni magánvállalkozásokban dolgozók száma, addig 1990 és 1992 között, 3 év alatt, a növekedés több mint kétszeres: 360 ezer fő.

– Az állami vagyon privatizálásának eddigi üteme következtében mérsékelt a foglalkoztatásra gyakorolt hatás. A munkahelyek zömmel a privatizálást megelőzően szűnnek meg, az új (főként a külföldi) tulajdonosok pedig eddig szerény számú (3-4 ezer) új munkahelyet hoztak létre.

– A privatizálás kibontakozó és egyre népszerűbbé váló formája az alkalmazotti vásárlás, amelynek legfőbb célja a munkahelyek megőrzése.

Kiegészítő foglalkozások

A gazdaság számbavehető teljesítményének évek óta tartó súlyos csökkenése, s a munkanélküliség nagy arányú növekedése közepette Magyarországon legálisan több mint 200 ezer főnek van kiegészítő foglalkozása. A legáltalánosabb a nem jogi személyiségű társas vállalkozások tagjai körében: 1991-ben 78%-uknak nem a vállalkozás volt a főfoglalkozása. Ez egyúttal óvatosságra int a társaságok gyors növekedési adataiból levonható – egyebek között a teljesítményeket becslő – következtetéseknél.

Csőd- és felszámolási eljárások

A régi és az újabb keletű csődhelyzetek és felszámolási eljárások során, bár a kisebb cégek kerültek tömegesen csődbe, a foglalkoztatottak meghatározó hányada a nagy cégeknél dolgozott. A csődeljárásoknak többféle kimenetele lehet, a felszámolási eljárások során azonban a cég megszűnik. A felszámolásoknak jelentős a foglalkoztatási hatása, minthogy csak az életképesnek minősülő tevékenységek, egységek, részlegek szerveződnek újjá valamilyen formában. A tapasztalatok szerint a felszámolások jó része súlyos létszámveszteséggel jár, elsősorban a régtől bizonytalan sorsú nagyvállalatokból létrehozott Kft.-k, Rt.-ok körében.

A mezőgazdasági átalakulás foglalkoztatási hatásai

– A statisztikai adatok szerint a mezőgazdaság több mint 1 millió keresője közül 1989 óta több mint 380 ezer foglalkoztatottat veszített. Az így mért létszámveszteség azonban nem ad valós képet, mert nem számol az eredetileg sem mezőgazdasági foglalkozásúak kiválásával, más ágazatba kerülésével, holott a mezőgazdaságban az 1980 óta 60:40% volt az alap- és a melléktevékenységekben foglalkoztatottak aránya.

– A mezőgazdaság korábbi nagyüzemei – a tsz-ek és az állami gazdaságok – a ténylegesen munkanélkülivé válók mellett jelentős számban bocsátottak el a mezőgazdasági idényben nem foglalkoztatható tagokat és alkalmazottakat. A tényleges és a szezonális munkanélküliség mértéke azonban ma nem különíthető el az adatokból.

– A mezőgazdasági munkanélküliek száma nem ismert. A *szervezeti* átalakulások foglalkozási hatásai azonban mind az állami, mind a szövetkezeti szektorban feltehetően már zömmel lezajlottak, kivéve a felszámolás alatt álló gazdálkodókat. Az állami gazdaságokból alakult társaságok privatizációja is okozhat még elbocsátásokat. A magánszektor foglalkoztatási szerepe a 80-as évek végétől fokozatosan növekszik és már 1991-ben a mezőgazdaság aktív keresőinek több mint 20%-át foglalkoztatta. A mezőgazdasági foglalkoztatás további alakulása most már a *gazdálkodási* feltételek függvénye.

– A mezőgazdaságból kikerülő munkanélküliek – csakúgy, mint a más ágazatokból kikerülők – nem homogén társadalmi csoport, hanem erősen rétegezett. Előnyösebb helyzetűek a több-kevesebb vagyonnal, tulajdonnal, valamint a szaktudással rendelkezők; esetükben az anyagi és a szellemi tőke egyaránt segítheti új egzisztenciájuk megteremtését. Kifejezetten hátrányos helyzetűek viszont – mint a gazdaság egészében – a vagyontalanok, tanulatlanok, szakképzetlenek. E réteg legnagyobb kibocsátója eddig is a mezőgazdaság volt. Elhelyezkedési esélyeik a legrosszabbak.

I. A MUNKAERŐPIAC ÁLLAPOTÁNAK STATISZTIKAI JELZŐSZÁMAI

A munkaerőpiac keretei

A KSH évrőlévre közreadott, az előző év foglalkoztatási adatait összefoglaló munkaerő-mérlege tételesen elszámol az ország mintegy 10 millió lakosának munkaerőpiaci részvételéről.*

Az 1992. január 1-jei állapotot tükröző munkaerőmérleg adatai szerint az ország mintegy 10,3 millió lakosának csaknem 60%-a, mintegy 6 millió fő volt munkavállalási korú, ami a nők esetében 15–55 éves, a férfiak esetében 15–60 éves kort jelent.**

Közülük mintegy 4,9 millió (több mint 80%-uk) volt jelen a munkaerőpiacon (a többiek vagy még tanultak vagy munkavállalási korban nyugdíjba kerültek, vagy – különböző okok miatt – nem váltak gazdaságilag aktívvá.)

A mintegy 4,9 milliós, munkavállalási korú, gazdaságilag aktív népesség mellett a gazdaság további több mint 300 ezer fő nem munkavállalási korút (14 éves, valamint 55, illetve 60 évesnél idősebb) foglalkoztatott. A gazdaságilag aktív népesség száma így együttesen mintegy 5,2 millió volt. (További mintegy 30 ezer magyar állampolgár nem az országban, hanem külföndön dolgozott.)***

* A mérlegkészítés szigorú szabályai szerint az áttekintés
- csak a magyar állampolgárok jelenlétével számol;
- minden magyar állampolgár csak egyféle módon szerepelhet: vagy tanuló, vagy aktív kereső, vagy foglalkoztatott nyugdíjas, vagy munkanélküli stb.;
- nem tekinti feladatának a (legális) kettős foglalkozások számbavételét;
- nem veszi figyelembe a magánszemélyek alkalmi munkavállalását, s nem vállalkozik az illegális munkavállalások becslésére stb.

Ezért, bár számos alapadatot a munkaerőmérlegből idézünk, a munkaerőpiac tényleges állapotának leírásához egyéb összetevőket is figyelembe veszünk.

** Az általános szabály alól lehetnek – és vannak – kivételek. Például a bányászat, a MÁV, a honvédség, rendőrség stb. meghatározott munkaköreiben a felső korhatár alacsonyabb. A munkavállalási kor meghatározása általában a nemzetközi gyakorlathoz igazodó – időről időre változó – társadalompolitikai döntés. Magyarországon 1982 óta minősül a 15. év a munkavállalási kor kezdetének és régóta fontolgatott lépés a munkavállalási korhatár felemelése. (Az Egyesült Államokban most van napirenden a felső korhatár eltörlése.) A módosítás természetesen mindenütt sokféle társadalmi-gazdasági következménnyel jár. Magyarországon – egyebek között – több mint 320 ezer fővel növelné a munkaerő-kínálatot az 1991. január 1-jén 55–59 éves korú nők munkavállalási korának 60 évre emelése. Az újabb javaslatok szerint azonban a női korhatár emelése legkorábban 1995-ben kezdődhetne el és lépcsőzetes lenne oly módon, hogy a 60 évet 2003-ban érné el. Az 1991. január 1-jei állapot szerint 55–59 éves nőket tehát e rendelkezés már nem érintené. A munkaerőkínálat jelzett növekedése az 1940-ben vagy később születettekre vonatkozna és ténylegesen nyolc évre oszlana el. A növekedést valószínűleg mérsékelné az a körülmény, hogy az érdekeltek nem elhanyagolható hányada a magasabb öregségi korhatár betöltése előtt egészségi állapota miatt a rokkantsági nyugdíj igénybevételére kényszerülne.

*** A külföldön dolgozók valójában gazdaságilag aktív személyek, akik – elhanyagolható kivételtől eltekintve – munkavállalási korúak. Ennek megfelelően: Munkavállalási korú gazd. aktív (a külföldön dolgozókkal) 4898,1 ezer fő.

1. táblázat

A nemzetgazdaság munkaerőmérlegének néhány főbb adata 1992. január 1-jén

Megnevezés	Megoszlás		Összesből	Női népesség megoszlása
	ezer főben	%-ban	ezer főben	%-ban
Népesség	10 337,2	100,0	5376,7	100,0
Ebből: 0–14 éves	2 009,8	19,5	982,2	18,3
Munkavállalási korú (15–59 éves férfi, 15–54 éves nő)	6 031,4	58,3	2889,7	53,7
Munkavállalási koron túli	2 296,0	22,2	1504,8	28,0
A munkavállalási korúak közül	6 031,4	100,0	2889,7	100,0
gazdaságilag aktív	4 898,1	81,2	2368,1	81,9
gazdaságilag nem aktív	1 133,3	18,8	521,6	18,1
Ebből: tanuló	547,6	9,1	267,3	9,3
nyugdíjas	346,3	5,7	144,1	5,0
egyéb, nem aktív	239,4	4,0	110,2	3,8
Gazdaságilag aktív népesség közül	5 202,3	100,0	2547,0	100,0
foglalkoztatottak	4 796,2	92,2	2379,9	93,4
munkavállalási korúak	4 462,0	85,8	2192,0	86,0
munkavállalási koron kívüli	334,2	6,4	187,9	7,4
munkanélküliek	406,1	7,8	167,1	6,6
Külföldön dolgozók*	30,0	–	9,0	–

* *Szakértői becslésen alapuló adat.*
Adatforrás: KSH 1992. január 1-jei munkerőmérleg.

A gazdaságilag aktív népességből 1992. január 1-jén mintegy 400 ezer fő volt munka nélkül.

Az évenként elkészített munkaerőmérlegek számai mögött különböző tartósságú és erősségű demográfiai, gazdasági, társadalmi meghatározottságú folyamatok trendjei rajzolódnak ki.

E munkában a munkaerőpiac keresletére és kínálatára ható trendeket kívánjuk bemutatni. A rövidebb és hosszabb időtávú változásokból – reményeink szerint – kirajzolódnak mind a munkaerő-kínálat, mind a munkaerő-kereslet szerkezetének elmozdulásai.

A trendeket, ahol lehet, hosszabb idősorok alapján ismertetjük.

Elsőként a rendszeres statisztikai megfigyelés tárgyát képező, a népesség gazdasági aktivitását befolyásoló demográfiai folyamatok változásait tekintjük át.

Az elemzés során előbb egy-egy tényező hosszabb távú alakulását mutatjuk be, majd részletesebben ismertetjük az utolsó időszak változásait.

1. A munkaerőpiac kínálati tényezői

Az ország munkaerőpiacának *kínálatát*, a potenciális munkaerőforrás nagyságát több tényező együttese határozza meg.

a) A statisztikailag számba vett kínálat legfontosabb összetevője a *munkavállalási korú népesség.*

Magyarországon, mint köztudott, a munkavállalási kor a 15. életévnél kezdődik és a nők esetében 55, a férfiak esetében 60 éves korig tart.

A „munkavállalási korú" népesség száma (a mindenkor adott „munkavállalási kor" határaitól függően) alapvetően az adott évben számba vett népesség korstruktúrájának függvénye.

2. táblázat

A munkavállalási korú népesség száma és aránya az ország lakosságából

ezer főben

Év január 1.	A népesség száma	A munkavállalási korú népesség	
		száma	aránya %-ban
1949.	9 204,8	5608,2*	60,9
1960.	9 996,1	5754,4*	57,6
1970.	10 322,1	6029,4*	58,4
1980.	10 709,5	6175,0*	57,7
1981.	10 705,5	6140,2	57,4
1982.	10 694,5	6107,1	57,1
1983.	10 671,4	6083,2	57,0
1984.	10 640,2	6070,5	57,1
1985.	10 598,6	6056,0	57,1
1986.	10 559,6	6028,4	57,1
1987.	10 509,0	5999,4	57,1
1988.	10 463,8	5988,1	57,2
1989.	10 421,1	5968,7	57,3
1990.	10 374,8	5956,8	57,4
1991.	10 354,8	5997,4	57,9
1992.	10 337,2	6031,4	58,3

* *Az 1990. évi népszámlálás 3. kötetében a munkavállalási korúak 1949–1980. évekre vonatkozó adatai az 1982 óta érvényes szabályoknak megfelelően szerepelnek.*
Adatforrás: 1990. évi népszámlálás 3. kötet 22. old. (1949–80-as évek) KSH, A nemzetgazdaság munkaerőhelyzete a 80-as években 29. old. KSH, 1992. január 1-jei munkaerőmérleg 3. old.

A lakosság számához viszonyított, egyébként évtizedekig azonos arány 1988 óta érzékelhető lassú növekedése alapvetően a munkavállalási korba lépett fiatal korosztályok létszámnövekedéséből, s nyugdíjas kort elérők létszámának csökkenéséből származik. (Az ifjúsági munkaerőforrás az előző évhez képest 1989-ben 30 ezerrel, 1990-ben további 8 ezerrel nőtt, a nyugdíjba menők száma pedig 1987-től bár kisebb mértékben, de folyamatosan csökkent. Lásd a *4.* és *5. táblázatot.)**
1992. január 1-jén (azaz 1991 folyamán) a munkavállalási korúak demográfiailag adott létszáma 34 ezer fővel volt több, mint egy évvel korábban.

* A munkavállalási korú népesség aránya valójában korábban sem volt mindig stabil. Ingadozások két népszámlálás között is bekövetkezhetnek (mint pl. az 1960-as évek vége felé az ún. „Ratkó-generáció" belépése miatt). A *4. táblázat* oldalai jelzik, hogy a belépők száma még 1970-ben is kiugróan magas szintet ért el.

3. táblázat

A munkavállalási korú népesség száma és nemenkénti megoszlása 1990–1991-ben

ezer főben

Megnevezés	1991.	1992.	Változás az előző évhez	
	január 1.		1991.	1992.
15–59 éves férfi	3125,4	3141,7	+18,2	+16,3
15–54 éves nő	2872,0	2889,7	+22,4	+17,7
Összesen:	5997,4	6031,4	+40,6	+34,0

Adatforrás: KSH, 1992. január 1-jei munkaerőmérleg 3. old.

1.1 Az ifjúsági munkaerőforrás

A munkaerőpiac potenciális részvevőinek 2,5-3%-át évről évre a munkaképes korba lépő fiatalok adják.

A születések számának erőteljes hullámzása következtében a 80-as évek átlagosan 148 ezer belépőjével szemben 1990-ben 181,9, 1991-ben 190, 1992-ben 178,5 ezren léptek munkavállalási korba. (A demográfiai adatok szerint a következő évektől már csökken a várható létszám: a születési adatok alapján 1993-ban 171,2 ezren, 1994-ben 162,2 és 1995-ben 154,7 ezren érik el a munkavállalási kort. A folyamatosan csökkenő létszámú korosztályok a századfordulóra már csak 120-125 ezer fő munkavállalási korú fiatalt jelentenek.)

4. táblázat

A munkavállalási korba lépők száma 1949–1992-ben

ezer főben

Év január 1.	Férfi	Nő	Összesen	A munkavállalási korúak %-ban
1949.	76,8	75,4	152,2	2,7
1960.	81,8	79,8	161,6	2,8
1970.	107,4	100,3	207,7	3,4
1980.	66,4	62,0	128,4	2,1
1981.	66,6	62,6	129,2	2,1
1982.	68,6	64,0	132,6	2,2
1983.	73,7	69,3	143,0	2,4
1984.	76,4	72,3	148,7	2,4
1985.	76,8	71,7	148,5	2,5
1986.	75,5	71,3	146,8	2,5
1987.	74,6	70,7	145,3	2,4
1988.	76,3	71,7	148,0	2,5
1989.	78,3	73,8	152,1	2,5
1990.	93,3	88,6	181,9	3,1
1991.	97,5	92,5	190,0	3,2
1992.	91,7	86,8	178,5	3,0

Adatforrás: KSH, 1980. évi népszámlálás 36. kötet 195–198. o. KSH, Évkönyvek, „Népesség száma nemek és életkor szerint" táblázatok

1.2 A nyugdíjkorhatárt elérők

A munkavállalási korba lépő fiatal korosztályok létszámnövelő hatását a nyugdíjas kort elérők (elvileg a munkaerőpiacról kilépők) létszáma ellentételezi.

Hosszabb távon – az évenkénti, esetenként jelentős létszámingadozások ellenére – a nyugdíjkorhatárt elérők aránya a munkavállalási korú népességben alig változik.

5. táblázat

A nyugdíjas kort elérők száma 1949–1992-ben

ezer főben

Évek január 1-jén	60 éves korba lépő férfi	55 éves korba lépő nő	Összesen	Arányuk a munkavállalási korú népességhez
	nyugdíjas kort elérők száma			
1949.	35,4	52,8	88,2	1,6
1960.	49,9	61,7	111,6	1,9
1970.	58,7	73,1	131,8	2,2
1980.	51,4	69,1	120,5	2,0
1981.	56,6	75,0	131,6	2,1
1982.	59,1	72,6	131,7	2,2
1983.	58,1	68,4	126,5	2,1
1984.	59,2	70,9	130,1	2,1
1985.	54,9	69,2	124,1	2,0
1986.	58,7	71,6	130,3	2,2
1987.	56,0	67,1	123,1	2,0
1988.	54,2	67,8	122,0	2,0
1989.	55,4	66,3	121,7	2,1
1990.	54,6	64,0	118,6	2,0
1991.	55,8	63,3	119,1	2,0
1992.	51,7	63,3	115,0	1,9

Adatforrás: KSH, 1980. évi népszámlálás 36. kötet 195–198. o. KSH, Évkönyvek, „Népesség száma nemek és életkor szerint" táblázatok

A munkavállalási korba belépők és a munkavállalási korból kilépők számszerű egyenlege összességében 1990 óta pozitív: 1991. január 1-jéig 40,6 ezerrel, 1992. január 1-jéig pedig további 34 ezer fővel nőtt a munkavállalási korúak létszáma (lásd 2. *táblázat*).

2. A munkaerő-kínálat

Noha a munkaerő-kínálat meghatározó hányadát a munkavállalási korúak adják, a munkaerő-kínálat nem korlátozódik e korosztályok tagjaira. (A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet [ILO] kritériumai az aktivitási ráta számításánál a 74 éves kornál húzzák meg a munkavállalási korhatárt, figyelembe véve az országok eltérő nyugdíjkorhatárait. A KSH 1992. óta végzett munkaerő-vizsgálatában ennek megfelelően 74 éves korig regisztrálják a munkát keresőket.) A gyakorlatban Magyarországon mindig is a munkaerőforrás jelentős hányadát adták a nem munkavállalási korúak.*
A munkavállalási korúak – immár évről-évre enyhén növekvő hányada – azonban nem jelenik meg kínálatként a munkaerőpiacon.

* A statisztika két csoportot különböztet meg: a nem munkavállalási korú (15 évesnél fiatalabb és a 55, illetve a 60 évesnél idősebb) keresőket, valamint a rendszeresen foglalkoztatott nyugdíjasokat. A két csoportot „nem munkavállalási korú" megjelöléssel alkalmanként összevontan kezeljük.

2.1 A munkaerőpiacon kínálatot nem jelentő munkavállalási korúak

A statisztika a munkavállalási korúak három, a munkaerőkínálatot csökkentő csoportját regisztrálja. Ezek:

a) a tanulók,

b) a munkavállalási korú nyugdíjazottak,

c) a háztartásban maradók.

Valójában e körben indokolt számbavenni a gyermekgondozás miatt távolmaradókat, valamint a sorkatonai szolgálatukat töltőket is. A munkaerőmérleg mindkét csoportot a gazdaságilag aktívak között veszi számításba, minthogy – ha eredetileg munkaviszonyban álltak – az adott cégnél munkajogi állományban is szerepelnek. Ténylegesen azonban a gyermekgondozás és a sorkatonai szolgálat időtartama alatt nem jelentenek munkaerő-kínálatot.

Ezért létszámukat ebben a körben vesszük figyelembe:

d) a gyermekgondozás miatt

e) a sorkatonai szolgálat miatt távollevők.

(Az utóbbiról azonban csak az utolsó két év adata áll rendelkezésre.)

6. táblázat

A munkaerőpiactól távol maradt munkavállalási korúak számának alakulása 1949–1992között

ezer főben

Év január 1.	Munka-vállalási korúak	Ebből: a munkaerőpiac kínálatát csökkentők						Arányuk a munka-vállalási korúak %-ban
		tanulók	nyugdíjasok	egyéb nem keresők	GYES-en GYED-en lévők	sorkatonák	összes	
1949.	5608,2						2095,5	37,4
1960.	5754,4	269,1		1381,1*			1650,2	28,7
1970.	6029,4	469,0		981,3*	141,2		1591,5	26,4
1980.	6175,0	367,2	641,6		264,0		1272,8	20,6
1981.	6140,2	374,2	630,6		254,1		1258,9	20,5
1982.	6107,1	369,4	600,0		241,5		1210,9	19,8
1983.	6083,2	380,1	586,9		233,2		1200,2	19,7
1984.	6070,5	394,4	601,2		223,9		1219,5	20,1
1985.	6056,0	420,8	579,6		217,6		1218,0	20,1
1986.	6028,4	426,0	560,5		219,8		1206,3	20,0
1987.	5999,4	426,0	524,1		224,8		1174,9	19,6
1988.	5988,1	431,7	534,7		230,7		1197,1	20,0
1989.	5968,7	450,6	242,7	257,6	241,0		1191,9	20,0
1990.	5956,8	483,0	251,0	211,5	244,7		1190,2	20,0
1991.	5997,4	519,5	282,1	215,2	247,4	66,0	1330,2	22,2
1992.	6031,4	547,6	346,3	239,4	262,1	64,0	1459,4	24,2

* A Népszám'lási adatok az inaktív keresőket tartalmazzák, beleértve a foglalkoztatott nyugdíjasokat is, és a nem tanuló eltartottakat.

Adatforrás: Népszámlálás 1990. évi 3. kötet 22–23. old. KSH, 80-as évek munkaerőhelyzete. 1992. január 1-jei munkaerőmérleg.

a) A tanulók

Az iskolarendszer évről évre több fiatalt tart vissza a munkaerőpiacra lépéstől.

7. táblázat

A nappali oktatásban részt vevő munkavállalási korú fiatalok

ezer főben

Tanévek január 1-jei állapot	Nappali oktatásban résztvevők száma		A munkavállalási korúak %-ában	
	összesen	ebből nő	összesen	ebből nő
1959/60.	269,1	101,9	4,7	3,6
1969/70.	469,0	200,2	7,8	6,9
1979/80.	367,2	172,9	5,9	5,9
1980/81.	374,2	174,6	6,1	6,0
1981/82.	369,4	176,5	6,0	6,1
1982/83.	380,1	183,2	6,2	6,3
1983/84.	394,4	190,4	6,5	6,6
1984/85.	420,8	202,0	6,9	7,0
1985/86.	426,0	206,6	7,1	7,2
1986/87.	426,0	206,7	7,1	7,2
1987/88.	431,7	210,9	7,2	7,4
1988/89.	450,6	218,8	7,5	7,7
1989/90.	483,0	232,6	8,1	8,2
1990/91.	519,5	249,6	8,7	8,7
1991/92.	547,6	267,3	9,1	9,3

Adatforrás: KSH, 1980. évi népszámlálás 36. kötet 195–198. old. KSH, Évkönyvek, „Népesség száma nemek és életkor szerint" táblázatok

A KSH munkaerőmérlegének adata nem teljesen egyezik meg az oktatásügy tanévnyitó statisztikai adataival, a KSH 547,6 ezer, az oktatási statisztika pedig 500,2 főt mutat ki. A munkaerőmérleg a január 1-jei, az oktatási tatisztika a tanévnyitó (szeptemberi) állapotot tartalmazza.

Az 1990/91-es tanévben az általános iskola 8 osztályát 158,9 ezer fő végezte eredményesen. A végzés évében továbbtanult 149,6 ezer fő (94,1%).

A munkavállalási korú tanulók száma 1991/92-ben az előző évhez képest 28,1 ezer fővel nőtt, s arányuk a munkavállalási korúakon belül 1991-ben szerényen bár, de 8,7%-ról 9,1%-ra növekedett 1992. január 1-jéig.

Az 1974–76-os években született nagylétszámú korosztályok tagjai között nemcsak számszerűen, hanem a munkavállalási korúakhoz viszonyított *arányaiban* is több a nappali oktatásban tanuló 15 éves és idősebb korú, mint 1990-ben volt.

8. táblázat

A nappali oktatásban részt vevő munkavállalási korú fiatalok az 1990/91., 1991/92. és az 1992/93. tanévben

ezer főben

Oktatási fokozatok	1990/1991.	1991/1992.	1992/1993.	Változás az előző tanévhez képest
	tanév elején			
Általános iskola és fogyatékos	10,5	10,9	15,5	+4,6
Középfokú oktatás (speciális szakiskolákkal együtt)	382,6	406,1	406,0	–0,1
Főiskola, egyetem	76,6	83,2	99,3	+16,1
Munkaképes korú összesen:	469,7	500,2	520,8	+20,6

Adatforrás: Oktatási statisztika

A munkavállalási korúakból természetesen az életkor növekedésével csökken a nappali oktatásban részt vevők száma és a korosztályhoz viszonyított aránya:

9. táblázat

Nappali tagozaton tanuló munkavállalási korúak életkor szerinti megoszlása iskolatípusok szerint az 1992/93-as tanévben

Életkor (év)	1993. I. 1-jén a népesség száma*	Tanulók		ebből:						
		ezer főben	%-ban	általános iskola	fogyatékos gyerekek oktatása	speciális szakiskola	középfokú szakiskola	szakmunkásképző	középiskola	egyetem, főiskola
15	171,2	153,9	89,9	4,6	2,2	2,6	1,9	32,5	46,1	–
16	178,4	144,8	81,2	0,5	1,1	1,6	1,3	34,0	42,7	–
17	189,8	96,2	50,7	–	0,4	0,7	0,4	9,8	39,4	–
18	181,6	35,4	19,5	–	0,1	0,5	0,2	3,7	8,8	6,2
19	151,1	23,8	15,8	–	–	0,4	0,3	2,6	1,3	11,2
20	146,8	19,8	13,5	–	–	0,2	–	1,2	–	12,1
21	142,1	15,2	10,7	–	–	0,1	–	–	–	10,6
22	143,4	11,7	8,1	–	–	–	–	–	–	8,1
23	144,0	8,4	5,8	–	–	–	–	–	–	5,8
24	143,4	4,7	3,3	–	–	–	–	–	–	3,3
25	138,3	2,4	1,7	–	–	–	–	–	–	1,7
26 éves és idősebb	–	4,5	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen		520,8								

* *1992. I. 1. adatokból készült előszámítás.*
Adatforrás: MKM, adatközlés

A több mint 520 ezer, az iskolarendszerben maradó munkavállalási koron kívül hazánkban csaknem 3-400 ezer főt tesz ki a munkavállalási korban nyugdíjazottak száma. (A nyugdíjas állomány 15%-a.)

b) A munkavállalási korú nyugdíjazottak

Ebbe a kategóriába három, eltérő jellemzőjű csoport tagjai tartoznak: 1. olyan foglalkozásúak, akiknek nyugdíjkorhatára alacsonyabb az általánosnál (létszámukat nem mutatják ki önállóan, csak a következő csoporttal összevontan); 2. az egészségi okból, rokkantság miatt nyugdíjazottak (a Társadalombiztosítás adatai szerint az e két körhöz tartozók teszik ki a korhatár alatt saját jogú nyugdíjban levők csaknem 90%-át); és 3. a gazdasági okból előnyugdíjazottak, korengedménnyel nyugdíjazottak.

A különböző okokból nyugdíjazott munkavállalási korúak száma 1989 és 1992 között csaknem százezer fővel nőtt.

Az egészségi okból nyugdíjazottak

Az 1992 január 1-jén számba vett, csaknem 400 ezer munkavállalási korban nyugdíjazott között 1987 óta folyamatosan növekszik az egészségi okokból nyugdíjazottak száma és a munkavállalási korúakhoz viszonyított aránya.

10. táblázat

A munkavállalási korú nyugdíjazottak állománya*

Évek január 1-jén	ezer fő	Munkavállalási korúak %-ában
1989.	297,9	5,0
1990.	305,0	5,1
1991.	332,7	5,5
1992.	391,3	6,5

* *A foglalkoztatott munkavállalási korú nyugdíjasokkal együtt.*
Adatforrás: KSH, 1992. január 1-jei munkaerőmérleg

11. táblázat

A munkavállalási korú, egészségi okokból évenként nyugdíjazottak száma és aránya 1985–1991-ben

ezer főben

Évek	Fő	Arányuk a munkavállalási korúak %-ában
1985.	41,2	0,7
1986.	39,0	0,6
1987.	42,1	0,7
1988.	45,6	0,8
1989.	53,2	0,9
1990.	61,3	1,0
1991.	66,3	1,1
1992.	64,4	1,1

Adatforrás: TB adatok

Az „egészségi okból" nyugdíjazottak számának és arányának az 1980-as évek végétől kezdődő feltűnő növekedése feltehetően nemcsak a lakosság egészségi állapotának romlásával magyarázható, hanem bizonyosan összefügg a munkaerőpiaci viszonyok alakulásával.

Előnyugdíj, korengedményes nyugdíjazás

A munkanélküliség növekedésével párhuzamosan növekszik a korhatár alatti nyugdíjazások száma. Ennek alapvetően két módja lehet. Korengedménnyel azok mehetnek nyugdíjba, akiknek munkáltatója vállalja a jogosultság eléréséig a nyugdíjjárulék fizetését. Előnyugdíjba kerülhetnek, akiknek legfeljebb 5 év lenne hátra a jogosultság eléréséig. Ennek költségeit részben vagy egészében a leépítő vállalatok vagy – tömeges elbocsátás esetén – a Foglalkoztatási Alap, illetve az előnyugdíjazásként a Szolidaritási Alap vállalja. 1990-ben 27 ezer fő, 1991-ben 43,3 ezer fő választhatta a munkanélkülivé válás helyett a korhatárnál korábbi nyugdíjazást.

1992-ben valamelyest nőtt a foglalkoztatási okból nyugdíjazottak száma: 28,2 ezer fő került nyugdíjba és további 17,8 ezer vált előnyugdíjazottá. Ez együttesen 46,0 ezer fő az 1991. évi 43,3 ezer fővel szemben.

1992 folyamán a munkavállalási korban nyugdíjazottak közül 1,9 ezer fővel csökkent az egészségi ok miatt, 2,7 ezer fővel nőtt viszont a foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak és előnyugdíjazottak együttes száma 1991-hez képest.

12. táblázat

A munkavállalási korban nyugdíjazottak évenkénti száma és aránya

ezer főben

Év	Egészségi	Foglalkoztatás-politikai	Elő-nyugdíjazottak	Összesen	Arányuk a munkavállalási korú népességben
	okból nyugdíjazottak				
1990.	61,3	27,0		88,3	1,5
1991.	66,3	43,3		109,6	1,8
1992.	64,4	28,2	17,8*	110,4	1,8

* *Az OMK adatai szerint az 1991. évről áthúzódó 1900 fős előnyugdíjas létszám 1992 év végéig meghaladta a 22 ezer főt.*
Adatforrás: TB nem publikált adat

Ténylegesen a munkaerőpiacról kikerülők számát csökkentik az elhalálozók is. (Ezt a változást a munkaerőmérleg a január 1-jei adatokban figyelembe veszi.)

Magyarországon évente 28-29 ezer munkavállalási korú hal meg. A halálozási arányszámok évek óta alig változnak.

13. táblázat

A munkavállalási korú lakosságból elhalálozottak nemenkénti létszáma 1982–1991

ezer főben

Évek január 1-jén	15–59 éves férfi	15–54 éves nő*	Összesen	Arányuk a munkavállalási korúakhoz viszonyítva
1984.	22,1	6,5	28,6	0,47
1985.	22,0	6,5	28,5	0,47
1986.	21,7	6,5	28,2	0,47
1987.	21,0	6,3	27,3	0,46
1988.	22,5	6,2	28,7	0,48
1989.	22,2	6,6	28,8	0,48
1990.	22,7	6,6	29,3	0,49
1991.	22,8	6,6	29,4	0,49

* *Számított adat, az 50–59 éves korúak adatai alapján.*
Adatforrás: KSH Évkönyvek –Halálozások nemek és korcsoportok szerint".

Az ezer főre jutó halálozási arányszám 1960-ban 10,2 volt, 1990-ben 14,1, 1991-ben 14,0. A nemzetközi adatokhoz mérten is magas halálozási arányszámok különösen a 40–59 éves férfiak körében magasak: 1991-ben a 40–49 éveseknél 9,6, az 50–59 éveseknél 20,7 volt.

c) A háztartásban maradók

A munkavállalási korúak közül – különböző okok miatt – nem mindenki tudott vagy akart keresővé válni. (Általában ide tartoznak a háztartásbeli nők, a beteggondozás, a környékbeli munkaalkalom hiánya és más okok miatt alkalmazást nem vállalók.) Figyelemre méltó, hogy a gazdaság relatíve stabilabb helyzetében többen maradtak távol a munkaerőpiactól; a romló megélhetési körülmények közepette csökkent a munkavállalási korú gazdaságilag nem aktívak száma. A gazdaságilag nem aktívak száma 1991-ben szerény mértékben, 24,2 ezer fővel nőtt ugyan, arányuk az 1990. évi 3,6%-ról 4%-ra növekedett, de számuk és arányuk kisebb, mint 1988-ban volt.*

14. táblázat

A háztartásban maradók száma és aránya a munkavállalási korú népességben

ezer főben

Év január 1.	A háztartásban maradók száma	A munkavállalási korúak száma	A munkavállalási korúak %-ában
1989.	257,6	5968,7	4,3
1990.	211,5	5956,8	3,6
1991.	215,2	5997,4	3,6
1992.	239,4	6031,4	4,0

Adatforrás: KSH, 1992. január 1. munkaerőmérleg.

A munkaerőpiacról 1992 közepéig egyéb okok miatt távolmaradók számáról természetesen nincs évközi adat. (A KSH munkaerő felvételének 1992. I. félévi adatai alapján azonban arra lehet következtetni, hogy a nem foglalkoztatottak és munkát nem is keresők 1991-ben 4%-os aránya tovább nőtt. Az akkor 230 ezer fő több mint kétszeresét regisztrálta a KSH Munkaerő-felmérése ebbe a körbe tartozónak.)

d) A gyermekgondozáson levők

A GYES-en, GYED-en levők évenkénti január 1-jei létszáma 1980 óta átlagosan 239 ezer fő volt. (A legalacsonyabb 1985-ben 217,6 ezer fővel; a legmagasabb 1980-ban 264 ezer fővel.)

A munkavállalási korúakon belüli arányuk – kis ingadozásokkal – 1985-ig csökkent, azóta folyamatosan növekszik.

* A KSH adatainak értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy e csoport a munkaerőmérlegekben a „maradvány-elv" alapján szerepel. Az érintettek jelentős részét – kb. egyharmadát – az eleve munkaképtelen fogyatékosok (főleg „közületi eltartottak") jelentik.

15. táblázat

A GYES-en, GYED-en levők száma és a munkavállalási korúakhoz viszonyított aránya 1980–1992-ben

ezer főben

Év január 1.	GYES-en, GYED-en levők	Arányuk a munkavállalási korúak %-ában
1980.	264,0	4,3
1981.	254,1	4,1
1982.	241,5	4,0
1983.	233,2	3,8
1984.	223,9	3,7
1985.	217,6	3,6
1986.	219,8	3,6
1987.	224,8	3,7
1988.	230,7	3,9
1989.	241,0	4,0
1990.	244,7	4,1
1991.	247,4	4,1
1992.	262,1	4,3

Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1992. január 1. KSH, 6. old. Ez az állományi létszám némileg eltér a 16. sz. táblázatban szereplő éves átlagos létszámtól.

A növekedés csak részben magyarázható a születések növekvő számával. 1989-től alapvetően fontos ok lehet a jogi állományba kerülés védettsége; amíg ez a védettség tart, a gyermekgondozáson levő szülő nem minősíthető munkanélkülinek. Számításaink ezt a feltevést támasztják alá: az anyák növekvő hányada vette igénybe a gyermekgondozás lehetőségét. Minthogy az anyák 3 évig vehetik igénybe a gyermek gondozásáért járó távollétet, közelítő számításunkhoz a születések 3 éves számát használhatjuk.

16. táblázat

A születések száma és a gyermekgondozás miatt jogi állományban levők létszáma

Év	Születések száma (ezer főben)	A GYED-en, GYES-en levők	
		átlagos létszáma	a születések 3 éves számához viszonyított aránya*
1989.	123,3	243,6	65,4
1990.	125,7	249,5	66,8
1991.	126,0	259,8	69,3

* *Nem számítva a terhességi, gyermekágyi segélyezetteket, számuk évenként 46-47 ezer fő.*

e) A sorkatonai szolgálatot töltők

A statisztikák az elmúlt évtizedekben nem mutatták ki a sorkatonai állományban levők létszámát; az mindmáig az aktív keresők létszámában szerepel. 1991 óta azonban az adat nyilvános és elkülöníthető. Eszerint 1991-ben 66 ezer, 1992-ben 2 ezer fővel kevesebb, 64 ezer sorkatonai szolgálatát töltő munkavállalási korú ténylegesen nem jelentett kínálatot a munkaerőpiacon.

Az arány a munkavállalási korúakhoz viszonyítva csekély: mindkét évben 1,1%.*

Együttesen tehát az 1992. január 1-jén számba vett 6031,4 ezer főt kitevő, munkavállalási korú népesség csaknem negyede, (24,2%-a) mintegy másfél millió fő ténylegesen nem jelentett a munkaerőpiacon kínálatot.

A munkaerőpiactól különböző okból távol maradók vagy betegség, rokkantság, nyugdíjazás miatt kilépők létszáma már 1989-ben is több mint egymillió főt tett ki. (A pontos adat a sorkatonai szolgálatot töltők létszáma miatt nem ismert.) 1990 és 1991 folyamán azonban e létszám kétségtelenül növekedett. Emiatt a potenciális munkaerő-kínálat mintegy 95,2 ezer fővel csökkent, annak ellenére, hogy a statisztikailag számbavett munkavállalási korúak forrása 1992-re némileg növekedett. A 34 ezer fős növekedéssel szemben a csaknem másfél millió, kínálatként meg nem jelenő 4572 ezer főre csökkentette a munkavállalási korúak tényleges kínálatát.

17. táblázat

A munkavállalási korúak munkaerő-kínálata 1990-ben és 1991-ben

ezer főben

Megnevezés	1991.		1992.		Különbség
	fő	%	fő	%	fő
Munkavállalási korúak	5997,4	100,0	6031,4	100,0	+34,0
Nem lépett a munkaerőpiacra	1330,2	22,2	1459,4	24,2	+129,2
Ebből: – tanuló	519,5	8,7	547,6	9,1	+28,1
– nyugdíjas	282,1	4,7	346,3	5,7	+64,2
– egyéb nem kereső	215,2	3,6	239,4	4,0	+24,2
– GYED-en, GYES-en levők	247,4	4,1	262,1	4,3	+14,7
– sorkatonai szolgálatot töltők	66,0	1,1	64,0	1,1	–2,0
A munkaerőpiacon résztvevő munkavállalási korúak	4667,2	77,8	4572,0	75,8	–95,2

Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege, 1992. január 1. és a HM közlése.

2.2 A munkavállalási korúak

Mint arról már szó volt, a munkaerőpiac kínálatának meghatározó részét a munkavállalási korúak adják. Az előző részben bemutattuk, hogy 1991-ben a munkavállalási korúak csaknem egynegyede maradt távol vagy távozott a munkaerőpiacról. A statisztika – bemutatott számításainktól eltérően – gazdaságilag aktívnak tekinti a gyermekgondozáson levőket és a sorkatonákat. A gazdaságilag aktívak így számított létszámában is 1989 óta folyamatosan csökken a munkavállalási korú gazdaságilag aktívak száma és aránya.

* A HM közlése szerint 1991 második felében a Magyar Honvédségnél és a BM Határőrségnél együttesen, átlagosan 66 ezer fő teljesített a hadkötelezettségen alapuló sorkatonai szolgálatot.

A gazdaságilag aktívak száma és aránya a munkavállalási korú népességben

ezer főben

Év január 1.	Munkavállalási korú					
	Népesség		Gazdaságilag aktív népesség			
			főben		%-ban	
	összesen	ebből nő	összesen	ebből nő	összesen	ebből nő
1949.	5608,2	2828,7	3412,7*	973,9*	60,9	34,4
1960.	5754,4	2831,5	4104,2*	1412,2*	71,3	49,9
1970.	6029,4	2902,1	4579,1*	1848,1*	75,9	63,7
1980.	6175,0	2947,9	5152,2	2352,5	83,6	79,8
1981.	6140,2	2927,7	5131,4	2387,0	83,6	81,5
1982.	6107,1	2908,2	5133,7	2382,0	84,1	81,9
1983.	6083,2	2896,4	5112,2	2382,5	84,0	82,3
1984.	6070,5	2887,9	5076,3	2380,3	83,6	82,4
1985.	6056,0	2882,2	5052,9	2381,3	83,4	82,6
1986.	6028,4	2866,2	5039,1	2393,9	83,6	83,5
1987.	5999,4	2852,4	5047,0	2399,0	84,1	84,1
1988.	5988,1	2851,0	5011,0	2384,5	83,7	83,6
1989.	5968,7	2839,4	5014,5	2397,2	84,0	84,4
1990.	5956,8	2849,6	5007,7	2405,3	84,1	84,4
1991.	5997,4	2872,0	4965,6	2360,8	82,8	82,2
1992.	6031,4	2889,7	4898,1	2368,1	81,2	81,9

* *Csak aktív keresők (foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül).*
Adatforrás: 1990. évi népszámlálás 3. kötet 22–23. oldal KSH. A nemzetgazdaság munkaerőhelyzete az 1980-as években. KSH, 1992. január 1-jei munkaerőmérleg, 6. oldal

A munkaerőpiac kínálatában megjelennek az iskolarendszerből az adott évben kilépők.

1991-ben 190 ezer fiatal vált munkaképes korúvá. Az 1991/92-es tanévben 149,6 ezren tanultak tovább, közel 40 ezer fő pedig megjelent a munkaerőpiac új belépőjeként. Velük együtt – az előző korosztályok más-más időtartamú iskola-típusaiból kilépve – összesen 158 ezren fejezték be tanulmányaikat, s jelentek meg a munkaerőpiacon, szakképzetten vagy anélkül.*

Létszámuk 1991. évben 5300 fővel – 5,3%-kal –, 1992-ben további 2800 fővel – 1,8%-kal – növekedett az előző évhez képest.

* Ide tartoznak a lemorzsolódó és tanulmányikat más iskolatípusban nem folytató fiatalok is.

19. táblázat

Az oktatási rendszerből kilépők száma 1990–1991-ben

ezer főben

Iskolai végzettség	1990.	1991.	1992.	Változás (+ –)
	évben a nappali tagozatról kilépők száma			
Egyetem, főiskola	16,2	16,9	17,1	+0,2
Középiskola*	28,7	27,4	30,0	+2,6
Szakmunkásvizsga	51,6	55,4	63,0	+7,6
Szakiskola	4,2	4,9	5,6	+0,7
Általános iskola 8 oszt.	41,4	40,7	35,7	–5,0
Általános iskolai tanulmányok befejezése nélkül	10,3	12,4	9,1	–3,3
Összesen	152,4	157,7	160,5	+2,8

* *Az előfelvételizettek nélkül*
Adatforrás: KSH 1991. évi évkönyv, illetve nem publikált adat.

2.3 A munkavállalási koron kívüliek

A gazdaság természetes, pótlólagos munkaerőforrását a nem-munkavállalási korúak adják. A statisztika – mint erről már szó volt – kétféle, nem-munkavállalási korút vesz figyelembe. Az egyik kategóriához a nyugdíjba mentek tartoznak, a másikhoz a nyugdíjas kort elért, de aktívként tovább dolgozók, illetve a még nem munkavállalási korúak.

Az 1992-ben a több mint 2,7 millió nyugdíjasnak – az ILO kritériumát elfogadva – életkoránál fogva mintegy 60%-a lehetne potenciális munkavállaló.

20. táblázat

A nyugdíjas korú, de 75 éven aluli népesség száma*

ezer főben

Év január 1.	Férfi	Nő	Együtt	Nyugdíjasok %-ában	A munkavállalási korúak %-ában
1949.	387,8	724,2	1112,0	n.a.	19,8
1960.	475,6	923,8	1399,4	n.a.	24,3
1970.	622,8	1133,7	1756,5	127,2	29,1
1980.	581,3	1128,3	1709,6	84,7	27,7
1981.	584,4	1139,3	1723,7	82,8	28,1
1982.	588,4	1145,7	1734,1	81,4	28,4
1983.	591,2	1146,5	1737,7	81,5	28,6
1984.	593,6	1148,1	1741,7	78,6	28,7
1985.	591,3	1147,1	1738,4	78,8	28,7
1986.	593,5	1148,8	1742,3	75,8	28,9
1987.	593,7	1146,7	1740,4	74,5	29,0
1988.	591,6	1143,7	1735,3	73,1	29,0
1989.	592,3	1141,6	1733,9	71,6	29,1
1990.	587,6	1123,4	1711,0	69,1	28,7
1991.	598,3	1133,4	1731,7	67,7	28,9
1992.	608,7	1150,1	1758,8	69,1	29,2

* *A korhatár alatt nyugdíjazottak nélkül*
Adatforrás: KSH Évkönyvek „A népesség száma nemek és életkor szerint."

Természetesen az egészségi állapot, a képzettség, a lakóhely adottságai, a lehetséges munkakörök kívánalmai stb. miatt ennél jóval szerényebb a 75 év alatti nyugdíjasok tényleges munkaerő-kínálata. Az 1,7 millió érintett közül feltehetően mintegy 35% vállalna munkát a nyugdíj mellett.*

A nem-munkavállalási korúak potenciális kínálatából – amit egyébként az európai átlagnál jelentősen alacsonyabb nyugdíjkorhatár is ösztönzött – a gazdaság éveken keresztül több mint félmillió foglalkoztatottat igényelt, ami az aktív keresők 8-9%-át tette ki. (Ez, a hosszú időszakon át tartós arány 1990 óta folyamatosan csökkent.)

Más oldalról: miközben 1992. január 1-jén 406,1 ezer munkavállalási korú volt munka nélkül, a gazdaság még mindig több mint 300 ezer főt foglalkoztatott a nem-munkavállalási korúak közül. A jelenséget egyébként a kereslet és a kínálat eltérő jellemzői magyarázzák.

Az aktív keresőként tovább dolgozók egyrészt számos hiányszakmában jelentették a pótlást (takarítók, bolti eladók, pénztárosok, mezőgazdsági fizikai dolgozók stb.) másrészt a magasan kvalifikált értelmiségi munkakörökben, ahol speciális tudásuk révén tarthatták meg munkakörüket (egyetemi oktatás, kutatás stb.). A 15 éven aluliak foglalkoztatása nem volt jellemző.

Feltételezzük, hogy a munkavállalási koron kívüliek kínálata csak kevéssé volt nagyobb, mint a teljes foglalkoztatottság időszakában, a legnagyobb munkaerő-kereslet közepette foglalkoztatottak létszáma, azaz az 1987. és 1988. január 1-jén számbavett, az aktív keresők több mint 11%-át kitevő 548-550 ezer főnél. Számuk az adott időszakban az akkori 75 éven aluli nyugdíjas korúak 31-32%-át tette ki.

A korstruktúra változásai ellenére feltételezhetjük, hogy a 75 éven aluli nyugdíjasok mintegy 35%-os aránya, az 1991-ben foglalkoztatott 334,2 ezer nyugdíjas korún kívül további mintegy 260 ezer fő vállalna munkát.

2.4 A külföldi munkavállalók

A hazai foglalkoztatást összegző munkaerőmérlegben nem, a valóságban azonban egyértelműen a munkaerőpiac kínálataként szerepelnek az országban munkavállalási céllal tartózkodó *külföldiek*.

Magyarországon, mint köztudott, a 80-as években több tízezer vendégmunkás enyhítette a vélt vagy valóságos létszámhiányt. (Lengyel építőmunkások és bányászok, kubai fonónők, kínaiak stb.). Az államközi egyezményekben rögzített munkaerő-fogadás az 1980-as évek végén megszűnt.

A külföldiek ma többféle jogcímen tartózkodhatnak az országban, s jelenhetnek meg a munkaerőpiacon. Statisztikailag azonban csak azokat lehet számba venni, akik a megfelelő engedélyekkel rendelkeznek; a számukat esetleg többszörösen meghaladó illegális munkavállalók számát még közelítőleg sem lehet megbízhatóan becsülni.

A Belügyminisztérium adatai szerint 1992-ben mintegy 70 ezer letelepedett, illetve bevándorolt külföldi élt az ország területén, közülük csaknem 50 ezer volt munkavállalási korú. A Magyarországra bevándoroltak száma az elmúlt években folyamatosan gyarapodott. 1988 és 1992 III. negyedéve között több mint 13 ezer magyar állampolgár és családja honosítása, visszahonosítása történt meg, az esetek csaknem fele 1992-ben.

A *hazatelepülők* száma az elmúlt években a Belügyminisztérium adatai szerint szerényen, de növekedett.

1989-ben: 901 fő,
1990-ben: 2041 fő,
1991-ben: 2235 fő,
1992-ben: 1993 fő

* Becslésünk a következő számításon alapul: 1991-ben 334,2 ezer nyugdíjas korú dolgozott. A KSH 1992. első negyedévi munkaerő-felmérése szerint 10,4 ezer nyugdíjas korú keresett aktívan munkát és 168 ezer fő volt a passzív (a dolgozni kívánó, de a gazdasági körülmények ismeretében munkát nem kereső) munkanélküli. Együttes létszámuk 512 ezer fő. E körből a munkaerő-kínálatot – a korábbi évek tényszámai alapján magasabbra – mintegy 600 ezer főre becsüljük.

(Kivándorlási szándékot 410 fő esetében jegyeztek be 1992-ben.)

Magyarországra bevándoroltak és hazatelepültek száma 1992-ben együttesen mintegy 72 ezer főre tehető.

A *regisztrált menekültek* száma a Menekültügyi Hivatal adatai szerint folyamatosan és jelentősen növekszik:

1989-ben: 17 448 főt (98%-uk Romániából),

1990-ben: 18 283 főt (95%-uk Romániából),

1991-ben: 53 359 főt (87%-uk Jugoszláviából, 10%-uk Romániából),

1992-ben: 16 202 főt (93%-uk Jugoszláviából, 5%-uk Romániából).

Együttesen 118 465 főt regisztráltak menekültként.

Közülük a genfi konvenció szabályai szerint 1989. október 15-től 1992 végéig 5305 fő kapott menekült-státuszt.

A menekült-státusszal rendelkezőknek nem kell munkavállalási engedélyt kérniök; a becslések szerint többségük munkavállaló.

Munkavállalási engedélyt külföldiek számára 1991-ben 15 360 esetben adtak ki. 1991-ben összesen 33 352 fő külföldi rendelkezett érvényes munkavállalási engedéllyel. 1992-ben – a munkanélküliség növekedése miatt – mintegy felére csökkent a külföldiek számára kiadott munkavállalási engedélyek száma. 1992. december 31-én 15,7 külföldi rendelkezett munkavállalási engedéllyel.

A korábbi széles körű, államközi szerződésekben rögzített munkaerőfogadás megszűnése óta a külkereskedelmi vállalatok hozhatnak be munkaerőt (engedéllyel, a létszám megjelenik a kiadott összes engedély számában). Így kerültek pl. Magyarországra mongol vendégmunkások, akik a FÉKON-nál betanított varrónőként dolgoznak (*Népszabadság*, 1992. júl. 13.) vagy lengyel építőmunkások, továbbá bányászok, négyszáz szlovák és ötven román vendégmunkás a győri üzemekben (Vendégmunkásokra is szükség van. *Népszabadság*, 1991. szept. 9.) stb.

Mint jeleztük, a külföldi munkavállalók statisztikailag regisztrált kínálatát sokszorosan felülmúlja az engedély nélkül munkát vállaló külföldiek száma. Többségük néhány hétig, vagy néhány hónapig tartózkodik az országban, s időről-időre visszajön a saját országáénál több munkaalkalom, jobb kereset reményében.

Összességében 1992 végén a munkaerő-kínálatnak tekinthető regisztrált bevándorlók és hazatelepültek, menekült-státusszal, munkavállalási engedéllyel rendelkezők együttes létszáma mintegy 70–73 ezer főre tehető.

A külföldi munkavállalók kínálatát a *kivándorlás, külföldön munkát vállalók* száma csökkenti. A munkaerőmérleg adatai szerint 1991 és 1992. január 1-je között a külföldön dolgozók száma 15 ezerről 30 ezerre nőtt.

Ez természetesen ugyancsak a legális külföldi munkavállalás (becsült) adata. A feltételezések szerint legalább ennyien tartózkodnak hosszabb-rövidebb ideig külföldön, illegálisan munkát vállalva.

A külföldi munkavállalást a magyar hatóságok általában nem korlátozzák, mértéke a befogadó országok szabályaitól függ és általában egyéni kezdeményezéseken alapul.

A *legális* külföldi munkavállalás lehetőségei közül 1991-ben egy történt szervezett formában: a német kormány által engedélyezett 13 400 fős létszámkeretben munkaerő fogadása. (Ezen kívül szezonális munkára létszám korlátozás nélkül fogadhattak a német munkaadók magyar munkavállalókat, havonta mintegy 3-4000 embert alkalmaznak ezen a címen.) 1991 decemberében Németországban – hosszabb-rövidebb időre – 11 348 magyar munkavállaló dolgozott.

1992 első félévében – az engedélyezett 14 ezer fős kontingenssel szemben – havonta 9-11 ezer munkavállaló dolgozott ún. vállalkozási szerződéssel. Vendégmunkásként – egyéves szerződéssel – 1024 főt fogadtak (38%-uk az építőiparban, 32%-uk a gépiparban, 29%-uk a vendéglátóiparban és 1%-uk egyéb területeken dolgozott.) Szezonális (3 hónapos) munkára 3690 fő kapott szerződést.

A legális külföldi munkavállalásról, különösen az értelmiség tömeges távozásáról elterjedt feltételezések – a szakértők véleménye szerint – erősen eltúlzottak.

Az akadémiai intézetek mintegy 3000 fős kutatói létszámából 1992-ben mintegy 200 fő tartózkodott tartósan, munkavállalóként külföldön, a létszám mintegy 8%-a (korábban ez az arány jóval magasabb volt). Néhány intézetből a kutatói állomány valóban jelentős hányada, 18-20%-a van így távol, egy-két évenként cserélődően, itt azonban jóval nagyobb arányú külföldi tanulás, tapasztalatszerzés is kívánatos és előnyös lenne.

Külkereskedelmi szerződések révén 1991 végén összesen 9600 magyar dolgozott a világ valamely országában.

A migráció következtében – a legális ki- és befelé irányuló munkaerőmozgás egyenlegeként – némileg bővült a hazai munkaerőpiac kínálata: a 30 ezer külföldön munkát vállalóval szemben 1991-ben mintegy 85-90 ezerre tehető a különböző jogcímen Magyarországon legálisan munkát vállaló.

A legális be- és kifelé irányuló migrációban feltehetően 1992-ben is nagyobb volt a Magyarországon munkát vállaló külföldiek száma, mint a magyarok külföldi munkavállalása. (Az illegális munkavállalásban valószinűleg hasonló az eltérés. Magyarországról elsősorban a munkát nem találó fiatalok mennek külföldre, ahol illegálisan a legkülönbözőbb munkákat elvállalják, számuk azonban valószínűleg alatta marad a Magyarországra főként Romániából érkező alkalmi munkavállalókénak).*

Az eltérő hatású folyamatok következtében a munkaerőpiac statisztikailag mérhető kínálata összességében némiképp beszűkült 1990-hez képest. A következő táblázatban csupán az 1992. január 1-jéig számbavett kínálatot foglalhatjuk össze, figyelmen kívül hagyva a legálisan potenciális munkavállalók (betelepültek, menekült-státusszal rendelkezők, munkavállalási engedéllyel bírók) 1992-ben némileg csökkenő létszámát.

* Egy, a Munkaügyi Minisztériumban készült jelentés szerint az 1992 nyarán végzett ellenőrzés során 85 foglalkoztatónál 580 engedély nélkül foglalkoztatott külföldit találtak. Az Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Felügyelőség 1108 ellenőrzött munkáltató közül 44-nél összesen 214 szabálytalanul foglalkoztatott külföldit talált. (MüM, 1992. aug.)

Változások a munkaerő-kínálat trendjeiben 1991. és 1992. január 1-jén

ezer főben

	1991.	1992.
Munkavállalási korúak	5997,4	6031,4
A kínálatot növelő tényezők:		
– munkavállalási koron kívüliek*	600,0	600,0
– bevándoroltak**	45,0	50,0
– hazatelepültek	2,0	2,0
– menekült-státusszal rendelkezők	5,0	5,0
– munkavállalási engedéllyel rendelkezők	30,0	33,3
Együtt:	6679,4	6721,7
A kínálatot csökkentő tényezők:		
– a munkavállalási korú nem aktív népesség	1345,2	1489,4
Ebből:		
– tanuló	519,5	547,6
– nyugdíjazott	282,1	346,3
– háztartásban maradó	215,2	239,4
– GYED-en, GYES-en levő	247,4	262,1
– sorkatonai szolgálatot töltő	66,0	64,0
– külföldi munkát vállaló	15,0	30,0
Együtt:	1345,2	1489,4
Összesen:	5334,2	5232,3

* *Az ILO kritériuma szerint, az 56–74 éves nők és a 60–74 éves férfiak közül 35%.*
** *Számított adatok*
Adatforrás: KSH Munkaerőmérleg, Évkönyv.

Azaz, a számítható munkaerő-kínálat egy év alatt mintegy 100 ezer fővel csökkent.

3. A munkaerőpiac kereslete

A munkaerőpiac adott kínálatából a mindenkori kereslet függvényében alakul ki a rendszeres kereső foglalkozást folytató, *gazdaságilag aktív népesség* létszáma.

Az aktív népességet a foglalkoztatottak és a munkanélküliek alkotják. A KSH a munkaerőmérlegben foglalkoztatottnak tekinti az alkalmazásban állókat (ideértve a társas tulajdonban levő vállalkozások dolgozóit is), a vállalkozókat és ezek segítő családtagjait. A foglalkoztatottak között szerepelnek a munkaviszonyban állók, de a munkavégzéstől valamilyen okból (GYED, GYES, sorkatonai szolgálat, tartós betegség stb.) távollevők is.

A foglalkoztatottak között természetesen vannak nem munkavállalási korúak is.

A gazdaságilag aktív népességhez tartoznak a munkanélküliek, akik a munkaerő-kereslet növekedésével ismét foglalkoztatottá válhatnak.

A gazdaságilag aktív népesség létszáma 1980 és 1992. január 1-je között több mint 500 ezer fővel csökkent. Ezen belül a foglalkoztatottaké 937 ezer fővel lett kevesebb, a munkanélkülieké pedig 406 ezer fővel több.

3.1 A gazdaságilag aktív népesség számának változása

A *gazdaságilag aktív népesség* száma a növekvő recesszió hatására évek óta folyamatosan csökken.

22. táblázat

A gazdaságilag aktív népesség

ezer főben

Év január 1.	Összesen	Foglalkoztatottak Ebből:				Munka-nélküliek
		aktív keresők*	GYES-en, GYED-en levők	foglalkoztatott nyugdíjasok**	foglalkoz-tatottak együtt (b+c+d)	
	a	b	c	d	e	f
1980.	5733,6	5073,6	264,0	396,0	5773,6	–
1981.	5700,6	5014,5	254,1	432,0	5700,6	–
1982.	5678,4	5001,9	241,5	435,0	5678,4	–
1983.	5646,3	4970,1	233,2	443,0	5646,3	–
1984.	5615,9	4940,0	223,9	452,0	5615,9	–
1985.	5590,5	4912,9	217,6	460,0	5590,5	–
1986.	5580,3	4892,5	219,8	468,0	5580,3	–
1987.	5595,4	4885,2	224,8	479,0	5589,0	6,4
1988.	5559,4	4844,8	230,7	473,0	5548,5	10,9
1989.	5519,2	4822,7	241,0	441,3	5505,0	14,2
1990.	5496,1	4795,2	244,7	432,0	5471,9	24,2
1991.	5400,2	4668,7	247,4	383,6	5299,7	100,5
1992.	5202,3	4241,8	272,1	292,3	4796,2	406,1

* *A sorkatonai szolgálatot töltőkkel együtt.*
** *Részben a KSH által számított adat.*
Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1992. január 1. KSH, 6. oldal

A részleteket áttekintve megállapítható, hogy a legnagyobb mértékben az aktív keresők száma csökkent, 1980. és 1992. között 831,8 ezer fővel.

Az aktív keresők létszámának csökkenéséből mindössze 143,6 ezer főt magyaráz a korstruktúra, a munkaképes korú népesség létszámának csökkenése. További 124,5 ezer főt magyaráz a gazdaságilag nem aktív munkavállalási korúak számának növekedése. A csökkenés legnagyobb hányada azonban a recesszió, s a velejáró munkanélküliség növekedésének számlájára írható.

3.2 Az aktív keresők

Az aktív keresők létszáma a munkavállalási korúakhoz mérten 1990-ig évről évre 80-82%-ot tett ki.

Az aktív keresők száma és aránya a munkavállalási korú népességből

ezer főben

Év január 1.	Munkavállalási korú népesség	Munkavállalási korú aktív keresők	Munkavállalási korú népesség %-ában
	száma		
1949.*	5608,2	3512,7	62,6
1960.*	5754,4	4104,2	71,3
1970.*	6029,4	4579,9	75,9
1980.	6175,0	4845,1	78,5
1981.	6140,2	4819,4	78,5
1982.	6107,1	4837,0	79,2
1983.	6083,2	4822,3	79,3
1984.	6070,5	4797,7	79,0
1985.	6056,0	4777,6	78,9
1986.	6028,4	4762,2	79,0
1987.	5999,4	4755,5	79,3
1988.	5988,1	4719,5	78,8
1989.	5968,7	4704,1	78,8
1990.	5956,8	4684,6	78,6
1991.	5997,4	4567,1	76,2
1992.	6031,4	4154,9	68,9

* *Népszámlálási adatok.*
Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőhelyzete a 80-os években. Munkaerőmérleg 1992. január 1. KSH, 6. oldal.

A munkavállalási korú aktív keresők arányának jelentős visszaesését egyértelműen a munkanélküliség okozta. Az 1991. január 1-jén 100,5 ezer, 1992. január 1-jén 406,1 ezer munkanélküli foglalkoztatás esetén az aktív keresőknek a munkavállalási korúakhoz viszonyított aránya 77,8, illetve 75,6%-ot tenne ki.

1992 folyamán – mint köztudott – az aktív keresők száma tovább csökkent. 1992-ben a regisztrált munkanélküliek száma 257 ezer fővel nőtt.

Az aktív keresők statisztikailag kimutatott létszámában – mint erről már szó volt – szerepelnek a sorkatonai állományban levők is. A sorkatonák létszámának növelése vagy csökkentése köztudottan közvetlenül hat a foglalkoztatás és a munkanélküliség mértékére. A sorkatonai szolgálatot teljesítők létszáma a nyolcvanas évekhez képest jelentősen csökkent. Az 1991-ben és 1992-ben leszereltek egy részének időközben megszűnt a munkahelye is, ezért – munkanélkülivé válva – egyúttal a foglalkoztatottak köréből is kikerültek.*
Az aktív keresők létszámában szerepelnek a kereső tevékenységet folytató büntetésvégrehajtási intézetekben levők is. Számuk 1987–91-ben évenként rendre: 22 543, 20 821, 15 928, 12 319, 14 107 fő volt. (A KSH Évkönyvek adatai.) Az elítéltek többsége a büntetésvégrehajtási intézetek munkahelyein ténylegesen dolgozott.

A keresők körében szerepelnek mind a bérből és fizetésből élők, mind az önfoglalkoztatók, továbbá az önfoglalkoztatók főfoglalkozású segítő családtagjai.

* Az 1992. februári adatok szerint a mintegy 20 ezer bevonult sorkatona csaknem 30%-a munkanélküliként vonult be, s az 1992-ben leszerelők több mint 15%-a eleve munkanélküliként kezdi civil életét. (Szabó János: Hadiipar és a hadsereg. Magyar Tudomány, 1992. 10. szám)

A Társadalombiztosítás adatai szerint 1990–92-ben a társadalombiztosításra saját jogon jogosultak közül a valamilyen formában kereső foglalkozást folytatók átlagos létszáma az alábbi volt:

24. táblázat

A társadalombiztosításra jogosult kereső foglalkozásúak 1990–1992. átlagos létszáma

Megnevezés	1990.		1991.		1992.		Változás 1990-hez
	fő	%	fő	%	fő	%	fő
Alkalmazásban állók, ipari szövetkezeti tagok	3 905 954	80,4	3 641 794	78,7	3 317 535	76,7	–588 419
Ipari szakcsoport tagok	3 977	0,1	2 350	0,1	621	–	–3 356
Gazdasági társasági tagok	27 235	0,5	43 189	0,9	58 324	1,3	+31 089
Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok	314 049	6,5	255 909	5,5	209 884	4,9	–104 165
Mezőgazdasági szakszövetkezeti tagok	25 474	0,5	21 211	0,5	14 972	0,4	–10 502
Mezőgazdasági szakcsoporti tagok	3 174	0,1	2 084	0,1	705	–	–2 469
Egyéni vállalkozók*	193 768	4,0	254 295	5,5	384 180	8,9	+131 000
Egyéni gazdálkodók*	40 289	0,8	42 406	0,9			
Szellemi szabadfoglalkozásúak*	19 123	0,4	22 037	0,5			
Művészeti Alap alkotóközösség és ügyvédi iroda tagjai	2 691	0,1	1 836	–	2 588	0,1	–103
Segítő családtagok	23 727	0,5	31 433	0,7	30 723	0,7	+6 996
Munkaközösségi tagok	403	–	447	–	430	–	+27
Terhességi-gyermekágyi segélyezettek	47 062	1,0	46 411	1,0	43 648	1,0	–3 414
GYES-en, GYED-en levők	249 688	5,1	259 773	5,6	261 018	6,0	+11 330
Együtt	4 856 614	100,0	4 625 175	100,0	4 324 628	100,0	–531 986

* *1992. évben adataik egyéni vállalkozóként összevontan szerepelnek.*

A Társadalombiztosítás adatai szerint 1992-ben némileg lassult a mezőgazdasági szövetkezeti tagok számának csökkenése, gyorsult viszont az alkalmazásban állók, ipari szövetkezeti tagoké.

Az egyéni vállalkozók – ideszámítva már az egyéni gazdálkodókat és a szellemi szabadfoglalkozásúakat is – és a gazdasági társasági tagok létszáma 1991 és 1992 folyamán egyaránt mintegy 81-82 ezer fővel nőtt.

A foglalkoztatási viszonyokban történt változásokban továbbra is a meghatározó az alkalmazottak, valamint a szövetkezeti tagok számának nagy arányú – csaknem 600 ezres csökkenése. A magánszféra

– az egyéni vállalkozók, a társaságok tagjainak – létszáma mintegy 162 ezer fővel nőtt ugyan, de a dinamika egyre kevésbé képes ellensúlyozni az állami és a szövetkezeti szféra munkahely-veszteséseit. (Míg 1991-ben a megszűnő munkahelyekhez képest 30%-ot tett ki a magánszférában létrejött munkahelyek aránya, addig 1992-ben az arány csupán 25%-os.)

Az adatok a foglalkoztatási viszonyok jelentős átrendeződését is mutatják. 1990-hez képest az alkalmazásban állók létszáma csökkent a legerőteljesebben, a második legnagyobb létszámleadó a szövetkezeti (ezen belül főleg a mezőgazdasági) szektor volt. Munkahelyeket lényegében csak a magánszféra teremtett (az alkalmazásban állók körében is, de a TB statisztikájából számuk nem különíthető el). A gazdasági társaságok tagjai, az egyéni vállalkozók és egyéni gazdálkodók, a szellemi szabadfoglalkozásúak, valamint a segítő családtagok együttesen mintegy 162 ezres növekedése – ha két év alatt jelentősnek is mondható – távolról sem tudta ellensúlyozni az állami és a szövetkezeti szférában megszűnt munkahelyeket. (A foglalkoztatási viszonyok átalakulását a későbbiekben részletesebben is tárgyaljuk.)

3.3 A gyermekgondozáson levők

A GYES-en, GYED-en levőket a statisztika azért sorolja a gazdaságilag aktívak közé, mert munkavállalási korúak, aktív keresők (voltak), és mert feltételezhetően csak időlegesen – a gyermekgondozás időtartamára – maradnak távol a munkaerőpiacról. Az előzőekben bemutattuk számukat és a munkavállalási korúakhoz viszonyított arányukat (*24. táblázat*). Itt az aktív keresőkhöz viszonyított arányukat ismertetjük.

Az aktív keresőkön belüli arányuk – kis ingadozásokkal – 1985-ig csökkent, azóta folyamatosan növekszik.

25. táblázat

A GYES-en, GYED-en levők száma és az aktív keresőkhöz viszonyított aránya 1980–1992-ben

ezer főben

Év január 1.	Aktív keresők	GYES-en, GYED-en levők	Az aktív keresők %-ában
1980.	5073,6	264,0	5,2
1981.	5014,5	254,1	5,1
1982.	5001,9	241,5	4,8
1983.	4970,1	233,2	4,7
1984.	4940,0	223,9	4,5
1985.	4912,9	217,6	4,4
1986.	4892,5	219,8	4,5
1987.	4885,2	224,8	4,6
1988.	4844,8	230,7	4,8
1989.	4822,7	241,0	5,0
1990.	4795,2	244,7	5,1
1991.	4668,7	247,4	5,3
1992	4241,8	262,1	6,2

Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1992. január 1. KSH, 6. oldal. Ez az állományi létszám némileg eltér a 21. táblázatban szereplő éves átlagos létszámtól.

A gyermekgondozás miatti, 1988 óta folyamatos létszámnövekedés egyik magyarázata – mint arról már szó volt – a munkaerőpiac romló állapotából a munkajogi állományba kerülés legalábbis átmeneti védettsége.

A munkajogi állományban levők aránya azonban, ha ide számítjuk a sorkatonai szolgálatukat töltő 64 ezer főt is, a foglalkoztatottakon belül az aktív keresők arányát 1992. január 1-jén a statisztikailag kimutatott 88%-ról 86%-ra csökkenti, a munkajogi állományban levők arányát pedig 5,2%-ról 6,5%-ra növeli. A munkahelyükön nem foglalkoztatott, együttesen 326,1 ezer fős létszám egyébként csaknem azonos a nem-munkavállalási korú foglalkoztatottak 334 ezres létszámával, azaz a gazdaság lényegében a munkajogi állományban levők létszámát igényelte.

3.4 A foglalkoztatott nyugdíjasok

A gazdaságilag aktív népességen belül 1987-ig növekvő hányadot tett ki a nem munkavállalási korúak (és az általános nyugdíjkorhatár alatt nyugdíjazottak) foglalkoztatása.

26. táblázat

A foglalkoztatott nyugdíjasok száma és az aktív keresőkhöz viszonyított aránya 1980–1992-ben

ezer főben

Év január 1.	Aktív keresők	Foglalkoztatott nyugdíjasok*	Az aktív keresők %-ában
1980.	5073,6	396,0	7,8
1981.	5014,5	432,0	8,6
1982.	5001,9	435,0	8,7
1983.	4970,1	443,0	8,9
1984.	4940,0	452,0	9,1
1985.	4912,9	460,0	9,4
1986.	4892,5	468,0	9,6
1987.	4885,2	479,0	9,8
1988.	4844,8	473,0	9,8
1989.	4822,7	441,3	9,2
1990.	4795,2	432,0	9,0
1991.	4668,7	383,6	8,2
1992.	4241,8	292,3	6,9

* *Részben a KSH számított adata.*
Adatforrás: A nemzetgazdasági munkaerőmérlege 1992. január 1. KSH, 6. oldal

A munkaerőpiac bővülésének, majd szűkülésének folyamata egyértelműen visszatükröződik a számokban. 1987–88-ig a növekvő kereslet csaknem 10 százaléknyi pótlólagos munkaerőbevonást jelentett. Annak ellenére, hogy 1986-ban (1987. január 1-jei adat szerint) – ha szerény mértékben is – de már regisztráltak munkanélkülieket, a nyugdíjasok foglalkoztatása még növekedett. 1987 során, bár az aktív keresőkhöz viszonyított arányuk még mindig 9,8%-ot tett ki, létszámuk több mint 10 ezer fővel csökkent, azaz lényegében ugyanannyi nyugdíjasként foglalkoztatottól váltak meg a foglalkoztatók, mint amennyi aktív korú keresőt elbocsátottak (pontosabban: amennyien munkanélküliként regisztráltatták magukat).

A nyugdíjasok foglalkoztatása 1988-tól csökkent egyre növekvő mértékben, a munkanélküliség növekedésével párhuzamosan. A növekvő recesszióban az alkalmazók elsőként a foglalkoztatott nyugdíjasoktól váltak meg, s az aktív korúakat igyekeztek megtartani.

A gazdaság egyre szűkülő munkaerőigényét mutatja a nyugdíjas foglalkoztatottak és az aktív keresők elbocsátásának összehasonlítása.

27. táblázat

A nyugdíjas foglalkoztatottak és a munkanélküliként regisztráltak száma 1989–1992. január 1-jén

ezer főben

Év január 1.	A nyugdíjas foglalkoztatottak létszámának csökkenése	A regisztrált munkanélküliek száma	A munkaerőigény csökkenése együtt
1989.	31,7	14,2	45,9
1990.	9,3	24,2	33,5
1991.	48,4	100,5	148,9
1992.	91,3	406,1	497,4

Azaz, a munkahelyüket elvesztők csaknem negyede nyugdíjas korú foglalkoztatott volt, bár a regisztrált munkanélküliek között – természetszerűen – csak a munkavállalási korúak 406 ezres száma szerepelt.

A foglalkoztatott nyugdíjasok munkavállalási készsége tükröződik a KSH negyedévenként végzett munkaerő-vizsgálatának adataiban. (1992. IV. negyedében a megkérdezett népesség 9,7%-a keresett munkát, közülük 2% volt nyugdíjas korú.) (Munkaerő-felmérés, 1992. IV. negyedév, KSH.)

Az 1990–91-ben munkahelyét elvesztő csaknem 140 ezer nyugdíjas életszínvonalának jelentős romlása a jól érzékelhető társadalmi feszültségek egyik fontos forrása.

3.5 A részleges foglalkoztatás

A foglalkoztatottak statisztikailag regisztrált, 1991. és 1992. január 1-je közötti 503,5 ezer fős csökkenésen túl (amiből 406,1 ezer fő munkanélkülivé vált) 1991-től sor került az állományban levők *munkaidejének* csökkentésére is. A rendelés-hiánnyal küzdő vállalatoknál és szövetkezeteknél tulajdonképpen már régebben megkezdődött a kényszer szabadságolások, a heti, napi munkaidő megrövidítésének sokféle formát öltő gyakorlata. 1991-től azonban ez részben regisztrálhatóvá is vált, mert az érintett vállalatok átmenetileg – a helyzet jobbrafordulásának reményében – a részleges foglalkoztatáshoz támogatást kaphattak a Foglalkoztatási Alapból. Az OMK összegzése szerint 1992-ben 267 vállalat 22 ezer dolgozója számára vette igénybe a részleges foglalkoztatásra módot adó támogatást. (Lásd még erről az 5.3 részt.)

A mezőgazdaságban különböző eszközökkel ugyancsak mérsékelték a létszám foglalkoztatását; például a munkaidőt az SzTK jogosultság eléréséhez szükséges teljesített óraszámokra korlátozták, helyette a háztáji műveléshez adtak nagyobb kedvezményeket (Hamar Anna esettanulmánya, Munkaügyi Kutató, 1992.); továbbá a szezonális munkahiány idején a tagok és alkalmazottak néhány hónapra szóló elbocsátásával, stb.

A kereslet erőteljes szűkülését mindenekelőtt az egyéni vállalkozások munkahelyteremtő képessége mérsékelte. Másfelől a gazdaságban változatlanul magas arányt képviselnek a fő munkahely megtartása mellett legálisan (regisztrált) kiegészítő foglalkozások. Ezekről a 7. és 8. fejezet ad részletes áttekintést.

4. A munkanélküliek

Minthogy a munkanélküliekről (nem, kor, képzettség stb. szerinti összetételükről) hónapról hónapra részletes tájékoztatást ad az OMK jelentése, ezenkívül negyedévenként külön felmérést készít a KSH, itt csupán néhány, a munkanélküliséget jellemző állapotváltozást foglalunk össze.*

* Az említetteken túl a munkanélküliség több kérdését is részletesen elemzi a magyar háztartásokat reprezentáló, 2059 háztartás 4266 felnőtt, (15 évesnél idősebb) tagjának és az előbbi mintát részben átfedő, 1037 háztartásból (1959 személy) álló budapesti reprezentatív mintán 1991. április és 1992. március között végzett, kérdőíves vizsgálata (Nagy Gyula-Sík Endre: Munkanélküliség és munkanélküliek. In: Magyar Háztartási Panel Műhelytanulmányok 1. BKE-TÁRKI Bp., 1992. dec. 25–47. old.

4.1 A munkanélküliség mértéke

Mint köztudott, a kormányzat már 1987-ben előkészületeket tett a várható munkanélküliség kezelésére (a munkaerőszolgálati irodákban a regisztrálás feltételeinek megteremtésétől a járandóság szabályozásáig stb.).

Bár 1990 elejéig mintegy 23 ezren regisztráltatták magukat munkanélküliként, a munkaerő-kereslet – 37,7 ezer fő – még jelentősen meghaladta a kínálatot.

A fordulat 1990 májusában következett be, amikor a 38,1 ezer regisztrált munkanélküli száma először haladta meg a munkaközvetítő irodákban bejelentett 37,9 ezer üres álláshely számát.*

Azóta a regisztrált – s a közülük munkanélküli-segélyre jogosult – munkanélküliek száma hónapról hónapra nő.

28. táblázat

A regisztrált és segélyezett munkanélküliek száma 1990. január és 1992. december között

Időpont**	Regisztrált munkanélküliek száma		Segélyezett munkanélküliek száma		Munkanélküliségi ráta*
	ezer fő	nők aránya %	ezer fő	nők aránya %	
1990. január	23,4	41,3	11,0	41,2	0,6
1990. június	43,5	41,4	25,9	40,7	0,9
1991. január	100,5	38,8	76,9	39,0	2,1
1991. június	185,6	39,6	145,6	38,3	3,9
1992. január	442,5	39,8	343,7	40,5	8,2
1992. június	546,7	41,2	416,8	40,9	10,1
1992. december	663,0	41,2	477,0	41,2	12,3

* *A munkanélküliségi rátát 1991 decemberéig az aktív keresők létszámához viszonyítva számították, azóta a gazdaságilag aktív népesség száma a viszonyítási alap. A kétféle rátát az OMK gyakorlata szerint közöljük.*

** *Az OMK adatai az adott hónap 20. napján regisztrált létszámokat tartalmazzák.*

Adatforrás: OMK Munkaerőpiaci helyzetkép (havi jelentések) Dr. Frey Mária „Nők és a munkanélküliség" (1992. január)

A munkanélküliség mértékét többféle módszerrel mérik. Az eltérő módszerek következtében eltérőek az eredmények is.

a) Az OMK a Foglalkoztatási Törvény kritériuma alapján azokat tekinti munkanélkülieknek, akik munkavállalási korúak, munkaviszonnyal nem rendelkeznek, nem résztvevői valamely, a foglalkoztatást elősegítő programnak, munkát keresnek és a munka végzésére rendelkezésre állnak és munkanélküliként regisztráltatják magukat. (A munkaügyi irodákban regisztráltak létszáma jelenik meg a KSH munkaerőmérlegében is.) Nem szerepelnek a regisztrált munkanélküliek között az elhelyezkedést támogató programokban (közmunka, átképzés stb.) résztvevők.

* Tényleges munkanélküliség idején a bejelentett üres álláshelyek száma természetesen csupán töredéke a tényleges keresletnek. A nemzetközi tapasztalatok szerint a valóságos kereslet mintegy 30-40%-a jelenik meg a munkaközvetítő irodáknál. A tényleges kereslet a munkatársak, ismerősök, rokonok – azaz a társadalmi kapcsolatok – közvetítő csatornáin keresztül zajlik.

A szakértők véleménye szerint az ilymódon a regisztrált létszám nem tekinthető eléggé megbízhatónak (részben mert sokan nem regisztráltatják magukat, ha a segélyre nem jogosultak, másrészt azok sem töröltetik magukat a regiszterből, akik a munkaközvetítő segítsége nélkül elhelyezkedtek stb.).*

b) A KSH 1992-ben megkezdett, negyedévenként felvett reprezentatív munkaerőfelmérésének adatai kevesebb munkanélkülit, de jóval több munkakeresőt regisztráltak, mint az OMK. Az OMK csak a munkaerőszolgálati irodákban regisztrált, munkavállalási korú álláskeresőket tartja számon, a KSH adatfelvétele pedig – a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) már többször idézett kritériumai szerint – munkanélkülinek tekinti a munkavállalási koron túliakat is, (74 éves korig) ha dolgozni szeretnének (munkát keresnek), s a munkahelyet bármikor képesek is elfoglalni (rendelkezésre állnak).

Az 1992 első félévében a felnőtt lakosság összetételét reprezentáló mintán felvett adatok szerint a munkanélküliek száma 426 ezer fő volt, a gazdaságilag aktívak 9%-a. Rajtuk kívül azonban további 154 ezer főt tett ki a passzív munkanélküliek száma, akik szerettek volna ugyan dolgozni, de elhelyezkedésük érdekében nem tettek aktív lépéseket. Az ő létszámukat is figyelembe vevő korrigált munkanélküliségi ráta 11,9%. A 426 ezer munkanélküli 75%-a volt olyan, aki bevallása szerint szerepel a munkaerőközvetítő irodák nyilvántartásában és 59%-uk részesül munkanélküli ellátásban.

A KSH felvételében megjelenő, 154 ezer passzív munkanélkülitől eltérően ténylegesen munkanélkülinek tekinthető az a 107 ezer fő, aki szintén nem regisztráltatta magát az állami munkaerőközvetítő irodákban, de úgy nyilatkozott, hogy nincs munkája és aktívan keres munkát (álláshirdetést adott fel vagy más módon próbált álláshoz jutni) és munkavégzésre ténylegesen rendelkezésre is állt. Ugyancsak hiányoznak a munkaerőközvetítő irodák regisztrációjából a nyugdíjas, illetve nyugdíjkorhatárnál idősebb, munkát hiába kereső személyek, akik közül a munkaerő-felmérés fogalma szerint 4,6% tekinthető munkanélkülinek. (A lakossági munkaerő-felmérés 1992. I. félévi eredménye, KSH.) A kép teljességéhez azonban az is hozzátartozik, hogy az OMK-nál regisztrált munkanélküliek 20-25%-a az ILO kritériumai alapján nem tekinthető munkanélkülinek.

c) A Magyar Háztartási Panel 1991 áprilisa és 1992 márciusa között felvett adatai – amelyek számos vonatkozásban ugyancsak az ILO kritériumait követik** – az eltérések miatt némileg ugyancsak különböznek az előzőektől.

* A regisztrált munkanélküliek számával kapcsolatos megállapítást már az 1990. évi népszámlálás teljeskörű adatai is alátámasztották. 1990. év elejei állapot szerint ugyanis kereken 126 ezer munkanélkülit írtak össze. A népszámlálás által kimutatott munkanélküliek állománya tehát a regisztráltak 1990. januári létszámának több mint ötszörösét tette ki. Tekintve, hogy a népszámlálás már lényegében alkalmazkodott az ILO előírásaihoz, és a szórványos bevallási hibákat az ellenőrzés és a gépi hibajavítás nagyrészt kiküszöbölte, a jelzett adat nagyságrendileg elfogadható. A későbbiekben a regisztráltak aránya már a munkanélküliek nagyobb hányadát lefedte, de – mint az 1992. évi lakossági felmérés is bizonyítja – a nyilvántartásban nem szereplők rétege továbbra is jelentős. A kérdés másik oldala, hogy a regisztráltak között is találhatók olyan személyek, akik valójában nem munkanélküliek. Az OMK szakértői úgy vélik, hogy a két csoport nagyságrendje kb. azonos.

** Az életkor esetében nincs felső határ: a mintában a megkérdezett háztartás minden 16 éves és idősebb tagja szerepel. Ezenkívül eltérően definiálták a „foglalkoztatottságot". Az ILO kritériuma szerint foglalkoztatottnak minősül, aki a kérdést megelőző héten legalább 1 órányi jövedelemszerző munkát végzett, itt pedig az előző hónapban a napok többségében dolgozókat tekintették foglalkoztatottnak.

29. táblázat

A munkanélküliség eltérő módszerekkel mért adata

%-ban

Megnevezés	OMK (1992. március)	KSH (1992. I. negyedév)	Háztartási panel (1992. március)
Munkanélküliek			
férfi	59,7	59,8	59,7
nő	40,3	40,2	40,3
Iskolai végzettség			
8 általánosnál kevesebb	9,7	6,5	12,9
8 általános	36,7	38,0	36,3
szakmunkásképző, szakiskola	33,7	31,4	27,3
középiskola	17,2	20,2	20,1
egyetem, főiskola	2,7	3,9	3,3
Korcsoport			
– 16	0,1		
17 – 20	9,6		
21 – 25	14,5		
26 – 35	26,8		
36 – 55	45,9		
56 – 60	3,1		
15 – 19*		10,4	14,4
20 – 24		17,2	15,5
25 – 29		12,6	11,5
30 – 39		26,7	23,4
40 – 54		28,5	28,0
55 – 59**		3,1	5,4
60 – ***		1,5	1,8

* *Panel 16–19*
** *Panel 55–60*
*** *Panel 61–*
Adatforrás: OMK, 1992. márciusi munkaerő helyzetkép KSH, munkaerőfelmérés 1992. I. n. év BKE-TÁRKI: Magyar Háztartási Panel 1992. Összeállította: Nagy Gyula

4.2 A munkanélküli pályakezdők

A munkanélküliségen belül – bármely kritérium alapján történik is a számítás – társadalmilag az egyik legsúlyosabb tétel a pályakezdők munkanélkülisége, akik be se tudnak lépni a munkaerőpiacra. Az 1991 folyamán az iskolarendszerből kikerült 167 500 fiatal közül 1991 decemberéig 31 792 (a végzettek 19,0%-a) regisztráltatta magát munkanélküliként, az 1992-ben végzettek közül pedig 1992 decemberéig 31,9%.*

* A vonatkozó jogszabályok értelmében azok a pályakezdők regisztráltathatják magukat munkanélküliként, akik másfél évnél nem régebben fejezték be tanulmányaikat (ha az egyéb feltételeknek is megfelelnek). A pályakezdő munkanélküliként 1992-ben regisztráltak között tehát 1990-ben végzettek is szerepelhetnek. Közülük 6 hónapig azok jogosultak a pályakezdők munkanélküli-segélyére, akik felső- vagy középfokú végzettséggel rendelkeznek, s a munkaközvetítő 3 hónap alatt nem tudott számukra megfelelő munkahelyet találni. A *30. táblázat* adatai annyiban torzítanak, hogy a csupán általános iskolát vagy azt sem végzettek – minthogy segélyre nem jogosultak – ritkán regisztráltatják magukat munkanélküliként.

30. táblázat

A pályakezdő munkanélküliként regisztráltak iskolai végzettsége

főben

Iskolai végzettség	Az 1991-ben végzettek	Regisztrált munkanélküli		Az 1992-ben végzettek	Regisztrált munkanélküli	
		fő	%		fő	%
		1992. XII. 20			1992. XII. 20	
Felsőfokú	16 900	1 402	8,3	17 100	1 875	11,0
Középiskola*	37 200	13 677	36,8	41 400	21 367	51,6
Szakmunkásképző	55 400	14 291	25,8	63 000	29 573	46,9
Szakiskola	4 900	1 051	21,4	5 600	1 847	33,0
8 általános	40 700	1 284	3,2	35 700	94	
8 általánosnál kevesebb	12 400	87	0,7	9 100	15	
Összesen	167 500	31 792	19,0	171 900	54 771	31,9

* *Ebben a létszámban az „előfelvételt" nyertek – 1 évvel később felsőfokú továbbtanulók – is szerepelnek (számuk 1991-ben 9800, 1992-ben 11 400 fő volt).*
Adatforrás: KSH, 1991. évi évkönyv és a KSH számítása

Az iskolarendszerből kilépő fiatalok csaknem 55%-a szakképzett – a regisztrált pályakezdő munkanélküliek körében arányuk 81,5% volt 1992. decemberében.

1992. végén csaknem 30 ezer szakmunkásképzőt végzett fiatal volt állás nélkül, az iskolatípusban végzettek majdnem fele. Számszerűen valamivel kevesebb, arányaiban azonban a legmagasabb a munkanélküliség a középiskolát végzettek körében. 1992-ben a 21 367 középiskolai végzettségű regisztrált munkanélküli között azonban feltehetően sokan szerepelnek a 11 400 előfelvételizett létszámában, akik szeptembertől, az 1993/94-es tanévben valamelyik egyetemen, főiskolán megkezdhetik tanulmányikat. (Reálisan tehát a táblázatban közölt adatoknál kisebb – és csak átmeneti volt – a középiskolát végzettek munkanélkülisége.) A munkanélküliként regisztrált pályakezdők száma az 1991. december havi 31 792 főről 1992. decemberre 54 771 főre – 72%-kal – növekedett. (A legfeljebb 8 általánost végzettekről továbbra sincsenek mértékadó információk.)

4.3 A munkanélküli-ellátás

A „munkanélküli" meghatározásának többféle lehetséges módjától eltérően egyértelmű, hogy a munkanélküliek közül ki jogosult munkanélküli-ellátásra. A jogosultság kritériumát a Foglalkoztatási Törvény határozza meg.

1992 decemberében a munkaügyi irodákban regisztrált munkanélküliek mintegy 72%-a részesült munkanélküli-segélyben. A munkanélkülivé vált, de közmunka vagy más programban résztvevők – s azért nem munkanélküliként nyilvántartottak – további mintegy 66 ezer főt tettek ki. (Az átképzési programokban résztvevők egy része még munkaviszonyban állt.)

A munkanélküli-ellátást az OMK-nál regisztrált munkanélküliek közül hosszabb-rövidebb ideig a *31. táblázatban* közölt létszámmal vették igénybe:

A munkanélküli-segélyben részesülők és az aktív programok résztvevői

Megnevezés	1992. év		
	I. hó	VI. hó	XII. hó
Regisztrált munkanélküliek száma	442 532	546 647	663 027
Ebből:			
Segélyben részesült (fő)	343 714	416 833	476 962
(%)	76,2	76,3	71,9
Az aktív programok résztvevői	20 847	34 266	87 009
Ebből:			
Átképzésen	12 181	15 684	56 933*
Közmunkán	7 668	13 677	18 094
Egyéb programokban	998	4 905	11 982
A munkanélküli-segélyezettek és az aktív programok résztvevői összesen (fő)	364 561	451 099	563 971

* *A képzési programokban további 3533 még munkaviszonyban álló vett részt.*
Adatforrás: OMK havi statisztika és Az aktív foglalkoztatási eszközök működése 1992-ben, OMK, 1993. jan.

A munkaerőpiac minimális keresletét elsősorban a tartósan munkanélküliek növekvő száma és a munkanélküliként töltött idő tartamának folyamatos növekedése mutatja: 1990-ben a munkanélküli-segélyezés átlagos időtartama 137 nap volt, ez 1991-ben 171 napra, 1992 első felében 234 napra, az év végére pedig 270 napra emelkedett.

A munkaerőpiac állapotát jelző másik fontos jelenség, hogy a munkanélküliek körében növekszik a „kemény mag", a lényegileg elhelyezhetetlenek, akik képzetlenségük, koruk miatt tulajdonképpen máris kiszorultak a munkaerőpiacról. Minthogy az adatok csak a segélyezettekről állnak rendelkezésre, azok tehát, akik nem kaptak segélyt, meg sem jelennek az adatokban.

A rendelkezésre álló adatok szerint 1992. november 20. és 1992. december 20. között az 506 442 segélyezett közül 150 022 (30%) már 365 napnál régebben volt segélyen. Több mint felük (54,4%) betanított (33%) vagy segédmunkás (21,4%), azaz szakképzetlen. Csaknem 50%-uk a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett (11%-uk 8 általánost sem végzett, 38,4%-uk legfeljebb 8 általánost). Az összes segélyezett 10,6%-a 50 évesnél idősebb.

A már segélyezettek körében tehát a munkaerőpiacról kisodródásnak kitett, leginkább veszélyeztetett rétegek: a tartósan segélyezett betanított és segédmunkások; a 8 általánost sem végzettek, s az 50 évesnél idősebbek.

Feltehetően a segélyre jogosultság megszűnésekor többen komolyabb erőfeszítéseket tesznek azért, hogy rendszeres kereső foglalkozáshoz jussanak. A teljesen képzetleneknek, tanulatlanoknak s az 50 évesnél idősebbeknek azonban nem bíztatóak a kilátásai, még a gazdaság jelentős élénkülése idején sem, s különösen nem az elhúzódó recesszióban. Egy részük feltehetően valamilyen szociális segélyezésre válhat jogosulttá.

1992-ben a járadékfolyósítási idő letelte miatt több mint 109 ezer fő került ki az ellátásból. Közülük 1992 decemberében 42 ezren részesültek szociális ellátásban.

4.4 A munkanélküliség területi jellemzői

A munkanélküliség területi különbségeiről részletes elemzés készült a MüM Foglalkoztatási Főosztályán (Beszámoló a Kormány részére a munkanélküliség alakulásáról és a regionális folyamatokról, 1992. augusztus. Az elemzést *Schwertner János* készítette.)

Az 1990 évi népszámlálási adatok alapján készült elemzés megállapítja, hogy:

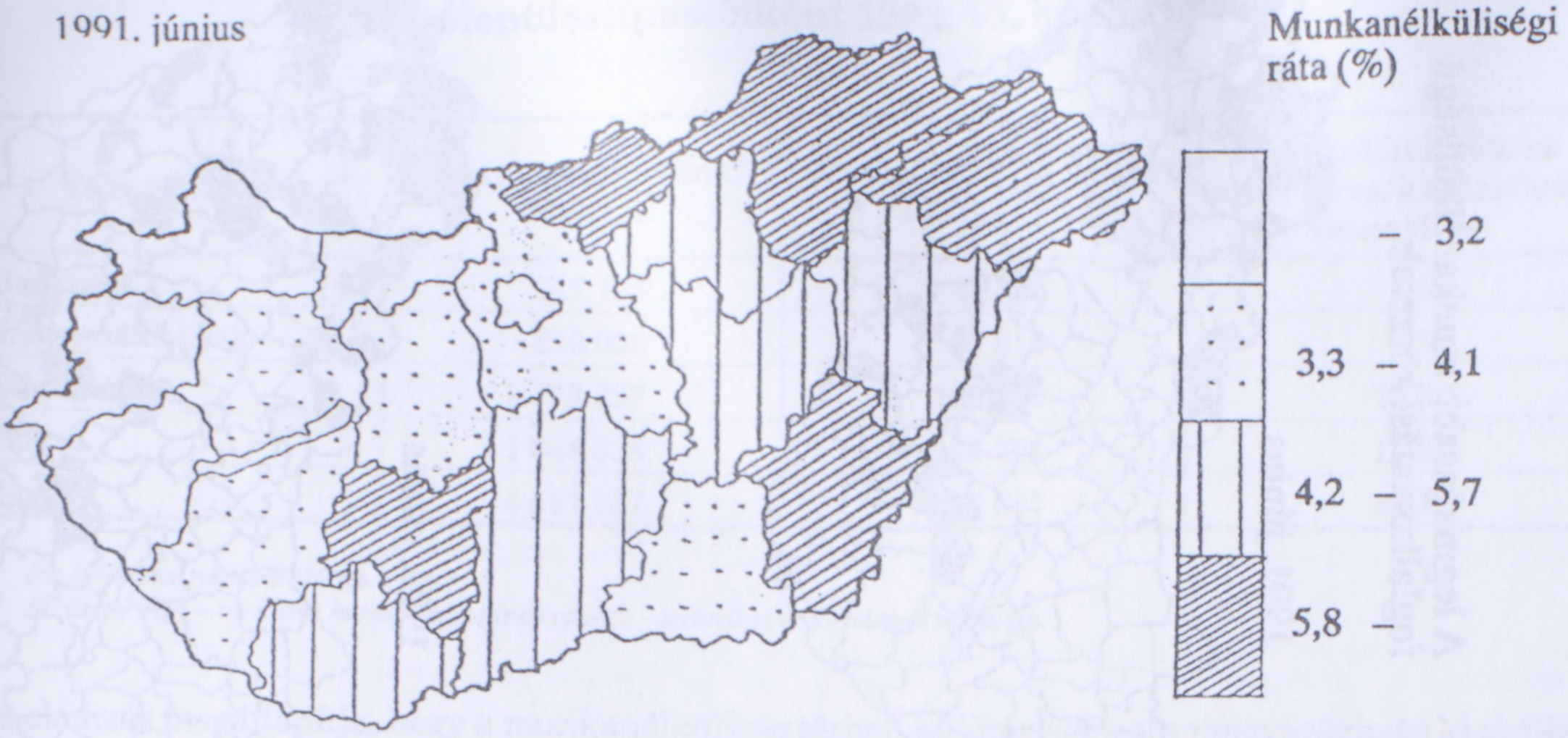
- *nagy térségek szintjén* az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb helyzetű Észak-Magyarország és az Alföld, kedvezőbb helyzetű a főváros környéke és a Dunántúl. A *megyék* között a legkedvezőtlenebb helyzetű Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye, ahol a munkanélküliség csaknem kétszerese az országos átlagénak (*1. térkép*); a legkedvezőbb helyzetű Budapest, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala és Pest megye.
- *Kistérségi szinten* a gazdasági-társadalmi feltételek jelentős különbsége miatt a munkanélküliség mértékében tízszeres különbség is tapasztalható: a legkedvezőbb helyzetű Sopron és a legkedvezőtlenebb helyzetű Edelény, Encs, Szerencs körzete között (*2. térkép*).
- *Településtípusok* szerint a városok előnyösebb, a falvak hátrányosabb helyzetben vannak. Az ország aktív keresőinek alig több mint harmada (36,3%) községi lakos, a munkanélkülieknek azonban több mint fele (53,9%) él a falvakban. A falun élő munkanélkülieknek az aktív keresőkhöz viszonyított aránya (17,9%). 1992 közepén több mint kétszerese volt a városi munkanélküliségi rátának (8,5%).

A településtípusok jelentős különbségére utal, hogy míg Budapesten és a megye székhelyeken él az aktív keresők mintegy 40%-a, az állástalanoknak csupán mintegy negyede.

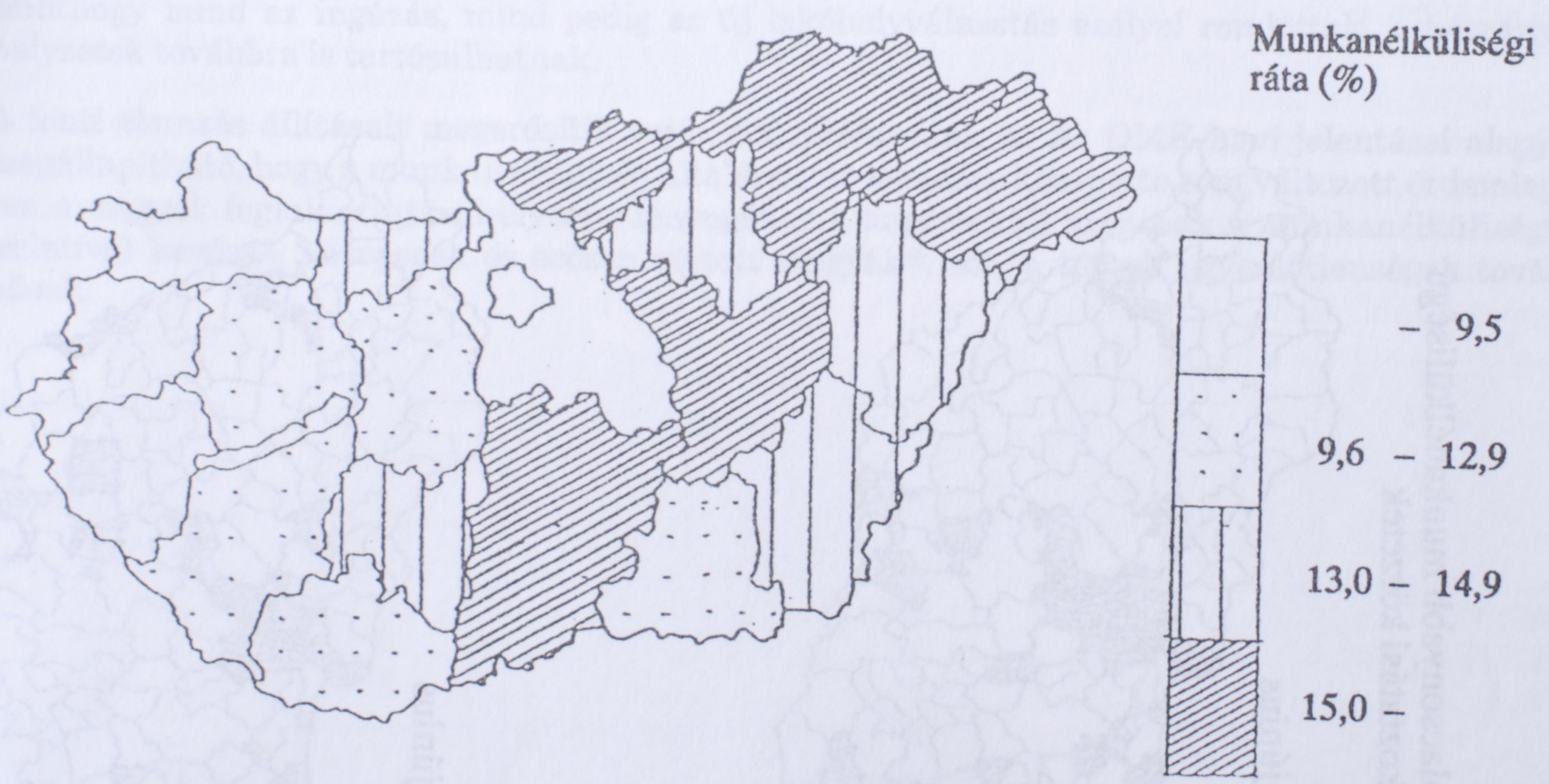
1. térkép

Munkanélküliség 1991–1992.

1991. június

1992. június

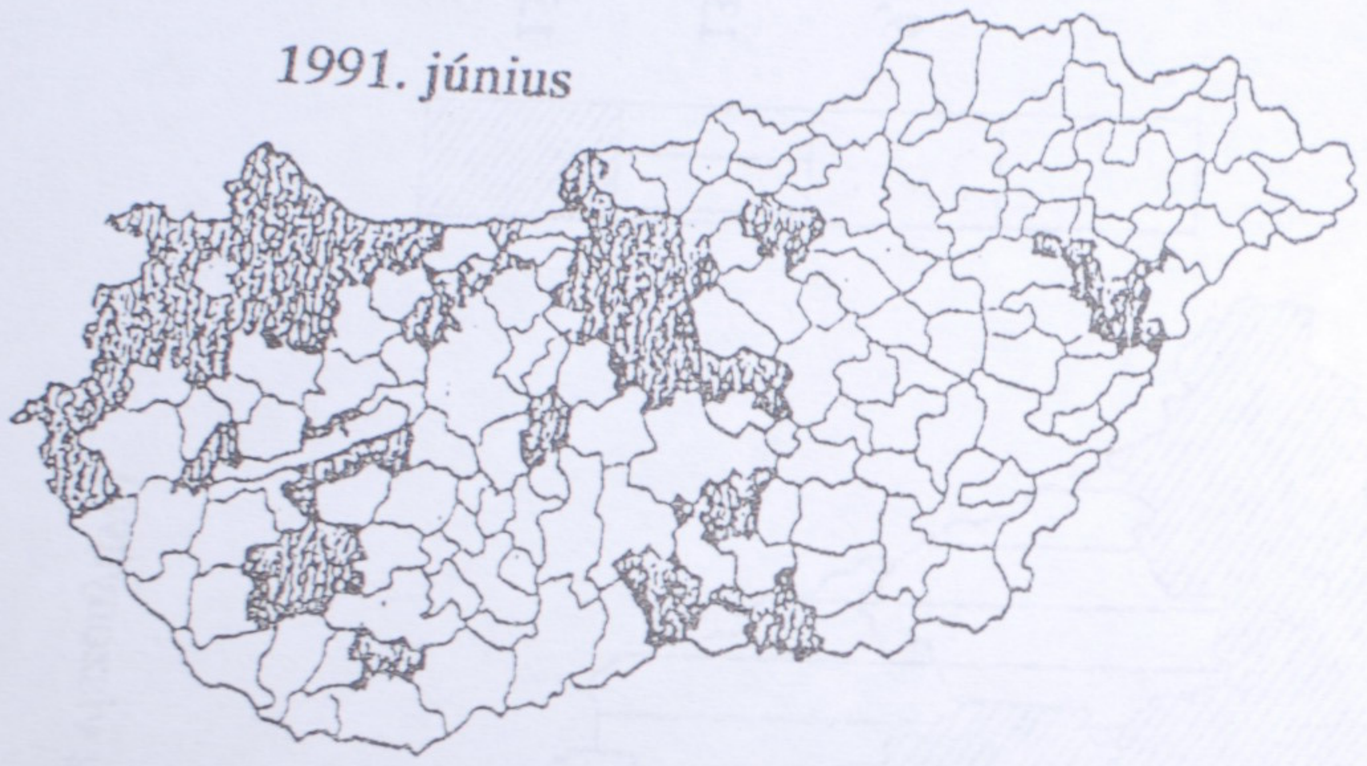
(A munkanélküliek száma az aktív keresőkhöz viszonyítva)

Munkanélküliség 1991–1992.

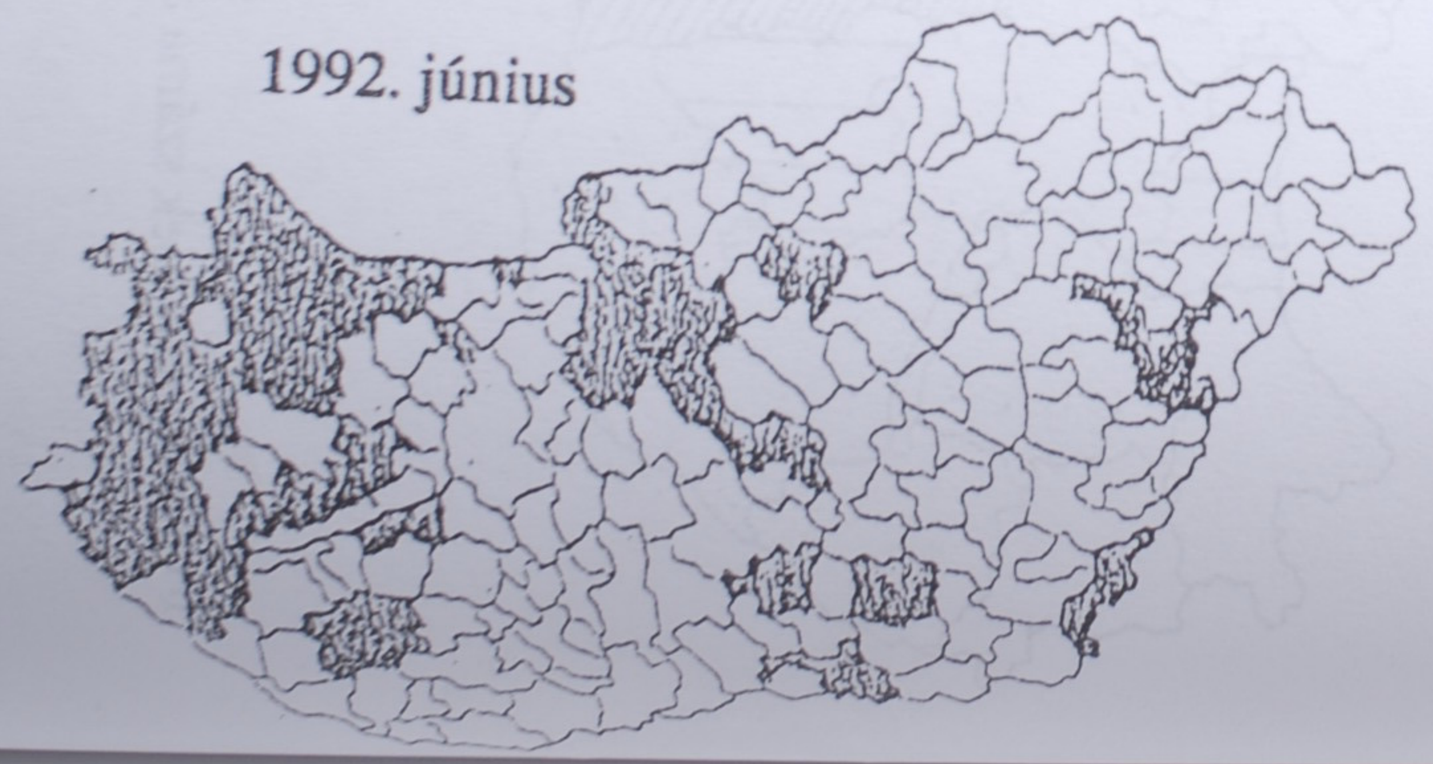
2. térkép

A legalacsonyabb munkanélküliségű foglalkoztatási körzetek

1991. június

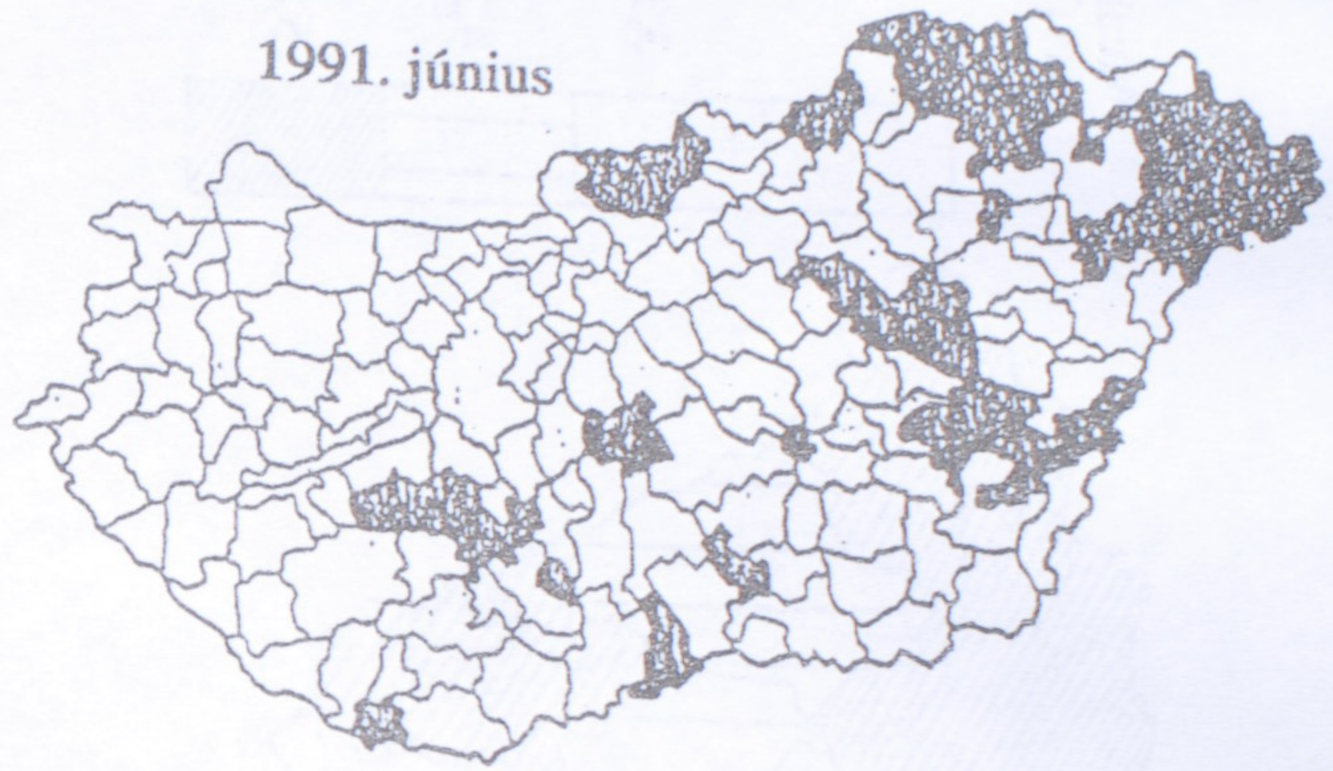

1992. június

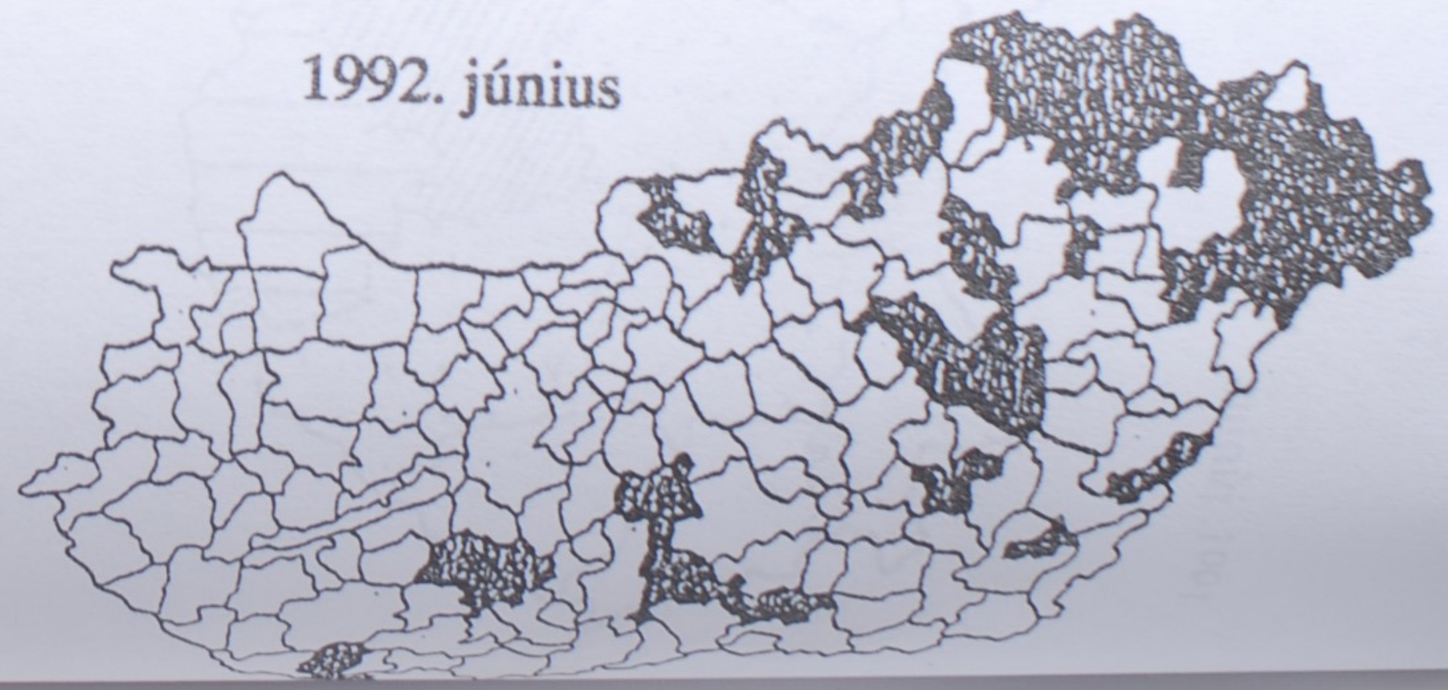

A legmagasabb munkanélküliségű foglalkoztatási körzetek

1991. június

1992. június

32. táblázat

Az aktív keresők száma és a munkanélküliek aránya településtípusonként 1992. VI. hóban

Településtípusok	Aktív keresők száma* 1990. I. 1.	Munkanélküliek száma 1992. VI. hó	Munkanélküli ráta az aktív keresők számához viszonyítva
Budapest	917 796	48 350	5,3
Megyeszékhelyek	836 096	81 810	9,8
Többi város	1 129 227	122 166	10,8
Falvak	1 644 038	294 321	17,9
Együtt	4 527 157	546 647	12,1**

* *Az 1990. évi népszámlálás adata*
** *A ráta a régi – az aktív keresőkhöz viszonyított – számítás eredményét mutatja.*

Az elemzés megállapítja, hogy a munkanélküliség térbeli különbsége nem magyarázható kizárólag gazdasági okokkal. A térbeli különbségek gyakorlatilag megegyeznek minden más társadalmi és gazdasági mutató alapján kirajzolódó térségi különbségekkel. Azaz: a munkanélküliségtől leginkább sújtott körzetek településeinek 65%-a a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések közé tartozik.

Az elemzés végül hangsúlyozza, hogy a kistelepüléseken, a városoktól távolabb eső térségekben a munkaerő kínálat korábban is meghaladta a keresletet, s emiatt még 1990-ben is több mint 1 millió fő (az aktív keresők 25%-a) a településétől távolabb tudott csak munkát találni. Az ingázók az átlagot meghaladó mértékben veszítették el munkahelyüket: több mint egynegyedük vált munkanélkülivé.

Minthogy mind az ingázás, mind pedig az új lakóhelyválasztás esélyei romlottak, a hátrányos helyzetek továbbra is tartósulhatnak.

A fenti elemzés állításait megerősítik saját vizsgálódásaink is. Az OMK havi jelentései alapján megállapítható, hogy a munkanélküliség általános növekedése közepette sem változott érdemlegesen a megyék foglalkoztatási helyzete: lényegében a kezdetektől azonosak a munkanélküliségtől (relatíve) kevéssé, közepesen és erősen sújtott megyék*, sőt, a térbeli egyenlőtlenségek tovább nőnek.

* Magunk csak a megyei elemzést tudtuk elvégezni, bár tudjuk, hogy a megye, mint tradicionális közigazgatási egység mesterséges határokat húz földrajzi-gazdasági egységek, vonzáskörzetek között. A legszembetűnőbb különbség tény-legesen a kistérségek szintjén érzékelhetőek.

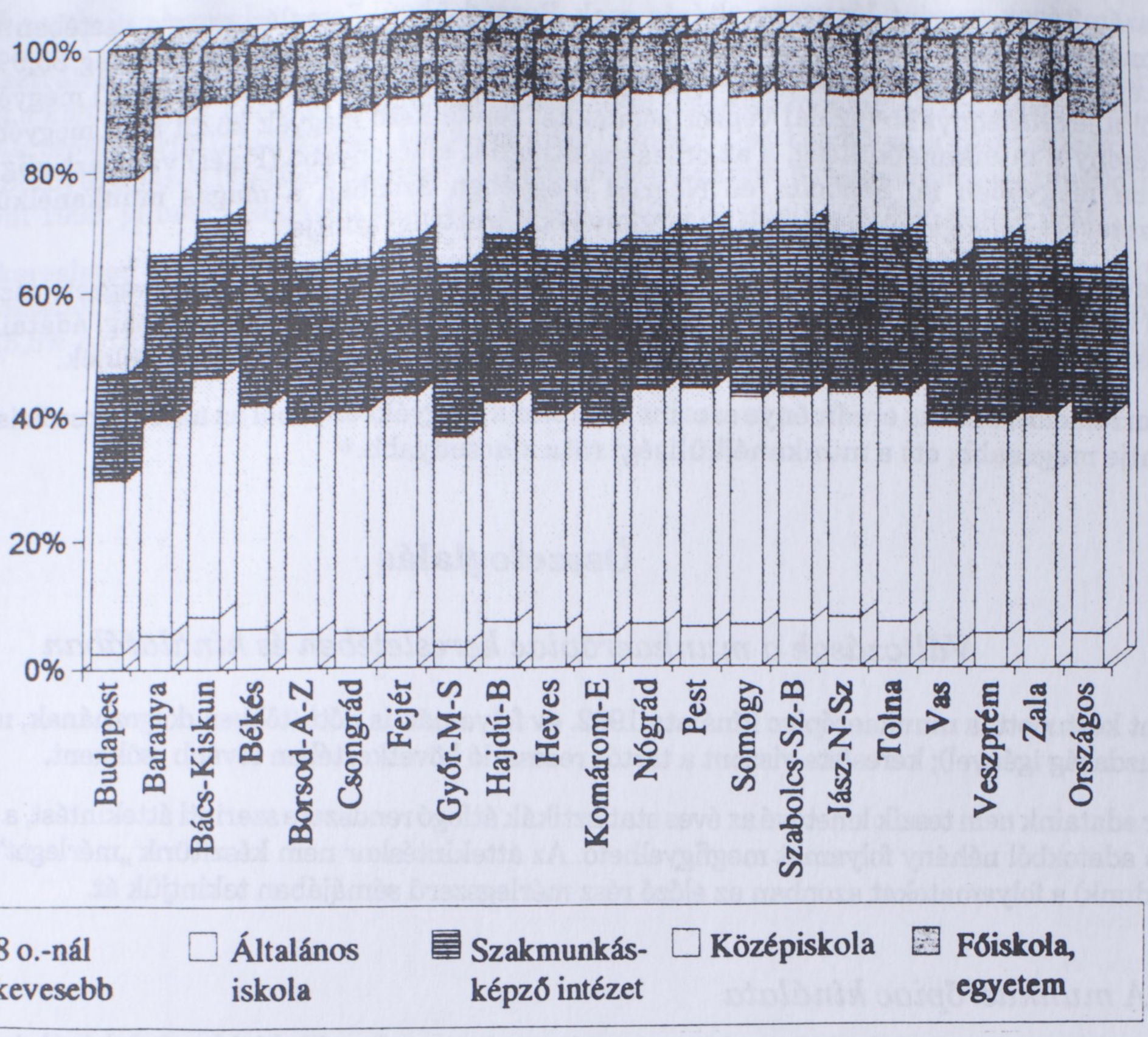
Időpont	A munkanélküliségtől kevéssé sújtott megyék az adott időszak munkanélküliségi rátái alapján*		A munkanélküliségtől erősen sújtott megyék az adott időszak munkanélküliségi rátái alapján*	
1990. december	Budapest	0,3	Szabolcs-Szatmár-Bereg	4,5
	Vas	0,6	Nógrád	4,2
	Győr-Moson-Sopron	1,0	Borsod-Abaúj-Zemplén	3,5
	Pest	1,0		
1991. január	Budapest	0,9	Szabolcs-Szatmár-Bereg	9,5
	Győr-Moson-Sopron	2,1	Nógrád	8,8
	Vas	2,2	Borsod-Abaúj-Zemplén	6,6
1991. december	Budapest	2,6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	16,4
	Győr-Moson-Sopron	5,7	Nógrád	16,1
	Zala	6,8	Borsod-Abaúj-Zemplén	13,9
1992. január	Budapest	2,9	Szabolcs-Szatmár-Bereg	15,0
	Győr-Moson-Sopron	5,6	Nógrád	14,0
	Vas	5,9	Borsod-Abaúj-Zemplén	13,1
1992. június	Budapest	4,5	Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,4
	Győr-Moson-Sopron	6,9	Nógrád	16,6
	Vas	7,2	Borsod-Abaúj-Zemplén	17,2
1992. december	Budapest	5,7	Szabolcs-Szatmár-Bereg	22,4
	Győr-Moson-Sopron	8,0	Nógrád	19,0
	Vas	8,4	Borsod-Abaúj-Zemplén	18,6

* *1992. januártól a gazdaságilag aktív népesség, korábban az aktív keresők száma volt a ráta viszonyítási alapja.*

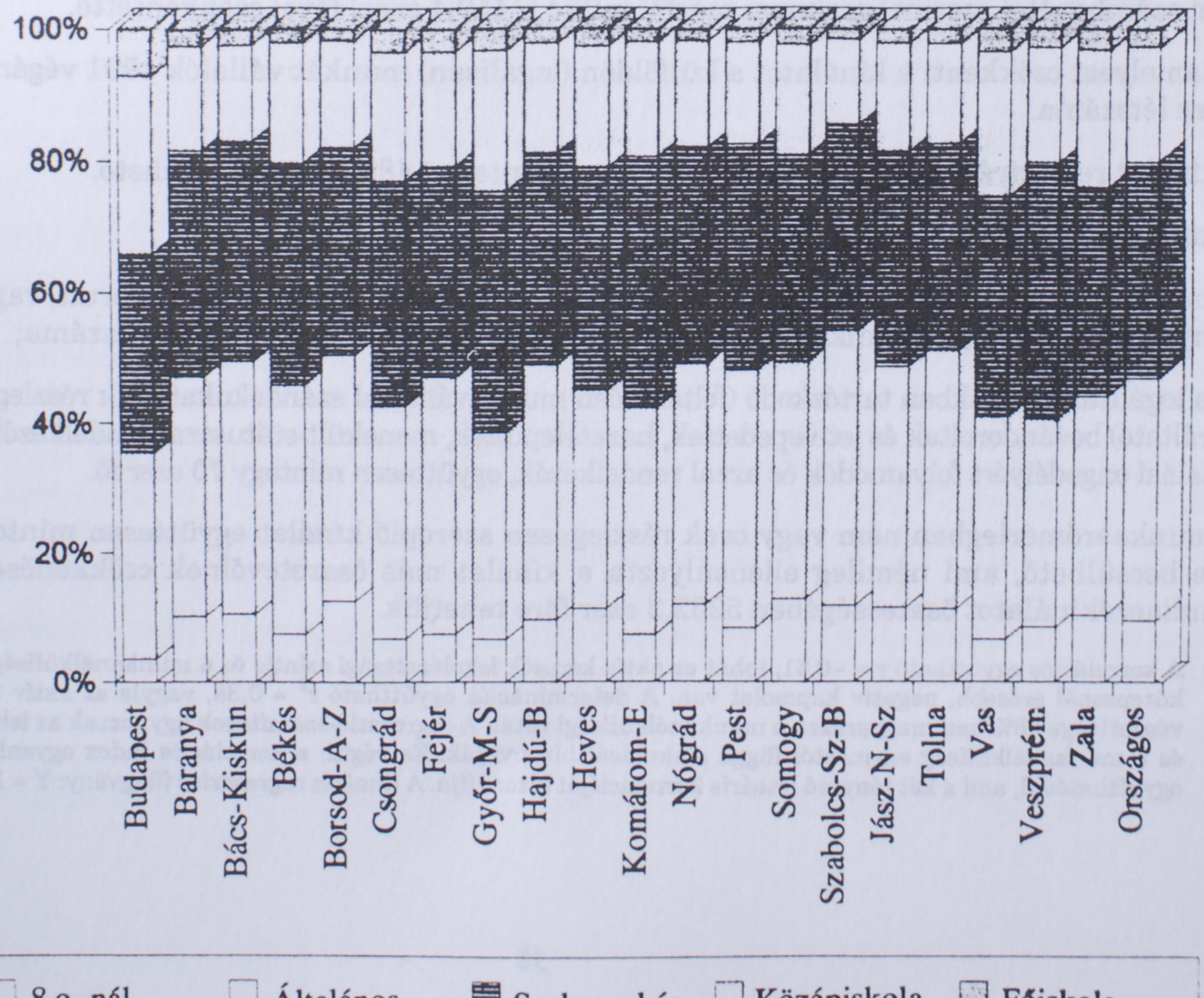
Az eltérő helyzetek kialakulásában – mint a MüM elemzése is megállapította – nagyon sok tényező játszik szerepet; a nyugati vagy a keleti határ közelsége, a ma adottságként létező, korábban kialakult gazdasági szerkezet csakúgy, mint a térségben élők műveltsége, termelési kultúrája stb. Adatszerűen egy összefüggést próbáltunk megvizsgálni: a különböző megyékben a lakosság iskolázottsága és a munkanélküliség mértéke közötti kapcsolatot. Bár az életkor, a nem, a szakmai képzettség stb. együttes hatásának vizsgálata adhatna átfogóbb képet, az iskolai végzettség mértéke és a munkanélküliség területi alakulása közötti szoros kapcsolat is kimutatható. A megyénkénti megoszlást az 56. oldalon szereplő grafikon ismerteti, itt csupán néhány összefüggést mutatunk be. Ahol a legmagasabb az iskolai végzettség szintje (a közép- és felsőfokú végzettségeket számítva) csaknem minden esetben ott a legalacsonyabb a munkanélküliség. (Fordítva nincs ilyen közvetlen összefüggés, bár Szabolcs-Szatmár, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun egyúttal a legalacsonyabb iskolai végzettségűekkel rendelkező megyék közé is tartozik.)

Megnevezés	A legmagasabb iskolai végzettségűekkel rendelkező megyék (az aktív keresők százalékában)			A munkanélküliségi ráta 1992. december (országos átlag: 12,3)
	Középfokú végzettség	Felsőfokú végzettség	Együtt	
Budapest	31,8	21,3	53,1	5,7
Győr-Moson-Sopron	26,2	11,1	37,3	8,0
Vas	26,1	10,3	36,4	8,4
	A legalacsonyabb iskolai végzettségűekkel rendelkező megyék			
	8 általánosnál kevesebb	8 általános	Együtt	
Bács-Kiskun	8,2	37,7	45,9	15,6
Pest	6,1	37,1	43,2	10,1
Nógrád	6,5	36,5	43,0	19,0
Jász-Nagykun-Szolnok	7,7	35,1	42,8	17,4
Tolna	6,9	35,6	42,5	14,2
Fejér	5,4	37,0	42,4	11,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	7,0	35,3	42,3	22,4

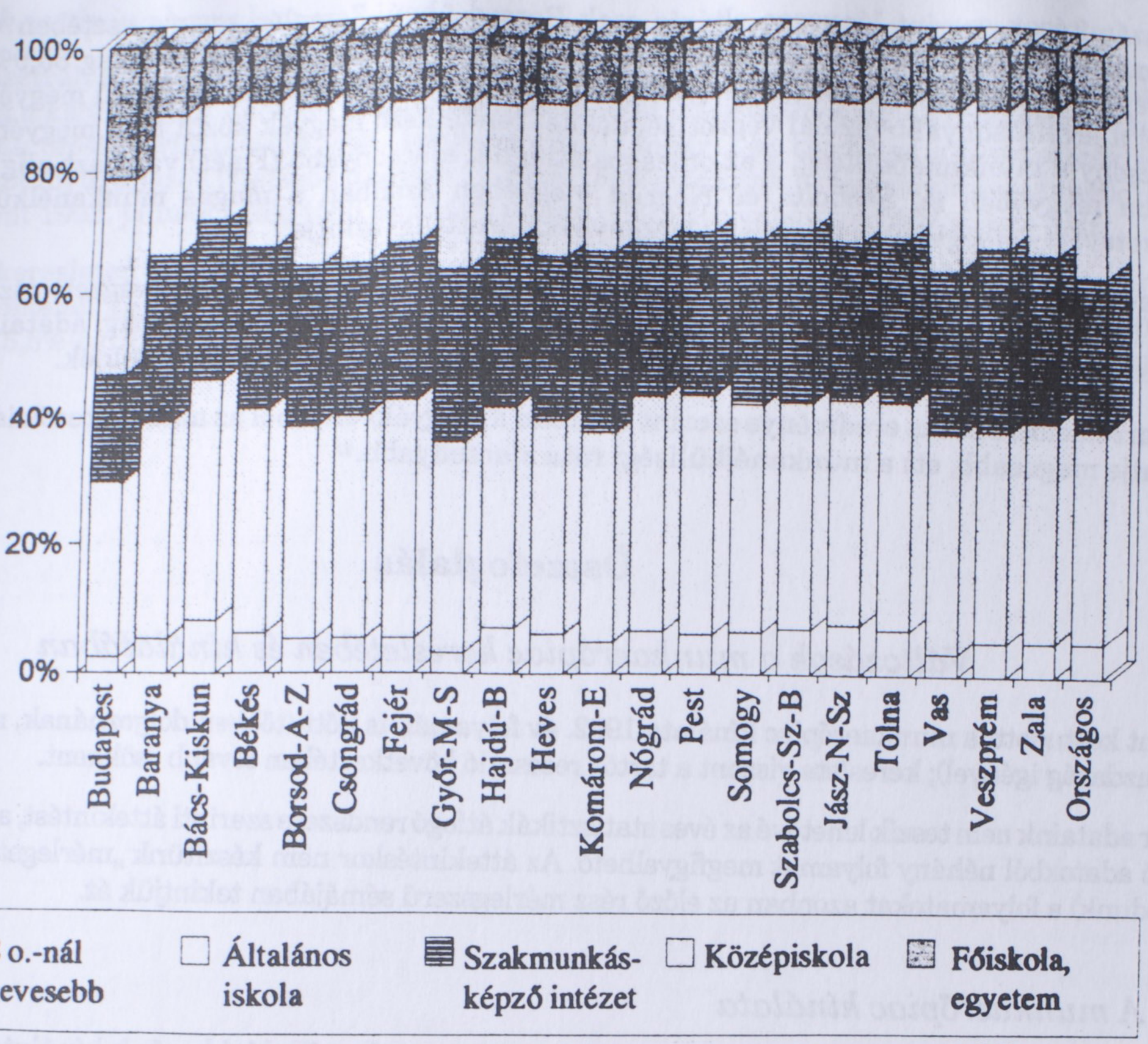
Az aktív keresők megoszlása végzettségük szerint
1990. népszámlálási adatok alapján

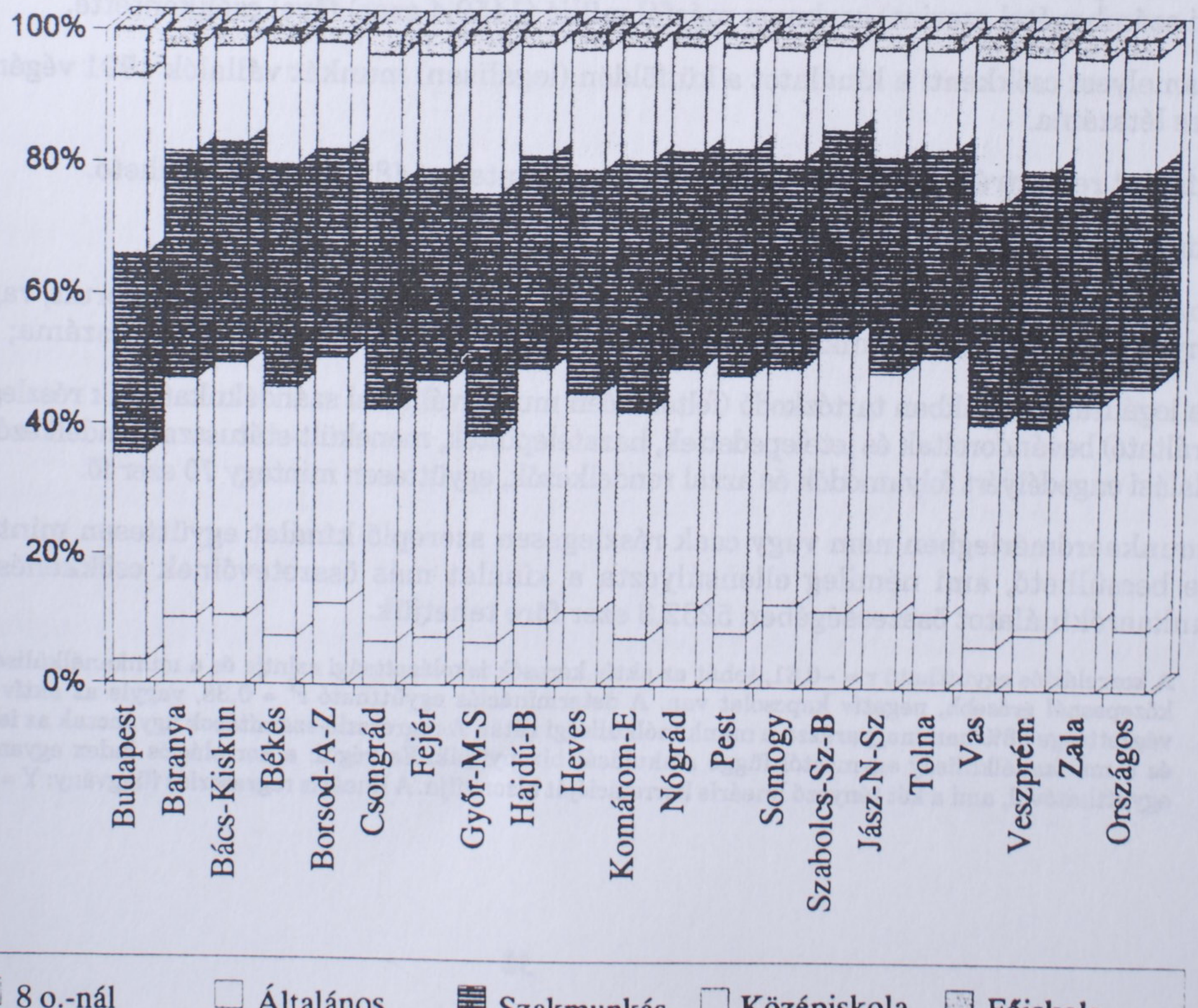
A munkanélküliek megoszlása végzettségük szerint
1992. VI. hó

Az aktív keresők megoszlása végzettségük szerint
1990. népszámlálási adatok alapján

A munkanélküliek megoszlása végzettségük szerint
1992. VI. hó

A számítások szerint lényeges eltérés csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében van, ami a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező megyék közé tartozik (a lakosság 35,9%-ának van közép- és felsőfokú végzettsége) mégis egyike a legmagasabb munkanélküliségű megyéknek. Másfelől a legalacsonyabb iskolai végzettségűekkel rendelkező megyék közül Pest megyében relatíve alacsony a munkanélküliség, s az országos átlagnál alacsonyabb (Fejér) vagy azt alig meghaladó Tolna megyében is. Szabolcs és Nógrád megyében azonban a magas munkanélküliség egyik összetevője kétségkívül a lakosság alacsony iskolázottsági szintje.

Az adatokat korrelációszámítással is elemeztük. A számítás alapjául az elvégzett osztályoknak a KSH által kidolgozott átlagolását vettük alapul. Az aktív keresők iskolázottsági adatai az 1990. évi népszámlálás, a munkanélkülieké az 1992. decemberi állapot szerint szerepelnek.

A korrelációszámítás eredménye szerint azokban a megyékben, ahol az aktív keresők iskolázottsági szintje magasabb, ott a munkanélküliségi ráta alacsonyabb.*

Összefoglalás

Változások a munkaerőpiac keresletében és kínálatában

Mint köztudott, a munkaerőpiac kínálata 1992. év folyamán is nőtt (többen dolgoznának, mint amennyit a gazdaság igényel); kereslete viszont a tartós recesszió következtében tovább csökkent.

Bár adataink nem teszik lehetővé az éves statisztikák átfogó rendszere szerinti áttekintést, a rendelkezésre álló adatokból néhány folyamat megfigyelhető. Az áttekintéskor nem készítünk „mérleget" (erre nincs is módunk) a folyamatokat azonban az előző rész mérlegszerű sémájában tekintjük át.

a) A munkaerőpiac kínálata

Bár a népességen belül 1988 óta kis mértékben nő a munkavállalási korúak kínálata, a mintegy 6 milliós munkavállalási korú népességből valamelyest tovább nőtt a munkaerőpiactól különböző okok miatt távolmaradók száma is. 1990 óta a kínálatot valamelyest szűkíti a munkaképes korú tanulók, a munkavállalási korban nyugdíjazottak, a háztartásban maradók, s a gyermekgondozás miatt a munkaerőpiacról átmenetileg kivonulók növekvő száma. A kínálatot ez 1991-ben (az 1992. január 1-jei számbavétel szerint) csaknem másfél millió (1459,4 ezer) fővel csökkentette.

Valamelyest csökkenti a kínálatot a külföldön (legálisan) munkát vállalók 1991 végén mintegy 30 ezres létszáma.

A kínálat regisztrált csökkenése összességében mintegy 1489,4 ezer főre tehető.

A kínálatot növelte viszont

- nem munkavállalási korúak közül az előző években a munkaerőpiacról kiszorult, vagy időközben nyugdíjassá vált, de munkavállalásra törekvők mintegy 260 ezer főt kitevő száma;
- a legálisan hazánkban tartózkodó (feltehetően munkavállalási szándékukat csak részlegesen regisztráltató) bevándoroltak és letelepedettek, hazatelepültek, menekült-státusszal rendelkezők, munkavállalási engedélyért folyamodók és azzal rendelkezők, együttesen mintegy 70 ezer fő.

A munkaerőmérlegben nem vagy csak részlegesen szereplő kínálat együttesen mintegy 330 ezer főre becsülhető, ami némileg ellensúlyozta a kínálat más összetevőinek csökkenését. A legális munkaerőkínálatot összességében 5232,3 ezer főre tehetjük.

* A korrelációs együttható r = –0,61, tehát az aktív keresők iskolázottsági szintje és a munkanélküliségi ráta között a közepesnél erősebb, negatív kapcsolat van. A determinációs együttható r^2 = 0,38, vagyis az aktív keresők iskolai végzettsége 38%-ban magyarázza a munkanélküliségi rátát. A regresszió-számítások ugyancsak az iskolai végzettség és a munkanélküliség egymástól függő alakulását bizonyítják. És végül: a korrelációs index egyenlő a korrelációs együtthatóval, ami a két tényező lineáris korrelációját bizonyítja. A lineáris regressziós függvény: Y = 100.38 – 8.36*X

b) A munkaerőpiac kereslete

1987, a regisztrált munkanélküliek megjelenése óta a munkaerő-kínálat egyre nagyobb mértékben haladja meg a keresletet. A kereslet drasztikus csökkenését elsősorban a foglalkoztatottak számának 1988 óta erősödő visszaesése jelzi. 1989. és 1992. január 1-je között az aktív keresők és a foglalkoztatott nyugdíjasok létszáma mintegy 730 ezer fővel csökkent, a regisztrált munkanélküliek száma viszont 1992. január 1-jéig több mint 400 ezerre, 1992 decemberében 663 ezerre nőtt.

A csökkenő keresleten belül figyelemreméltó a nem munkavállalási korúak foglalkoztatásának bár a korábbi évekénél kisebb, de az aktív keresőkhöz viszonyítottan 1992. január 1-jén még mindig számottevő (5,8%-os) aránya, s a kiegészítő foglalkozások lényegében azonos nagyságrendje (lásd 8. fejezet).

5. A nemzetgazdaság ágazatok szerinti foglalkoztatási szerkezetének változásai

1990-ig a nemzetgazdasági ágazatok foglalkoztatási szerkezete lassan, fokozatosan változott. Az egyes ágazatokban foglalkoztatottak egymáshoz viszonyított aránya évenként átlagosan kevesebb, mint egy százalékponttal módosult. A változás dinamikája 1991-ben felgyorsult.

33. táblázat

A nemzetgazdasági ágakban foglalkoztatottak száma 1989–1992.
(január 1-jei állapot)

ezer főben

Ágazat	1989.		1992.		Változás	
	fő	%	fő	%	fő	%
Ipar	1661,7	30,2	1377,8	28,7	–283,9	–17,1
Építőipar	364,6	6,6	290,0	6,1	–74,6	–20,5
Mező- és erdőgazdaság	986,1	17,9	647,7	13,5	–228,4	–34,3
Közlekedés	345,9	6,3	316,4	6,6	–29,5	–8,5
Posta- és távközlés	87,1	1,6	82,3	1,7	–4,8	–5,5
Kereskedelem	622,7	11,3	649,6	13,5	+26,9	+4,3
Vízgazdálkodás	88,3	1,6	66,1	1,4	–22,2	–25,1
Egyéb anyagi tevékenység	59,6	1,1	60,5	1,3	+0,9	+1,5
Nem anyagi ágak	1289,0	23,4	1305,8	27,2	+16,8	+1,3
Együtt	5505,0	100,0	4796,2	100,0	–708,8	–12,9

Adatforrás: KSH, 1992. január 1-jei munkaerőmérleg 3. oldal

5.1 A három foglalkoztatási szektor arányváltozásai

A foglalkoztatottság csökkenésével együtt 1990 és 1992 között folytatódott a három nagy foglalkoztatási szektor lassú átrendeződése.

- A primér szektorban (mezőgazdaság) foglalkoztatottak aránya 17,5%-ról 13,5%-ra csökkent;
- a szekunder szektorban (ipar és építőipar) foglalkoztatottaké 36,1%-ról 34,8%-ra csökkent;
- a tercier szektorban (a szélesen értelmezett szolgáltatásokban) foglalkoztatottaké pedig 46,4%-ról 51,7%-ra nőtt.

(Összehasonlításul: a fejlett ipari országokban a számítások szerint az ezredfordulóra a mezőgazdaságban a keresők 3-4%-a, az iparban mintegy 8-10%-a, a szolgáltatásokban pedig 86-90%-a dolgozik. A tercier szektorban foglalkoztatottak arányát egyébként a gazdasági fejlettség mutatójának tekintik.)

Az ágazati foglalkozási struktúra változása lassú folyamat. Magyarországon a több évtized alatt regisztrálható átrendeződést mutatja be a következő táblázat.

34. táblázat

A foglalkozási szektorok változása

ezer főben

Év	Mező- és erdőgazd.		Ipar-építőipar		Szolgáltatás		Aktív keresők	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1900.	1735,8	61,1	422,3	14,9	683,2	24,0	2841,3	100,0
1941.	2163,9	51,5	919,3	21,9	1118,7	26,6	4201,9	100,0
1960.	1831,8	38,5	1617,7	34,0	1310,1	27,5	4759,6	100,0
1970.	1231,2	24,7	2183,5	43,8	1574,0	31,5	4988,7	100,0
1980.	940,1	18,5	2137,6	42,2	1991,1	39,3	5068,8	100,0
1990.	695,0	15,4	1725,0	38,1	2107,2	46,5	4527,2	100,0
1992.	588,9	13,9	1499,5	35,4	2153,4	50,7	4241,8	100,0

Adatforrás: Az 1980. évi népszámlálás, 36. Összefoglaló adatok, 312–313. oldal. KSH 1990. évi népszámálás, 3. Összefoglaló adatok, 29. oldal. KSH, 1992. I. 1. Munkaerőmérleg 13. oldal

Azaz, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 90 év alatt csökkent mintegy harmadára. Az ipari létszám 70 évig növekedett, s húsz éve tart csökkenése. A szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma 60 évig tartó igen lassú növekedés után kezdett csak gyorsabban nőni. A gazdaság modernizálódásának tekintett arányváltozások, azaz, hogy a termelő ágazatokban egyre kevesebb foglalkoztatott képes egyre nagyobb termék-tömeget előállítani, s a társadalomban egyre többen nyújtanak egészségügyi, oktatási, kereskedelmi, pénzügyi stb. szolgáltatásokat, országonként más-más üteműek és szoros kapcsolatban állnak mind a technikai fejlődéssel, mind a lakosság széles rétegeiben az életszínvonal általános növekedésével, s a fogyasztási struktúra velejáró változásával.

Magyarországon az 1990 óta felgyorsult arányváltozást azonban elsődlegesen nem a fenti okok magyarázzák. Az arányváltozás nem a gazdasági növekedés eredménye, hanem éppen ellenkezőleg, az általános recesszió, a súlyos gazdasági visszaesés következménye.

A gazdasági visszaesésben – amit 1989–91-ben a foglalkoztatottak számának 708,8 ezres csökkenése kísért – meghatározó az egykori KGST piacait elvesztő ipar- és mezőgazdaság létszámcsökkenése. Az 1989. január 1-jei állapothoz képest 1991 végéig az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak létszáma 358,5 ezer fővel, a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké 338,4 ezer fővel, az elsődlegesen a hazai fogyasztást-felhasználást jelentő szolgáltatásokban dolgozóké azonban mindössze 11,9 ezer fővel csökkent. Az anyagi szolgáltatások általános létszámcsökkenését csak a kereskedelem 26,9 ezres, és a nem anyagi ágak – benne az egészségügy, oktatás, pénzügyi szolgáltatások, az államigazgatás – 16,8 ezres létszámnövekedése mérsékelte.

A három nagy gazdasági szektor új arányait létrehozó folyamatok további alakulásáról nem lehet képet alkotni. Ezért azt sem lehet előrejelezni, hogy a kialakult arányok tartósulnak-e, vagy pedig különböző hatások következtében – például a mezőgazdaság helyzetének stabilizálódása, nagyobb külpiaci értékesítés esélye stb. – valamelyest visszarendeződnek-e.

5.2 Létszámváltozások az ipar ágazataiban

A gazdaság ágazatai közül az *ipari ágazatok* foglalkoztatási arányaiban végbement átrendeződést tekintjük át. Az összehasonlításhoz az 1989. évi szakágazati foglalkoztatási viszonyait vesszük alapul, amikor a gazdaságban még jellemzőbb volt – az előző évekhez képest ugyan mérsékeltebb – munkaerőkereslet, mint a létszámcsökkentés.

Bár a korábbi foglalkoztatási szinthez képest az iparban (és az építőiparban is) már a nyolcvanas évek végéig is történt némi (1989-ben 38,3 ezer fős) létszámcsökkenés (részben a bérszabályozás megváltozásának hatására: a vállalatok érdekévé vált, hogy megszabaduljanak a bérszabályozás kijátszása érdekében

korábban alkalmazott, többnyire képzetlen munkaerőtől, részben mert csökkenni kezdtek a korábbi központi dotációk, valamint megkezdődött a hadiipari megrendelések csökkentése, ami számos nagyvállalatnál az áthelyezéseken túl elbocsátásokat is okozott) a meghatározó változások 1990-ben kezdődtek.

35. táblázat

Az iparban foglalkoztatottak száma 1989–1992. január 1-jén

ezer főben

Megnevezés	1989.	1990.	Változás az előző évhez	1991.	Változás az előző évhez	1992.	Változás az előző évhez
Foglalkoztatottak	1661,7	1623,4	-38,3	1565,6	-57,8	1377,8	-187,8
Atív keresők	1465,6	1435,5	-30,1	1388,4	-47,1	1226,7	-161,7
Az összes foglalkoztatottból az iparban foglalkoztatottak aránya	30,2	29,7		29,5		28,7	
Az aktív keresőkből az ipar aktív keresőinek aránya	30,4	29,9		29,7		28,9	

Adatforrás: KSH, 1991. és 1992. január 1-jei munkaerőmérleg

1990-ben és 1991-ben az egyre mélyebb, elsősorban a kelet-európai piacok elvesztésével összefüggő recesszió az ipar úgyszólván minden szakágazatában növekvő, bár az ágazatokat eltérő mértékben érintő létszámveszteséggel járt.

36. táblázat

Az ipar aktív keresői 1988–1992. január 1.

ezer főben

Ágazat	1988. I. 1.		1992. I. 1.		Változás	
	fő	%	fő	%	fő	%
Bányászat	112,4	7,5	62,4	5,1	–50,0	–44,5
Villamosenergia	43,3	2,9	40,2	3,4	–3,1	–7,2
Kohászat	83,6	5,6	49,1	4,0	–34,5	–41,3
Gépipar	489,6	32,7	386,6	31,5	–103,0	–21,0
Építőanyagipar	64,6	4,3	50,7	4,1	–13,9	–21,5
Vegyipar	111,5	7,5	102,5	8,4	–9,0	–8,1
Könnyűipar	342,9	22,9	295,3	24,0	–47,6	–13,9
Egyéb ipar	39,0	2,6	43,1	3,5	+4,1	+10,5
Élelmiszeripar	210,3	14,0	196,8	16,0	–13,5	–6,4
Ipar összesen	1497,2	100,0	1226,7	100,0	–270,5	–18,1
Építőipar	345,4		272,8		–72,6	–21,0
Ipar-építőipar együtt	1842,6		1499,5		–343,1	–18,6

Adatforrás: KSH, A nemzetgazdaság munkaerőhelyzete a 80-as években. 1992. január 1-jei munkaerőmérleg.

Az ipar foglalkoztatási struktúrájában az általános létszámveszteségen túl valójában nagyon szerények a változások. Az ipar vezető ágazata, a gépipar, jelentős létszámvesztesége ellenére alig vesztett az iparon belüli súlyából. Változatlanul a második, legtöbb embert foglalkoztató ágazat a könnyűipar, a harmadik pedig – enyhén növekvő súllyal – az élelmiszeripar. A többi szakágazat foglalkoztatási szerepe is kevéssé módosult.

Azaz, az általános leépülés közepette mindeddig lényegileg a régi foglalkoztatási szerkezet konzerválódott.

A foglalkoztatási struktúra természetesen nem azonos a termelési szerkezettel, mégha az utóbbi változásának (korszerűsödésének) vannak is foglalkoztatási hatásai. A termelési szerkezet változásairól nincsenek adatok. A „termékstruktúra váltás" még a tervgazdálkodás megreformálásának egyik törekvéseként fogalmazódott meg. A már akkor is sokértelmű „struktúraváltás" egyik deklarált célja a korszerűtlen termékek folyamatos lecserélése volt a nemzetközi piacokon versenyképes, korszerű és jó minőségű termékek meghonosításával. (Számos nagyvállalat ekkor kezdett bele a máig súlyos adósságterheket jelentő „struktúraváltó" beruházásba.) A váltás – mint azóta nyilvánvaló – rendkívül tőkeigényes. Nem véletlen, hogy a privatizáció egyik reménye a tőkeerős, a technikai fejlesztést, s ily módon az új, korszerű termékeket meghonosító tulajdonos.

A privatizáció eddigi szerény eredményei sem a termék-, sem a fglalkoztatási szerkezetre nem hatottak érzékelhetően. A gazdaság leépülési folyamatai viszont 1992-ben is folytatódtak. A korábbi fő ok, a külföldi (kelet-európai) piacvesztés helyébe azonban a belföldi kereslet visszaesése lépett.

Az OMK 1992 áprilisában, a rövid távú munkaerő-prognózishoz végzett felmérése szerint a megkérdezett gazdálkodók kétharmada (65,6%) már a *belföldi kereslet* visszaesését jelölte meg a termelés visszaesésének (a kapacitások kihasználatlanságának) s ily módon a létszámleépítések legfőbb okaként. (A második legfontosabb okként azonban változatlanul a külföldi megrendelések visszaesése szerepel. A harmadik legfontosabb ok a „tőkehiány", ami feltehetően a likviditási problémákat jelenti.) (A rövid távú munkaerőpiaci prognózis számszerű eredményeinek elemzése OMK, 1992. június.)

5.3 Változások 1992-ben

A kelet-európai piacok elvesztését követő, a gazdaság egészén, a közvetlenül érintett termelőktől a beszállítók széles hálózatán végiggyűrűző visszaesés 1992 első felében tovább módosította az ágazatok foglalkoztatási pozícióját.

Sajnos, az adatokat csupán 1991-re tekinthetjük mértékadónak, mert a változásokat nyomonkövetni hivatott havi statisztikák megfigyelése csupán az 50 fősnél – az építőiparban a 20 fősnél – nagyobb szervezetekre terjed ki.* Ily módon valójában a leépülő nagyvállalati szervezetek létszámcsökkenéséről kapunk képet. A nagy szervezetek decentralizálásával (társaságok halmazává alakulásával) ugyan többezer kisebb egység jött létre, de ezek mérete is többnyire többszáz, esetleg többezer fős maradt.

Az 50 fősnél kisebb egységekben foglalkoztatott létszám mellőzése bizonyos ágazatok (pl. a bányászat) esetében kevésbé torzító; más ágazatokban (pl. a kereskedelem) teljesen félrevezető lehet, hiszen ebben az ágazatban a nagy szervezetek sokasága bomlott szét, s vált le róluk – az előprivatizáció szabályai szerint – többezer kis egység. Az utóbbiak zömében – ha az alkalmazottak cserélődtek is – a munkahelyek megmaradtak, de úgy, hogy azokat most mások (részben a családtagok) töltik be. A nemzetgazdasági ágazatok így kimutatott, több mint 700 ezer fős létszámveszteséget ezért alapvetően a nagyobb szervezetekben foglalkoztatottak létszámcsökkenéseként lehet értelmezni.

* Az 50 fősnél kisebb szervezetekről becslére szolgáló, reprezentatív felmérés készül.

37. táblázat

Az anyagi ágazatok 50 főnél nagyobb cégeinél foglalkoztatottak számának alakulása 1992. I. és IV. negyedévében (Statisztikai átlag-létszámok)

ezer főben

Ágazat	1992. I. negyedév		1992. IV. negyedév	
	fő	%	fő	%
Ipar	920,4	47,0	842,8	47,3
Építőipar	118,7	6,1	106,1	6,0
Mező- és erdőgazdaság	308,6	15,8	278,1	15,6
Közlekedés	208,8	10,7	187,6	10,6
Posta- és távközlés	71,7	3,7	74,3	4,2
Kereskedelem	265,5	13,5	230,5	12,9
Vízgazdálkodás	53,8	2,7	52,0	2,9
Egyéb tevékenység	9,9	0,5	9,2	0,5
Együtt	1957,4	100,0	1780,6	100,0

Adatforrás: Statisztikai Havi Közlemények

Az építőipar és a mezőgazdaság szezonális ingadozásaitól eltekintve, valamennyi népgazdasági ág 50 fősnél nagyobb szervezeteiben tovább csökkent a foglalkoztatás, mégpedig mintegy 100 ezer fővel, s ennek több mint felét az ipar nagyobb szervezetei bocsátották ki.

Az *iparban* foglalkoztatottak év elejei, 1377,8 ezres létszáma az ötven fősnél nagyobb szervezetekben 949,7 ezer fő volt. 1992 első félévében az ipar nagyobb szervezeteiben a létszám 893,6 ezer főre, a harmadik negyedév végéig pedig 867,5 ezer főre csökkent. Az ágazati arányok némileg tovább módosultak.

38. táblázat

Az ipar 50 fősnél nagyobb cégeinél foglalkoztatottak számának alakulása 1992-ben

ezer főben

Ágazat	1992. január hó		1992. december hó		Változás január–december között	
	fő	%	fő	%	fő	%
Bányászat	51,4	5,4	41,6	5,0	–9,8	–19,1
Villamosenergia	39,5	4,2	38,8	4,7	–0,7	–1,8
Kohászat	45,2	4,8	37,5	4,5	–7,7	–17,0
Gépipar	270,8	28,5	221,9	26,6	–48,9	–18,1
Építőanyagipar	42,4	4,5	36,7	4,4	–5,7	–13,4
Vegyipar	104,7	11,0	98,0	11,8	–6,7	–6,4
Könnyűipar	209,3	22,0	191,1	22,9	–18,2	–8,7
Egyéb ipar	14,7	1,5	17,5	2,1	+2,8	+19,0
Élelmiszeripar	171,7	18,1	149,7	18,0	–22,0	–12,2
Összesen	949,7	100,0	832,8	100,0	–116,9	–12,3

Adatforrás: Statisztikai Havi Közlemények

Eszerint az ipari létszámcsökkentés több mint 40%-a a gépiparból került ki; a második legnagyobb létszámkibocsátó az élelmiszeripar volt. E két szakágazat 50 fősnél nagyobb vállalatai adták az ipari létszámcsökkenés mintegy 60%-át. 1992. január 1-jéhez képest az állapítható meg, hogy a teljes ágazati létszámból mennyi maradt az 50 fősnél nagyobb vállalatoknál.

A létszámcsökkentés mellett jelentős arányt tett ki az iparban az átmeneti munkaidőcsökkentést alkalmazó vállalatoknál az érintett dolgozók létszáma. 1992. január 1-jén az ipar teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozóinak létszáma 1226,7 ezer fő volt. Közülük havonta átlagosan mintegy 10% dolgozott időlegesen csökkentett munkaidőben.

39. táblázat

Az átmeneti munkaidő-csökkentést alkalmazó ipari szervezetek* száma, létszáma 1992. I–III. negyedévben

Időszak	Az ipari szervezeteknél foglalkoztatottak száma (ezer fő)	Az átmeneti munkaidő-csökkentést alkalmazó ipari				Az átmenetileg csökkentett munkaidőben dolgozók az érintett szervezeteknél
		szervezetek száma db	szervezeteknél teljes munkaidőben	ebből átmenetileg csökkentett munkaidőben	szervezeteknél foglalkoztatottak az iparban	
			foglalkoztatottak száma (fő)		foglalkoztatottak %-ában	
Január	949,7	158	82 058	30 944	8,6	37,7
Február	942,7	163	99 362	33 804	10,5	34,0
Március	927,8	168	97 836	30 813	10,5	31,5
Április	913,9	169	96 909	30 075	10,6	31,0
Május	902,7	149	96 225	22 231	10,7	23,1
Június	893,6	141	86 750	21 379	9,7	24,6
Július	873,3	97	71 853	13 801	8,2	19,2
Augusztus	875,4	94	72 687	15 421	8,3	21,2
Szeptember	867,5	89	51 378	10 554	5,9	20,5

* *A megfigyelés csak az 50 fő feletti létszámú gazdálkodó szervezetekre terjed ki.*
Adatforrás: Főbb munkaügyi folyamatok 1992. I–III. negyedév, KSH, 1992.

A KSH-nak az 1992. I–IV. negyedévi főbb munkaügyi folyamatokat összefoglaló elemzése szerint az év folyamán az ipar 50 főnél nagyobb létszámú szervezetei közül havi átlagban mintegy 120 jelezte az átmeneti munkaidő-csökkentés tényét, s a rövidített munkaidőben dolgozók száma 11 és 32 ezer fő között változott.

6. A foglalkoztatási struktúra változásai

6.1 Az állománycsoportok létszámának és arányának változásai

A szakmai kereslet és kínálat változásait mindenekelőtt a szakmai képzettségi szintet jellemző *foglalkozási állománycsoportok* létszámában bekövetkezett változásokkal jellemezhetjük.
A munkanélküliség megjelenéséig – az 1990. évi népszámlálás adatai szerint – a gazdaság aktív keresőinek kétharmadát kitevő, mintegy 3 millió *fizikai* foglalkozású dolgozónak több mint fele (53,1%) volt szakmunkás, egyharmada (34,7%) betanított és 12,2%-a segédmunkás.

A demográfiai változások hatásait figyelmen kívül hagyva (minthogy a vonatkozó adatok hiányoznak) csupán a regisztrált munkanélküliek adatait alapulvéve úgy tűnik, hogy a gazdasági visszaesés következtében lassú arányváltozás ment végbe a három fizikai dolgozói csoport foglalkoztatásában. A regisztrált munkanélküliek 1992. decemberi adatai alapján számítva, miközben az aktív keresők körében némileg (2,5 százalékponttal) megnőtt a szakképzettek (55,6%) és (1,5 százalékponttal) a betanított munkások aránya (36,1%), a segédmunkásoké 4,0 százalékponttal csökkent 8,2%-ra.

Azaz, bár a munkanélküliség valamennyi fizikai állománycsoportot sújtotta, elsősorban a segédmunkások váltak feleslegessé, az 1992. decemberi adatok szerint több mint 45%-uk volt regisztrált munkanélküli.

A *nem fizikai* foglalkozásúak 1989-ben mintegy harmadát (33,5%) adták az aktív keresőknek. 1992. decemberéig létszámuk mindössze 7,2%-a vált munkanélkülivé (szemben a fizikaiak 18,4%-os munkanélküliségével). Ez egyúttal a többi állománycsoporthoz képest a nem fizikai foglalkozások némi (2,6 százalékpontnyi) aránynövekedését jelentette az aktív keresők között: arányuk 36,1%-ra nőtt.

Azaz, a gazdaság igényei a szakmailag képzettebbek és a fehérgallérosok foglalkoztatása irányába mozdultak el.

40. táblázat

Az aktív keresők és a munkanélküliek állománycsoportonkénti adatainak összevetése

Állománycsoport	Aktív keresők 1990. I. 1-jén*		Regisztrált munkanélküliek 1992. XII. hó		Munkanélküliek az aktív keresők 1990. évi létszámának százalékában 1992. XII. hóban
	fő	%	fő	%	
Szakmunkás	1 599 481**	35,3	232 243	35,0	14,5
Betanított munkás	1 044 432	23,1	154 857	23,4	14,8
Segédmunkás	367 295***	8,1	167 063	25,2	45,5
Fizikaiak együtt	3 011 208	66,5	554 163	83,6	18,4
Nem fizikai foglalkozásúak	1 515 949	33,5	108 864	16,4	7,2
Összesen	4 527 157	100,0	663 027	100,0	14,6

* *Az aktív keresők állománycsoportonkénti összetételéről nincs újabb adat.*
** *Ide számítva az önálló fizikai foglalkozásúakat.*
*** *Ide számítva a fizikai foglalkozású segítő családtagokat, beleértve a mezőgazdasági tsz. segítő családtagjait is.*
Adatforrás: Aktív keresők: 1990. évi népszámlálás 3. kötet
Munkanélk.: OMK 12/1992.

Megjegyezzük, hogy a szigorodó gazdasági feltételeknek a képzetlen munkaerő esett elsőként áldozatául: egy 1990-es összehasonlítás szerint a regisztrált munkanélküliek között a segédmunkások munkanélküliségi rátája mintegy négyszerese volt minden más foglalkozási csoportének. (Hárs Á.–Nagy Gy. 1990) Hasonló megállapításra jutott az 1991. évi folyamatokat értékelve a Munkaügyi Minisztériumnak az ÉT számára adott jelentése. Bár a fizikai foglalkozásúakon belül a szakmunkások munkanélkülisége gyorsabban nőtt mint a segédmunkásoké, a munkanélküliség a segédmunkások körében volt a legnagyobb arányú: 31%-os, míg a szak- és betanított munkásoké 9, a szellemi foglalkozásúaké pedig 4% volt ugyanabban az időszakban.

6.2 Üres álláshelyek

Nemzetközi tapasztalat, hogy a munkaerőszolgálati irodáknál, mint erről már szó volt, a tényleges munkaerőkeresletnek csak mintegy 30-40%-a jelenik meg. Feltehetően ez a helyzet Magyarországon is. A magyar munkaerőszolgálat is csak a nála bejelentett, betöltésre váró álláshelyeket tudja nyilvántartani, s a munkanélkülieket oda közvetíteni.

A foglalkoztatási struktúra változásait a bejelentett üres álláshelyek csak esetlegesen tükrözik; a tényleges keresletnek kis hányadát jelezve.

Bár a bejelentett álláshelyek száma különböző intézkedések hatására valamelyest növekedett (az egy évvel korábbi 15,4 ezerhez képest 1992. decemberére 24,1 ezerre) az így megjelenő kereslet az állománycsoportokat tekintve eléggé azonos arányokat tükröz, kis elmozdulással.

41. táblázat

Bejelentett álláshelyek állománycsoportonkénti összetétele

Állománycsoport	Üres álláshelyek megoszlása %-ban			Változás %-pontban 1991. január 1992. december között
	1991. január	1991. december	1992. december	
Szakmunkás	55,2	46,8	47,3	–7,9
Betanított munkás	28,0	29,4	25,0	–3,0
Segédmunkás	9,2	12,8	10,9	+1,7
Fizikai	92,4	89,0	83,2	–9,2
Nem-fizikai	7,6	11,0	16,8	+9,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	–

Adatforrás: OMK Munkaerőpiaci helyzetkép Havi Közlemények

A szakmacsoportok regisztrált munkanélküli létszámához viszonyítva 1992. decemberében 20 regisztrált munkanélküli szakmunkás, 26 betanított munkás és 63 segédmunkás jutott egy-egy, a megfelelő képzettséget igénylő bejelentett üres álláshelyre.

A kereslet megyénként (sőt, a megyén belül kisebb térségenként is) jelentősen eltér. 1992 novemberében a megyei Munkaügyi Központok a bejelentett álláshelyek között 135 féle fizikai és 75 féle nem fizikai foglalkozást jeleztek.

A szakmunkások közül a keresettebb (országosan több mint 50 főt igénylő) szakmákban a november havi álláshelyek száma:

Megnevezés	Bejelentett üres álláshelyek	Az érintett megyék száma
vájár	232	(4)
kovács	83	(6)
hegesztő, lángvágó	266	(18)
esztergályok	106	(15)
gépjárműlakatos	84	(12)
gépjárműszerelő	226	(20)
járművillamossági szerelő	58	(13)
központifűtés-, csőhálózat-szerelő	90	(14)
víz-, gáz-, olajvezetékszerelő	163	(16)
csőszerelő lakatos	54	(3)
géplakatos	179	(18)
vas- és fémszerkezeti lakatos	149	(12)
egyéb lakatos	103	(12)
dukkózó	56	(11)
villanyszerelő	181	(19)
elektroműszerész	72	(14)
híradástechnikai műszerész	51	(7)
műanyag-feldolgozó	57	(3)
asztalos	488	(20)
épületasztalos	85	(14)
stíl- és műbútorasztalos	75	(8)
fonó	89	(6)
szövő	158	(1)
egyéb textilipar	89	(6)
cérnázó, csévéző, szövőelőkészítő	55	(6)
szabó, varró	2386*	(19)
textilkonfekcionáló	1927*	(19)
bőrdíszműves, böröndös	62	(8)
cipőfelsőrész-készítő	610	(17)
cipőalsórész-készítő	71	(4)
kesztyűs	71	(2)

* *Szak- és betanított munkahely együtt szerepel. (A gépi varró betanított munka.)*

Megnevezés	Bejelentett üres álláshelyek	Az érintett megyék száma
fodrász	58	(13)
ács, állványozó	350	(17)
festő-mázoló	159	(15)
burkoló	171	(15)
kőműves	994	(18)
vasbetonszerelő	109	(9)
sütő- és tésztaipari munkás	137	(13)
húsipari munkás, hentes	93	(15)
élelmiszerbolti eladó	239	(19)
egyéb, bolti eladó	119	(17)
vendéglátóipari eladó	70	(13)
szakács	170	(18)
cukrász	60	(16)
felszolgáló	129	(19)

A betanított munkások közül a legáltalánosabb kereslet a gépi varrónők iránt volt: valamennyi megyében kínáltak számukra állást. (Az állandó kereslet egyébként a többnyire rossz munkafeltételek és az alacsony bér következménye.)

A nem fizikai foglalkozások közül az egészségügy területén volt sokféle kereslet: egészségügyi asszisztens, ápoló (5 megyében) pszichológus (2 megyében), gyógytornász, konduktor (1-1 megyében). Hasonlóan sokféle irodai-ügyviteli munkakörben jeleztek igényt: közgazda, pénzügyi, külkereskedelmi ügyintéző (3 megyében), számítógépes operátor, gépíró (2 megyében), tb. ügyintéző (1 megyében). 2 megyében jogászt, 1 megyében gépészmérnököt és gépésztecnikust kerestek.

A legáltalánosabb (6 megyében) az ügynökök iránti kereslet. A munka azonban ritkán jelent megbízhatóan tervezhető jövedelmet, e munkakörökben a gyakori kudarcok és a jövedelem bizonytalansága miatti nagy fluktuáció tartja fenn a keresletet.

A fenti esetleges, esetenként akárcsak 1–1 munkahelyet is jelentő listán túl a szakmastruktúra változásával kapcsolatban a megyei munkaerőszolgálati irodák általános tapasztalata:

- a legnagyobb gondot változatlanul a szakképzetlen és többnyire alacsony iskolai végzettségű segédmunkások munkához juttatása jelentette;
- a bejelentett állásoknál mind a fizikai, mind a szellemi munkakörökben keresik a többirányú képzettségű, idegen nyelvismerettel és számítógépes jártassággal is rendelkezőket.

6.3 A betöltetlen álláshelyek

A munkaerőszolgálati irodákban megjelenő kereslet havonkénti adata a zárónapi állapotot jelenti, azaz, az adatszolgáltatás *napján* betöltetlen munkahelyeket.

A tapasztalatok szerint a bejelentett üres álláshelyek zömét szinte órákon belül betöltik (nem feltétlenül a munkaerőszolgálat által küldött emberekkel).

Ennek ellenére vannak tartósan betöltetlen (vagy újra és újra megürülő) álláshelyek. Az OMK rendszeres nyilvántartást vezet 1991 óta arról, hogy a bejelentést követően az álláshely meddig marad betöltetlen. A 180 napnál régebben nyilvántartott álláshelyeket tekintjük olyannak, ami valami oknál fogva betölthetetlen.

A 180 napnál régebben nyilvántartott álláshelyek száma a gazdasági recesszió mélyülésének, s a munkanélküliség gyors növekedésének hatására jelentősen lecsökkent.

42. táblázat

A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya

Állománycsoport	1991. január			1992. december		
	Összes bejelentett álláshely	Ebből 180 napon túl		Összes bejelentett álláshely	Ebből 180 napon túl	
	fő	fő	%	fő	fő	%
Szakmunkás	7 141	2553	35,8	11 390	511	4,5
Betanított munkás	3 631	1425	39,2	6 012	345	5,7
Segédmunkás	1 186	430	36,3	2 635	216	5,1
Fizikai együtt	11 958	4408	36,9	20 037	1072	5,4
Vezető	99	44	44,4	249	10	4,0
Irányító	101	41	40,6	367	11	3,0
Ügyintéző	551	174	31,6	2 889	115	4,0
Ügyviteli alkalmazott	240	70	29,2	555	25	4,5
Nem fizikai együtt	991	329	33,2	4 060	161	3,9
Összesen	12 949	4737	36,6	24 097	1233	5,1

Az 1991. januári 37%-hoz képest 1992. végén az összes bejelentett álláshely csupán mintegy 5%-a jelez tehát eltérést a kereslet és kínálat között. Ez az arány már csekélynek és természetesnek tekinthető.

A tartósan betölthetetlen munkahelyek korábbi magas arányának okait annak idején mind a keresleti, mind a kínálati oldal nézőpontjából sokan elemezték.*

A mai – kismértékű – eltérés egyik természetes oka az, hogy a keresleti oldalon megjelennek egyfelől speciális igények (szakmunkásoknál, vezetőknél-irányítóknál a szaktudáson túl idegen nyelvismeret, vezetői gyakorlat stb.), tehát olyan sajátos követelmények, amelyeket a munkaerőszolgálat nem tud kielégíteni a nála regisztrált munkanélküliekkel. Másfelől azonban a keresleti oldalon megjelennek azok a minden szempontból előnytelen munkahelyek is (gépi varrónő, ügynök), amelyek rosszabb feltételeket kínálnak, mint a munkanélküli-járulék. (Számos újságcikk és tanulmány írta meg, hogy – például a gépi varrónőknél – a minimálbér elérésének feltétele az igen szigorú normák teljesítése; aki erre nem képes, az a betanított munkások átlagos kb. 7300 Ft-os havi munkanélküli-járulékával azonos fizetést sem keresi meg. A munkahely elfoglalása ugyanakkor a napi 8 órai munkán túl többnyire utazási időt és utiköltséget is igényel. Az ügynöki munkák jövedelmezősége – mint arról az előzőekben szó volt – még bizonytalanabb; s aki ezt az állást is feladni kényszerül, a munkanélküli-ellátás szempontjából rosszabb helyzetbe kerül, mintha munkanélküli marad.)

A kínálati oldalon – az előzőekben említetteken túl – egyeseknél ma is szerepet játszhat a családi jövedelem, elsősorban a nők esetében. A nők számára, különösen ha kisgyermekes anyák, a saját (többnyire ugyancsak alacsony) munkajövedelmük elvesztését némiképp kárpótolja a munkanélküli-járadék mellett a háztartás takarékosabb megszervezése.

Lényegileg arról van szó, hogy a munkanélküliek tömegei számára a korábbi alacsony, a minimálbér szintje körüli jövedelem és a munkanélküli-járadék között olyan csekély a különbség, hogy az nem ösztönözheti a hasonlóan alacsony jövedelmű újabb munka elvállalását.

* Az 1991. évi helyzetről Gállos János (OMK) készített önálló tanulmányt. (Munkaügyi Kutató, kéziratban)

A munkanélküli-járandóság (még oly alacsony) összegének elvesztése a jövőben módosíthatja a munkavállalási szándékokat, és várhatóan többen kényszerülnek rá, hogy a ma még elfogadhatatlannak ítélt munkahelyeket is elfogadják. Sem a társadalomnak, sem a politikának nem lehetnek azonban illúziói a kereslet és a kínálat harmonizálódásának igazi okairól – az esetek többségében a nyomor kényszere lesz az „összhang" megteremtője. Nagy a valószínűsége azonban annak, hogy – aki teheti – mind a munkaadónak, mind a munkavállalónak jobban jövedelmező fekete munkát választja a legális, bejelentett, de biztosan előnytelen munkahely helyett.

II. A MUNKAERŐ-KERESLETRE ÉS -KÍNÁLATRA HATÓ ÁTALAKULÁSI FOLYAMATOK

E részben néhány, a gazdaság és társadalom kialakult struktúráit mélyrehatóan átalakító folyamatnak a foglalkoztatásra gyakorolt hatásait tekintjük át. E folyamatok – mint a magángazdaság kialakulása, a csődeljárások, valamint a mezőgazdaság tulajdoni szerkezetének megváltoztatása – várhatóan még évekig, esetleg évtizedekig alakítják a munkaerőkereslet és -kínálat feltételeit.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a vizsgálni kívánt folyamatok alakulása alapvetően függ mind a nemzetközi, mind a belgazdaság működését alakító változásoktól; a nemzetközi recesszió mélyülésétől vagy éppen a fejlett ipari országok gazdaságának élénkülésétől; a kelet-európai piacok felvevőképességének alakulásától csakúgy, mint az ország súlyos kül- és belföldi adósságkezelésének közvetlen és közvetett hatásaitól. Noha ezeket tekintjük meghatározónak, elemzésükkel magunk nem foglalkoztunk (ezt a kormányhivataloktól a gazdaságkutatókig rendszeresen és nálunk értőbben sokan elvégzik).

Az elemzés tárgyául választott folyamatok esetében is

- kizárólag a foglalkoztatási hatásokra összpontosítunk, s mellőzünk számos – más nézőpontból fontosabbnak minősíthető – összefüggést. (Mint például az állami bevételek vagy a termelékenység, az export stb. alakulása a magángazdaság növekedésekor; a csődeljárások szabályozásának jogi kérdései; a mezőgazdaság átalakulásában a kárpótlás szerepe stb.) E kérdéseket csak annyiban érintjük, amennyiben összekapcsolódnak a foglalkoztatással.
- célunk a már megtörtént, lezajlott, dokumentálható hatások összefoglalása. Az elemzésben csak addig a határig megyünk, amíg a vizsgált folyamat dokumentálható. Természetesen tudjuk, hogy a változásokkal létrejött új helyzet még a foglalkoztatás nézőpontjából sem tekinthető véglegesnek; azt számos körülmény alakítja tovább. (Elég talán a külföldi tulajdonba került cégek létszám-politikájára utalnunk, amely gyorsan alkalmazkodik a termékeik iránti kereslet alakulásához.) Ezért, bár a folyamatok módszeres nyomonkövetése a célunk, az időről-időre közreadott elemzések csak a vizsgált időszakban már kialakult helyzetet írják le.

A fentiekből is következik, hogy

- nem célunk semmiféle prognózis készítése. Bár reméljük, hogy az elemzésekből a jövőre vonatkoztatható megfigyelések is kirajzolódnak, a vizsgált időszak trendjeiben megfigyelhető változásokat semmilyen értelemben nem tekintjük előrejelzéseknek.

A vizsgálni kívánt folyamatok – mégha voltak is előzményeik – tulajdonképpen csak 1989 után kezdődtek meg vagy erősödtek fel. Közvetlen és közvetett hatásaik csak részlegesen regisztrálhatók, a statisztikai megfigyelések jobbára néhány keretszámra korlátozódnak.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok mellett ezért nagyobb szerepet kapnak az elemzésben a magunk és mások kutatásaiból (nem-reprezentatív adatfelvételek, esettanulmányok) összegyűjthető tapasztalatok.

7. A magángazdaság kialakulásának hatásai a foglalkoztatottságra

A magángazdaság többféle módon alakul ki. Részben a hagyományos (kis) magánszektor természetes növekedése révén, részben a privatizáció, az állami termelővagyon kül- és belföldi értékesítése révén, (s az utóbbiban megjelentek és szaporodnak a dolgozók-vezetők által megvásárolt egységek) és részben a külföldi cégek magyarországi vállalat-alapításai révén.

E sokágú folyamat során felszámolnak, megőriznek, létesítenek munkahelyeket. A következőkben a magángazdasághoz vezető fő útvonalaknak a foglalkoztatásra gyakorolt hatásait elemezzük. Sajnos, a rendelkezésre álló statisztikák két fontos vonatkozásban hiányosak. Egyfelől a hazai alapítású jogi személyiségű társaságok tulajdoni hovatartozásáról nincs információ, ezért nem ismert, hogy a gazdaság 1992 végén működő, mintegy 70 ezer jogi személyiségű szervezetéből a több mint 80%-ot kitevő Rt. és Kft. mekkora hányada van változatlanul állami tulajdonban és mennyi tartozik a magánszférába. Másfelől, nincs adat a cégek alkalmazottainak állományáról, a statisztikák csak együttesen közlik az alkalmazásban állók létszámát függetlenül attól, hogy az állami, a szövetkezeti vagy pedig a magánszektor-e a munkáltató.

Ezért a foglalkoztatási hatások elemzésénél elsősorban a statisztikailag mért hatások vizsgálatára szorítkozunk. Ahol nem alapozhatunk a statisztikákra, ott a tendenciaszerű jelenségeket igyekszünk bemutatni.

7.1 A magánvállalkozások természetes szaporodása

a) Az egyéni vállalkozások

A statisztikák eléggé megbízhatóak az egyéni vállalkozások és az önfoglalkoztatók számbavételekor.

Mint közismert, a szocialista tervgazdaságokban a magánvállalkozások csupán megtűrten, méretükben és tevékenységeikben számtalan módon korlátozottan működhettek, s létszám szerinti statisztikai megfigyelésük elsősorban az állami és szövetkezeti szektor dominanciáját volt hivatott bemutatni.

Magyarországon a magánszektor még a 80-as évek elején is jellegzetesen egyéni, családi vállalkozások formájában létezett, mégpedig a kisiparban, a kiskereskedelemben, s a mezőgazdasági kistermelésben.

A magánszektor 1981-ben – az 1982. január 1-jei állapotot tükröző statisztika szerint – az akkor ötmilliónyi aktív kereső mindössze 3,6%-át foglalkoztatta, 180,3 ezer főt.

A 80-as évek fokozatosan liberalizálódó kisvállalkozási politikája következtében lassan, de folyamatosan nőtt a kisiparban és kiskereskedelemben foglalkoztatottak száma, s megjelentek a (nem jogi személyiségű) társas vállalkozások, valamint az állami boltokat – főként vendéglőket – bérlőként üzemeltető magánvállalkozók. Valamelyest nőtt az egyéni gazdálkodók száma is. Az alkalmazottak foglalkoztatását sújtó adó eltörlése után ugrásszerűen megnőtt az alkalmazottak száma. Egyidejűleg egyre több családtag vált e vállalkozások főfoglalkozású segítőivé.

1989-ben a magánszektor 347,4 ezer főt, a keresők mintegy 6,3%-át foglalkoztatta. (Önállók, a társaságok főfoglalkozású tagjai, alkalmazottak, segítő családtagok.)

Az egyéni vállalkozások foglalkoztatási képessége 1990-től jelentősen megerősödött. Míg 1981 és 1989 között 9 év alatt 167,1 ezerrel nőtt az egyéni magánvállalkozásokban dolgozók száma, addig 1990 és 1992 között, 3 év alatt a növekedés több, mint kétszeres: 360 ezer fő. (E létszámban természetesen egyaránt szerepelnek az esetleg évtizede működő kisipari családi vállalkozások, az állami kereskedelem privatizálásával önálló kereskedővé válók, az évek óta növekvő számú személy- és teherfuvarozók csakúgy, mint az egyéni vállalkozói igazolvánnyal rendelkező utcai árusok, s az önként vagy kényszerűen vállalkozásba kezdő magángazdálkodók.)

A január 1-jei állapotot tartalmazó munkaerőmérlegek szerint a keresők száma az egyéni és társas magánvállalkozásokban 1981–1992 között az alábbiak szerint alakult.

43. táblázat

Az egyéni és nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban foglalkoztatottaklétszáma 1981–1992-ben

ezer főben

Év január 1.	Önállók	Segítő családtagok	Alkalmazottak	Együtt	Az aktív keresők %-ában
1981.	118,2	61,8	0,3	180,3	3,6
1982.	119,9	56,7	2,5	179,1	3,6
1983.	129,4	55,6	6,1	191,1	3,8
1984.	144,3	54,6	9,9	208,8	4,2
1985.	158,1	59,0	11,5	228,6	4,7
1986.	167,5	61,6	19,7	248,8	5,1
1987.	176,5	64,0	25,6	266,1	5,4
1988.	194,3	67,7	32,4	294,4	6,1
1989.	218,4	81,0	48,0	347,4	7,2
1990.	332,2	80,1	71,0	483,3	10,1
1991.*	419,3	113,5	144,6	677,4	14,5
1992.*	466,0	97,4	144,0	707,4	16,7

* *Az 1991. évi és 1992. évi munkaerőmérlegek már külön is kimutatják a (nem jogi személyiségű) társasvállalkozásokban dolgozók létszámát (alkalmazottaikkal és segítő családtagokkal együtt). Ezt külön is bemutatjuk. Létszámuk a fenti táblázatban is szerepel.*

Adatforrás: KSH, a nemzetgazdaság munkaerőhelyzete a 80-as években és az 1991., 1992. évi munkaerőmérleg.

Az egyéni vállalkozásokban foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágankénti megoszlása 1984–88. és 1991–92. évekre áll rendelkezésre.

44. táblázat

Az egyéni vállalkozásokban foglalkoztatottak létszámának alakulása

ezer főben

Nemzetgazdasági ág	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1991.	1992.
	év január 1-jei létszám						
Ipar	47,8	50,9	54,9	57,6	61,4	136,6	143,8
Építőipar	36,3	39,4	43,8	46,8	48,2	80,2	74,8
Közlekedés	12,1	14,3	17,9	20,0	23,8	79,1	65,9
Posta-távközlés				0,1	0,1		
Kereskedelem	43,5	50,9	58,6	67,6	78,0	146,6	201,5
Vízgazdálkodás			0,1	0,1			
Egyéb anyagi ágazat			1,1	1,4	1,3	0,2	
Mező- és erdőgazdálkodás	44,2	46,5	45,8	43,9	46,8	114,4	120,0
Nem anyagi	24,9	26,6	26,6	28,6	34,8	63,8	38,8
Összesen	208,8	228,6	248,8	266,1	294,4	620,9	644,8
Index 1984 = 100	100,0	109,5	119,2	127,4	141,0	297,4	308,8

Adatforrás: KSH, A nemzetgazdaság munkaerőhelyzete a 80-as években KSH, 1991. és 1992. január 1-jei munkaerőmérleg.

Összességében tehát az egyéni vállalkozások tekinthetők a gazdaság legdinamikusabb munkahely-teremtőinek. 1992-ben csupán az egyéni vállalkozók létszámáról tájékoztatnak a Társadalombiztosítás adatai is; az alkalmazottak száma az állami és szövetkezeti szektor alkalmazottaival együtt szerepel. A TB adatai szerint az önállóak és a nem-mezőgazdasági segítő családtagok 1991. novemberi 352,5 ezres létszáma 1992 novemberéig 418 ezer főre emelkedett (*24. táblázat*).

b) A nem jogi személyiségű társas vállalkozások

A jogi személyiséggel nem rendelkező társas vállalkozások (GMK, Betéti Társaság, Közkereseti Társaság) is hoztak létre új munkahelyeket, bár jóval szerényebb mértékben, mint az egyéni vállalkozások.

Az APEH 1989-es adatai szerint az akkor működő társaságokban az év végén együttesen 60 015 fő dolgozott főfoglalkozású tagként vagy alkalmazottként. E létszám 1990-ben 64 133, 1991-ben 76 876 főre nőtt.* A KSH adatai szerint a növekedés némileg szerényebb.

45. táblázat

Az egyéni és a nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban dolgozók létszáma 1991- és 1992-ben

ezer főben

Nemzetgazdasági ág	1991. január 1.			1992. január 1.		
	társas	egyéni	együtt	társas	egyéni	együtt
Ipar	18,5	136,6	155,1	19,1	143,8	162,9
Építőipar	10,5	80,2	90,7	10,5	74,8	85,3
Közlekedés	1,6	79,1	80,7	2,1	65,9	68,0
Kereskedelem	15,2	146,6	161,8	19,2	201,5	220,7
Egyéb anyagi tevékenység	1,4	0,2	1,6	1,5	–	1,5
Nem anyagi ágak	6,4	63,8	70,2			
Mező- és erdőgazdaság	2,9	114,4	117,3	1,7	120,0	121,7
Szolgáltatás				8,5	38,8	47,3
Összesen:	56,5	620,9	677,4	62,6	644,8	707,4

Adatforrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege, 1991. január 1. és 1992. január 1.

A nem jogi személyiségű társas vállalkozások esetében változatlanul a kiegészítő (másod-) foglalkozás a jellemzőbb foglalkozási viszony. 1989-ben a GMK-k és egyéb társas vállalkozások tagjainak és alkalmazottainak mintegy kétharmada volt mellékfoglalkozású. (Részletesebben lásd a 8. fejezetben.)

Az APEH adatai szerint az alkalmazottak száma nőtt dinamikusabban.

* Az APEH adatai a vagyonkimutatásra kötelezettek körére vonatkoznak, akik között 1990-ben mintegy 3800, 1991-ben mintegy 9000 fővel szerepelnek a vállalkozási nyereségadó hatálya alá bejelentkezett egyéni vállalkozók és alkalmazottaik is. A vállalkozási nyereségadóról szóló 62/1988. (XII.24.) PM sz. rendelet értelmében 1989-től a vállalkozók meghatározott köre – köztük a nem jogi személyiségű társaságok tagjai, s azok a (nagyobb) egyéni vállalkozók, akik nem csak személyi jövedelemadót, hanem vállalkozási (1992-től társasági) adót is fizetnek – vagyonkimutatás benyújtására kötelezettek. Az APEH adatai erre a körre vonatkoznak.

46. táblázat

A főfoglalkozású tagok és alkalmazottak száma a vagyonkimutatásra kötelezett egyéni és társas vállalkozók körében

Fő	1989.	1990.	1991.
tagok	31 388	29 400	35 549
alkalmazottak	28 627	34 733	41 327
Együtt	60 015	64 133	76 876

A magánszektor egyéni vállalkozói (az egyéni gazdálkodókkal együtt) az önfoglalkoztatók, s a társas magánvállalkozások körében 1992. január 1-jén tehát *mintegy 707 ezer főfoglalkozású munkahely létezett,* ami a munkavállalási korúak 11,7, a foglalkoztatottak 16,1, az aktív keresők 16,7%-át jelenti.

Ez, ha gyors növekedésnek nem is tekinthető, jelzi a lassan kialakuló kis magánszektor munkahelyteremtő képességét. Sajnos, a magánszektor növekedése mindeddig nem tudta felvenni a versenyt az összeomló tervgazdálkodásnak a munkahelyek százezreit maga alá temető hatásával.

Itt említjük meg a munkanélküliek vállalkozóvá válásának esélyeit.

A munkanélküliek jelentős hányada – és elsősorban a tartósan munka nélkül levők – adottságainál fogva nem alkalmas és nem képes önálló egzisztencia teremtésére. (Mint erről már szó volt, a munkanélküliek mintegy fele legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik, nincs szakmája, korábban is segéd- vagy betanított munkásként dolgozott.) Természetesen köztük is lehetnek kivételek (lásd pl. akár a mezőgazdasági kistermelést vagy korábban az újrakezdési kölcsönnel vállalkozásba kezdő mintegy 50–60 ezer főt, vagy akár a városi cigányokat a virágkereskedelemben stb.). A munkanélküliséget enyhíteni hivatott, a költségvetésből finanszírozott Foglalkoztatási Alap 1992. elejétől segítséget nyújt a vállalkozásba kezdőknek: a tanácsadáson, felkészítésen, vállalkozói tanfolyamon túl általában fél évig tovább folyósítják a munkanélküliből lett vállalkozó munkanélküli-segélyét.

1992-ben 5493 fő vállalkozóvá válását segítette a Foglalkoztatási Alap. A legtöbben a kereskedelemben és a szolgáltatásokban kívántak önállósulni. (Az aktív foglalkoztatási eszközök működése 1992-ben. OMK, 1992. június.)

c) A jogi személyiségű társas vállalkozások

A magánszektor munkahelyteremtő képessége elemzésének legbizonytalanabb pontja a jogi személyiségű társas vállalkozások, az Rt-k és a Kft-k szerepe.

Bár mindkét formában működtek szervezetek 1989 előtt is, lényegében 1989-től honosodtak meg és váltak tömegessé a magyar gazdaságban. A KSH adatai szerint 1992. december 31-én 1712 részvénytársaság és 57 262 Kft. működött (Statisztikai Havi Közlemények, 1993/1.). Létszámadataik nem ismertek.

A létszámadatok hiányán túl ismeretlen tulajdoni hovatartozásuk is. (1989-től – a szektorsemlegesség deklarálásával megszűnt a tulajdonformák szerinti nyilvántartás; pontosabban az csak a külföldi tulajdonú vagy résztulajdonú szervezetekre szűkül.)*

* A KSH-n kívül számos főhatóságnál gyűjtenek ugyan adatokat a létszámról is, a statisztikák jó része azonban az adatgyűjtő saját szempontú feldolgozásainak rendelődik alá. A TB statisztikáiban például minden alkalmazott azonos kategóriában szerepel, függetlenül attól, hogy állami cég, szövetkezet, magánszemély vagy magáncég-e az alkalmazó. Az adóhatóság az árbevétel kategóriái szerint különíti el a különböző mélységű és gyakoriságú könyvvitel vezetésére kötelezett gazdálkodókat.

A tulajdontól függő megkülönböztetés minden adatrendszerből hiányzik. A szektor-semlegesség kívánalma társadalompolitikai nézőpontból teljesen jogos, azonban a jogi szabályozásban elengedhetetlen követelmény kiterjesztése a statisztikai számbavételre éppen az átalakulás időszakában alapvető információktól fosztja meg a politikát.

1. Az Rt.-ok és Kft.-k foglalkoztatási szerepének felmérésében az első kérdés: mennyiben tekinthetők a magángazdaság szervezteinek?

A rendelkezésre álló információk ellentmondásosak. Egyfelől közismert, hogy a Társasági Törvény hatására előbb spontánul, majd kötelezően megkezdődött az állami tulajdonú vállalatok (és később a szövetkezetek egy részének is) társaságok halmazára bomlása. Az állami tulajdonból ezrével (tízezrével) jöttek létre rt.-ok és kft.-k. A szervezeti forma változása azonban csak kevéssé érintette a tulajdonviszonyokat (bár feltehető, hogy a kisebb, már társasági formában működő szervezeteket könnnyebb lesz privatizálni).*

A társaságok egy részében időközben megkezdődött a privatizálás is: esetenként külföldi partner részvételével, esetenként pedig az alkalmazottak vették meg az üzletrészek kisebb vagy nagyobb hányadát.**

A külföldiek részvételével történt privatizálásokról vannak adatok (tárgyalásukat lásd a következő pontban), a belföldi vásárlásokról nincsenek.

Eközben létrejöttek a teljesen magánkezdeményezésű, magántulajdonon alapuló társaságok is. Sem számuk, sem foglalkoztatott létszámuk nem ismert.*** A tapasztalatok szerint a belföldi magánszemélyek által alapított, ténylegesen működő kft.-k számottevő része a kereskedelemben, s ugyancsak jelentős hányada – minimális tőkével – a nem-anyagi szolgáltatásokban alakult. (Egyébként 1992. végén az ágazati besorolás szerint is ezekben volt található a kft.-k meghatározó hányada: 38%-uk a „kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása" ágazatban, 22%-uk pedig a pénzügyi tevékenység, ingatlanügyek és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás, oktatás, egészségügyi és szociális ellátás, valamint az egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás ágazatokban. (Statisztikai Havi Közlemények, 1993/1.)

A magántársaságok körében a feltételezések szerint igen sok, az adószabályok kijátszására létrehozott fantom-kft. is létezik.

A jogi szabályozás hiányában egyébként igen sokféle, ténylegesen nem gazdálkodó szervezet kényszerült társasági formába.**** Feltehető, hogy különféle alapítványok – például a szociálpolitikában – ugyancsak működtetnek a valójában a non-profit szférába tartozó társaságokat.

A tulajdonviszonyok ismerete nélkül tehát nem adható válasz arra a kérdésre, hogy a legtömegesebb gazdasági szervezeti formák, a társaságok mennyiben részesei a magángazdaság kialakulásának.

* Például az egyik legnagyobb híradástechnikai vállalat, a Videoton annak idején 21 rt.-ra és kft.-re bomlott, közülük csupán egy Kft. üzletrészei kerültek magántulajdonba, amit a dolgozók és a vezetők vásároltak meg. A Borsod megyei Állami Építőipari Vállalatból 8 rt. és 9 kft. alakult, valamennyi állami tulajdonban maradt stb. Az egykori, több vállalattá decentralizált VBKM-ből jött létre a Villamos Állomás-szerelő Vállalat, ami a későbbiekben hét kft.-re vált szét, s ugyancsak állami tulajdonban maradt stb. Több tucat az egyszemélyes rt.-ok száma is.

** Már az 1990-ben készített esettanulmányaink között több olyan kis kft. szerepelt, amelyek nagy állami cégből kiválva társasági formában, önállóan folytatták régi tevékenységüket. (Pl. nemzetközi fuvarozás, építőipari tervezés, szervezés.) Az alkalmazottak (elsősorban a vezetők) célja, hogy a kezdetben az üzletrészek szükségképpen kisebbségi birtoklása helyett mielőbb többségi vagy teljes tulajdonossá váljanak. (Lajtai György esettanulmányai, Munkaügyi Kutatóintézet, kéziratban.)

*** A szórványosan rendelkezésre álló adatokból, pl. annyi ismert, hogy az egyik legnagyobb magántársaság, a KONTRAX társaságok csoportja 1992-ben ezer főt foglalkoztatott. A másik nagy magáncég a CONTROLL létszáma 200 fő körüli volt.

**** Ilyenek például az állami Foglalkoztatási Alapból, illetve alapítványból finanszírozott, Észak-Magyarországon működő Foglalkoztatási Társaságok, amelyek két állami vállalat elbocsátására ítélt dolgozóinak továbbfoglalkoztatására alakultak.

Egy mértékadónak tekinthető értékelés szerint 1992 végére

> „A privatizáció *jelentős mértékű* a dohány-, a szesz-, a cukoriparban, az édesség- és sörgyártásban, az útépítő, a cement és a papíriparban, a kiskereskedelemben, a biztosítási piacon és az ipari gázok ágazatban, az építőanyag-iparban (tégla, cserép-, falazóanyag, kavics), valamint a sajtóban.
>
> A privatizáció *megkezdődött* és *valamelyest előrehaladt* a konzerv- és a húsiparban, a tervező vállalatoknál, a műanyag-feldolgozási ágazatban, a háztartási fogyasztási cikkek – hűtőgép, kályha, világítástechnika – gyártásában, a szerelőiparban, a nyomdaiparban, a közlekedésieszköz-gyártásban, a hűtőiparban, a külkereskedelemben, a festékiparban, a könnyűiparban és a gépipar egyes ágazataiban.
>
> Gyakorlatilag *nem indult meg* a privatizáció a gabona-, a baromfifeldolgozó-, és a tejiparban (kivéve a jégkrém-előállítást), a kohászatban, a vegyiparban, a bányászatban, a nagy bankoknál, a gépipar számos ágazatában, az energetikai iparban, a kultúra és egészségügy területén, a távközlési és a közlekedési ágazatban, valamint a közszolgáltatásokban (víz-, gáz-, csatorna- és távhőszolgáltatás). A gépiparban és az elektronikai szektorban az új beruházások jelentik a szerkezetváltást és a magángazdaság térnyerését". (Figyelő, 1992. december 10. Diczházi Bertalan: Tények és adatok.)

A rendelkezésre álló szakágazati adatok számai alapján ez azt jelenti, hogy még a jelentős mértékűnek tekintett privatizáció is csak a foglalkoztatottak szerény hányadát érintette, s ebben szerepelnek a külföldiek részvételével privatizált cégek is.

2. A társaságokban foglalkoztatottakról csupán létszámkategóriák szerinti adattal rendelkezünk.

47. táblázat

A jogi személyiségű társaságok létszámkategóriái

Megnevezés	20 fő alatt		21–50		51–300		300 fő felett		Együtt	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Kft.	40 655	86	4431	9	1990	4	216	1	47 292	100
Rt.	347	27	189	15	385	30	348	28	1269	100

Adatforrás: A nemzetgazdaság szervezeti struktúrája KSH, 1992. április

Az adatból azon túl, hogy a kft.-k zöme kicsi, az rt.-ok pedig inkább nagyobb szervezetek formái, semmilyen más következtetésre nincs mód. Az adatok hiányában még azt sem mondhatjuk, hogy a kis méretű szervezetek többsége magántulajdonú, s a nagyok maradtak meg az állam tulajdonában – mert erre semmilyen hiteles információ nincs, mint ahogy a két formában összesen foglalkoztatottak számáról sem.

Ily módon nem lehet képet alkotni a gazdaság szervezetrendszerében immár meghatározó súlyt képviselő jogi személyiségű társasági formáknak a magángazdaság kialakulásában és a magánszféra foglalkoztatási képessége alakulásában játszott szerepéről.

A tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a szervezeti formaváltás ellenére meghatározó a régi (állami) tulajdonviszony, a privatizálás pedig az 1991–92-ben bevezetett új technikák (önprivatizálás, MRP, lízing-privatizáció stb.) ellenére a vártnál és a feltételezettnél jóval lassúbb folyamat. Az évek óta mélyülő recesszió közepette e szervezetek jelentős része létszámcsökkenésre kényszerül (részletesebben lásd a csőd- és felszámolási eljárásokat tárgyaló 9. fejezetben). A sikeres privatizáció e körben legjobb esetben is feltehetően inkább munkahelymegőrző, semmint munkahelyteremtő hatású.

A jogi személyiségű társaságok mintegy 10%-áról van megbízhatónak tekinthető adat: a vegyes tulajdonban lévőkről, amelyek zömmel az állami vagyon privatizálásával jöttek létre.

7.2 Az állami tulajdon privatizálása

a) A külföldi tulajdonú vállalatok

A The Economist nemzetközi összehasonlítást közölt arról, hogy több ország nemzeti termelővagyonából mennyi az állam tulajdona. Eszerint a volt szocialista országok 82–97%-os állami tulajdonhányadával szemben Franciaországban 17, Olaszországban 14, az NSZK-ban és Nagy-Britanniában 11, Dániában 6, az Egyesült Államokban pedig mindössze 1 százaléknyi volt a 80-as évek közepén az állami tulajdonban levő termelővagyon. (The Economist, Sept. 21. 1991. Survey, p. 10.)

E becslés szerint Magyarországon az állami tulajdon hányada 86%-ot tett ki. Ezt az óriási hányadot kellene minél gyorsabban magántulajdonba adni. A belföldi kereslet gyenge, mert az országban nincs érdemleges fizetőképes kereslet. A remény a külföldi vevők gyors és tömeges jelentkezéséhez fűződött. S bár van érdeklődő, a privatizáció eredményei eddig szerények.

A teljes vagy részben privatizált szervezetek – és ezen belül a külföldi érdekeltségű vállalkozások – számáról rendelkezésre álló statisztikák szerint a kizárólag vagy többségi külföldi tulajdonú szervezetek száma és aránya még csekély:

48. táblázat

A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma 1991-ben és 1992-ben

Megnevezés	1991.		1992.	
	db	%	db	%
A jogi személyiségű gazdasági társaságok száma	42 697	100,0	58 974	100,0
Ebből:				
– kizárólag külföldi érdekeltségű	1 499	3,5	3 030	5,1
– többségi külföldi érdekeltségű	1 578	3,7		
– belföldi többségű	8 258	19,3	12 406	21,1
Együtt	11 335	26,5	15 436	25,2

Adatforrás: 1991: A nemzetgazdaság szervezeti struktúrája KSH, 1992. április (13. és 15. oldal); 1992: Statisztikai Havi Közlemények, 1993/1. (69. és 70. oldal)

A külföldi érdekeltségű vállalkozásokban foglalkoztatottak száma 1991-ben

fő

Ágazat	Kizárólag külföldi	Külföldi többségű	Hazai többségű	Együtt
Bányászat	232			232
Villamosenergia-ipar		1	7	8
Kohászat	14	871	1 559	2 444
Gépipar	6 743	29 060	34 173	69 976
Építőanyag-ipar	231	3 912	15 202	19 345
Vegyipar	241	3 295	21 191	24 727
Könnyűipar	1 749	14 865	31 111	47 725
Egyéb ipar	3	45	474	522
Élelmiszeripar	500	12 820	14 760	28 080
IPAR	9 713	64 869	118 477	193 059
Építőipari kivitelezés	3 017	4 162	12 013	19 192
Építőipari tervezés	51	358	1 626	2 035
ÉPÍTŐIPAR	3 068	4 520	13 639	21 227
Mezőgazdaság	126	61	2 602	2 789
Erdőgazdálkodás		7	20	27
MEZŐ- ÉS ERDŐGAZDASÁG	126	68	2 622	2 816
Közlekedés	127	556	3 708	4 391
Posta- és távközlés	377	11	230	618
KÖZLEKEDÉS, POSTA ÉS TÁVKÖZLÉS	504	567	3 938	5 009
Belkereskedelem	1 958	4 678	38 980	45 616
Külkereskedelem	974	979	7 057	9 010
KERESKEDELEM	2 932	5 657	46 037	54 626
Vízgazdálkodás			29	29
Anyagi tevékenység egyéb fajtái	344	311	1 721	2 376
Személyi és gazd. szolg.	1 285	7 250	7 337	15 872
Egészségügyi, szociális- és kulturális	311	1 612	2 097	4 020
Közöss., közig. és egyéb	57	27	268	352
ÖSSZESEN	18 340	84 881	196 165	299 386
	103 221			

Adatforrás: KSH nem publikált adat

Az egyéni és társas magánvállalkozásokkal együtt *ez 810 ezer fő magánszektorbeli foglalkoztatását jelenti. Azaz, a megbízhatónak tekinthető statisztikai adatok szerint 1991-ben a munkavállalási korúak 13,4, a foglalkoztatottak 16,9, az aktív keresők 19,1%-át tekinthetjük egyértelműen a magánszektorban foglakoztatottaknak.*

Külföldi tulajdonba kerülés egyszerre jelent munkahelymegőrzést, munkahelyveszteséget és esetenként új munkahelyek létesítését. Sajnos, csupán a gyakorlatból ismert példákból nem vonható meg a foglalkoztatási hatások egyenlege.*

A tények azonban néhány körülményre felhívják a figyelmet:

– A teljes és többségi külföldi tulajdon alacsony aránya következtében mérsékelt a foglalkoztatásra gyakorolt hatás is.

– A hatások jelentősen különböznek aszerint, hogy nagy vagy kis állami tulajdonú szervezet került-e külföldi vagy vegyes tulajdonba. A nagy szervezeteknél előbb vagy utóbb a szükségesnek ítélt racionális méretűre csökkentik a létszámot, bár a kereskedelemben, ahol nagyobb üzlethálózatok kerültek külföldi tulajdonba, általában nem volt számottevő létszámcsökkentés. Az adatok szerint külföldi érdekeltségű vállalatok a legnagyobb számban a kereskedelemben működnek: 1991-ben a 11 300 vegyes tulajdonú cégből 5500 volt kereskedelmi vállalkozás. (Figyelő, 1992. március 5.) Ez a körülmény önmagában csekély létszámváltozásra utal. A kis szervezeteknél a létszám esetleg változatlan marad, bizonyos esetekben nőhet is.

– A külföldi cégek önálló beruházásai (Suzuki, Ford, G.M.) még szórványosak (együttesen mintegy két-háromezer munkahelyet hoztak eddig létre). Viszont a külföldi tulajdonú és vegyes vállalatok megjelenése jelentős számú új munkalehetőséget teremtett a magasan képzett, nyelveket tudó – főként a fiatal – diplomásoknak, akik a magyar átlagfizetéseknél jóval magasabb jövedelmet és esetleg a cég nemzetközi hálózatában kapnak előmeneteli lehetőséget.

– Az eddigi – ellentétes hatású – folyamatokból ma arra lehet következtetni, hogy a gazdálkodó egységek külföldi tulajdonba kerülése a foglalkoztatásra mindeddig nem gyakorolt érdemleges hatást. Azaz, a gyakori feltételezések ellenére a külföldi tulajdonosok megjelenése *nem oka* a kialakult mértékű munkanélküliségnek, már csak szerény arányuk miatt sem. Feltételezhető, hogy a foglalkoztatási egyenleg legalábbis nem-negatív.

b) A belföldi többségű vegyes vállalatok és az állami vagyon belföldi magán-vásárlói

A belföldi többségű vegyes vállalatoknál a tapasztalatok szerint többnyire a magyar fél keres külföldi partnert, általában a korábbi külföldi üzlettársak közül. Vegyes vállalat jön létre úgy is, hogy a cég egyik tulajdonosa az adott állami vállalat marad, s résztulajdonossá válik kül- vagy belföldi magánszemély, esetenként az egység addigi dolgozói.

Mindkét esetben a vezetők és az alkalmazottak egyik lényeges célja a *munkahelyek megőrzése.* Tapasztalataink (és esettanulmányaink) szerint a munkahelyek védelmének törekvése a legkisebb egységekig, tevékenységekig decentralizált cégeknél a leginkább sikeres.

A társasággá alakulás folyamatában a létszám esetenként erőteljesen csökken, különösen, ha a cég már korábban is rendelés-hiánnyal, likviditási zavarral küzdött vagy eladósodott, de mire a privatizálásra sor kerül, már lezajlottak az elbocsátások, mert az egység maga törekszik a szükségesnek ítélt racionális létszám kialakítására. A privatizálás időpontjára ezért számos esetben a megmaradt létszám többségét már meg tudják őrizni. Különösen, ha ténylegesen is kis egységekről van szó – és az új, vegyes tulajdonú cégek mérete (legalábbis a létszámkategóriák és az alapítói vagyon mértéke alapján) kicsi.

Az alapítói vagyonra vonatkozó adatok szerint (KSH, A nemzetgazdaság szervezeti struktúrája, 1992. április) a szervezetek több mint 90%-ának birtokában az alapítói vagyon kevesebb mint 10%-a volt. Az 1992-ben alapított, 4101 külföldi alapítású és vegyes tulajdonú vállalat esetében a tendencia

* A gyakorlatból ismert példák szerint a külföldi tulajdonosok megjelenése a magyar gazdaságban egyaránt járhatott létszámcsökkentéssel (pl. a Tungsram a vállalat 1989. évi birtokbavétele óta mintegy 6000 fővel csökkentette a létszámot). Többszáz dolgozót küldtek el a külföldi tulajdonba került Lehel Hűtőgépgyártól, és további leépítéseket is terveztek. A tulajdonos-váltás járhatott a létszám változatlan tovább-foglalkoztatásával (Dauwe-Egbert, Philip-Morris-Eger) és a létszám növelésével is. (Például a Leoni-Vilati Hungaria Kft. egri gyárában 1991. végén már 350 dolgozót foglalkoztattak és újabb 350 munkahely létesült; (*Népszabadság*, 1992. április 22.) a Szabolcs megyei Vasmegyeren magyar-osztrák vegyesvállalat hozott létre mirelitüzemet és teremtett munkaalkalmat 120 környékbeli lakosnak. (*Népszabadság*, 1992. június 22.).

folytatódott: az új cégek 92% a vagyon, 8,7%-át birtokolta. (Statisztikai Havi közlemények, 1993/1. 70. oldal) Más szóval: nemcsak a külföldiek által alapított, hanem a belföldiekkel közös vállalatok zöme is kicsi. A kis tőkeerő természetesen nem szükségképpen jelenti a kis létszámot is, de az esetek jó részében a kettő mégis összefügg.

A foglalkoztatás nézőpontjából az ismertetett adatok alátámasztják feltételezésünket: a vegyes tulajdonú közös vállalkozások alapításával történő privatizálás elsősorban a decentralizált, kis egységekre, tevékenységekre bomlott állami vállalatok esetében lehet munkahely-megőrző hatású.

Némileg más a helyzet a belföldi tulajdonosok által megvett állami tulajdonnal. Pontosabban: ismét az a kérdés, mint a külföldi vevők esetében: a nagy méretű vállalatoknál (pl. Videoton) előbb-utóbb rákényszerülnek az egykori nagy piacok rendeléseihez alkalmazott, esetenként túlduzzasztott létszám csökkentésére, az új piacok, új vevői igényekhez alkalmazkodás következtében. Erre a sorsra jutott eddig minden olyan vállalat, ahol az új tulajdonos a régi piacok visszaszerzésében reménykedve ígérte meg a dolgozók továbbfoglalkoztatását, amig a kudarccal nem szembesült. A kisebb egységek vevői általában a tartós rendelés-hiány miatt már csökkent létszámú céget veszik meg.*

A tőkeerős belföldi vevő azonban elég ritka. Egyre általánosabb viszont, hogy a vezetők és a dolgozók igyekeznek megvenni munkahelyeiket.

c) A vezetői és dolgozói tulajdon vásárlás

A társasággá alakulással együttjáró szervezeti decentralizáció, a kisebb-nagyobb egységek, tevékenységek szervezeti elkülönülése lehetőségeként, a piacvesztés, az eladósodás gazdasági kényszereként érlelte – és éppen a munkahelyek veszélyeztetettsége egyre szélesebb körben érleli – a dolgozók és a vevők szándékát az egységek, azaz munkahelyük megvásárlására.

Noha nincsenek adatok, a tapasztalatok szerint százával alakultak olyan kis kft.-k, ahol a vállalat és az alkalmazottak együttesen tulajdonosok, az esetek jó részében az alkalmazottak még kisebbségi üzletrésszel. (Már idézett esettanulmányaink szerint elsősorban a nem tőke-igényes tevékenységeknél gyakori ez a megoldás, ahol az alkalmazottak – a 100–200 ezer Ft-os üzletrész-vásárláson kívül – elsősorban szakértelmüket, piacismeretüket tekinthetik a továbbélést szolgáló tőkének. A pénzbeli befektetést megtakarításaikból, családi, baráti kölcsönökből szedték össze. A vállalat általában az egységnél addig is használt eszközöket vitte be apportként.) Sok helyütt tervezik, hogy – ha sikerül – fokozatosan megveszik a még vállalat tulajdonát képező üzletrészeket is.

Az eddigi alkalmazotti vásárlások jó részéhez nem vettek igénybe hitelt. Az újabb vásárlók már számolnak a némileg könnyített hitelfeltételek és az ESOP elveit követő Munkavállalói Résztulajdonosi Program (MRP) lehetőségével is.** Az MRP a továbbélés, a munkahelyek megőrzésének egyik legnépszerűbbé váló, reményekkel kísért programja.

S bár az alkalmazotti tulajdonvásárlás számos fejlett ipari ország gyakorlatában ismert, a magyarországi helyzet mégis más, mert ott általában magántulajdon cserél gazdát. Nálunk viszont az állami tulajdon lebontásának lehet ez egyik útja.

* Például a Tatabányai Húsipari Vállalatot megvásárló hentes-mester, aki az eredetileg 470 dolgozót foglalkoztató céget akkor vette meg, amikor a létszám már 150 fővel kevesebb volt, s az elkerülhetetlennek látszó bezárás helyett 250-300 dolgozónak kínált munkát. (*Figyelő*, 1991. november 21. és december 19.).

** Több mint húsz alkalmazotti vásárlási tervről gyűjtöttünk adatokat, amelyek többezer munkahelyet érintenek. Az üzletrészt vásárló alkalmazottak száma általában kisebb, mint a teljes létszám, de esetenként valamennyi dolgozó részt vesz a cég megvásárlásában. Például a Gázkészülék Javító Szerelő Kft-ben a 130 alkalmazott közül 104 rendelkezik üzletrésszel, a Gyár és Gépszerelő Vállalatból alakult Kft.-ben 2200 dolgozója közül 2190, a Gyula Bútorgyártó Kft-ben 250-ből 180, a Herendi Majolika Kft.-ben 281-en, az Ipari Épülettervező Rt.-ban mind a 200 alkalmazott, a Kanizsa Sörgyár Rt.-ban az 1200-ból 419-en stb. A Hejőmenti Állami Gazdaságból ugyancsak az alkalmazottak tulajdonát képező kft. alakult. Az üzletrészek megvásárlásához 200-an vesznek fel hitelt, 350 dolgozó pedig a földjét viszi be apportként stb.).

ÖSSZEFOGLALVA

Bár adatszerűen kevés állítást támaszthatunk alá, néhány következtetést megfogalmazhatunk a magángazdaság kialakulásának foglalkoztatási hatásairól:

- A (legális) egyéni és nem jogi személyiségű társas magánvállalkozások – az előző éveknél jóval nagyobb számban – folyamatosan teremtenek főfoglalkozású munkahelyeket, az önállóak, alkalmazottaik és családtagjaik számára. Tulajdonképpen Magyarországon ma a legkisebb vállalkozások az első számú munkahelyteremtők.
- A kizárólag vagy többségi *külföldi* tulajdonban levő (megvásárolt vagy Magyarországon alapított) cégeknél háromféle hatás érvényesül:
  - a nagy (a jelenlegi statisztikai rendszer szerint 300 fősnél nagyobb, valójában akár több ezres létszámú) vállalatnál jelentős a leépítés; egy-egy cégnél többszáz főt is érinthet. Viszont: a nagy vállalatok közül számszerűen kevés került eddig kizárólagos vagy többségi külföldi tulajdonba;
  - a kisebb cégeket megvásárolt külföldi tulajdonosok általában – a cégek méreteiből következően is – szerény mértékben csökkentik a létszámot, de esetenként néhányszáz fős nagyságrendben munkaalkalmakat is teremtenek;
  - a Magyarországra betelepült, itt beruházó cégek munkahelyteremtése (beleértve a nemzetközi cégek Magyarországon nyitott irodáit is) már valószínűleg eléri a 4-5000 főt.

Összességében a külföldi tulajdonosok magyarországi működésének a foglalkoztatásra gyakorolt hatása ma még csekély, úgy becsülhető, hogy eddig hozzávetőlegesen annyi munkahelyet teremtettek, mint amennyit megszüntettek.

- A *belföldi* magántulajdonosok által megvásárolt *nagyobb* cégeknél ugyancsak jelentős a létszámcsökkentés, mindeddig azonban csak néhány nagyobb vállalatot sikerült beföldi vevőnek eladni.
- A belföldi többségű vegyes vállalatoknál a létszámcsökkentés többnyire a privatizálás *előtt* megtörténik, s minél kisebb a cég, annál valószínűbb a már – esetenként jelentősen – lecsökkent létszám megtartása.
- Az alkalmazotti vásárlás alapvető célja a munkahelyek megőrzése.

A magángazdaság kialakulásának sokféle folyamatából tehát mindeddig az összegezhető, hogy miközben a nagy, elsősorban a keleti piacaikat elvesztett állami cégek, s piacvesztésük továbbgyűrűző hatásai következtében más cégek sokasága is a dolgozók elbocsátására kényszerül, a kis magánszektor természetes növekedése, s a privatizálás különféle formái munkahelyteremtő és munkahelymegőrző hatásúak. A munkanélküliség azonban sokkal gyorsabb ütemben növekszik, mint a magánszektor, különösen a privatizálás üteme jóval lassúbb a feltételezettnél. Egyelőre a gazdaságra a leépülés, a munkahelyek tömeges megszűnése a jellemző.

8. A kiegészítő foglalkozások

A gazdaság számbavehető teljesítményének évek óta tartó súlyos csökkenése, s a munkanélküliség nagyarányú növekedése közepette Magyarországon több százezer embernek van – főfoglalkozása mellett – valamilyen kiegészítő keresetre módot adó mellékfoglalkozása.

A jelenség úgyszólván a világ minden gazdaságában ismert. A legkülönbözőbb foglalkozási csoportok tagjai rendelkeznek a főfoglalkozásuk mellett – legálisan vagy illegálisan, azaz az érintett hatóságok, elsősorban az adóhatóság tudtával vagy anélkül – más kereső foglalkozással is.

A főfoglalkozás mellett végzett kiegészítő foglalkozások régtől széles körben léteznek a magyar gazdaságban. A tervgazdálkodás évtizedeiben elterjedésük gazdasági alapját mind az általános munkaerőhiány, mind a szolgáltatások hiánya, s főként a mezőgazdasági kistermelés lehetőségei adták. Az elmúlt évtizedekben a szabadidő felhasználásán alapuló többletjövedelem-szerzés legális formáinak kialakítására többféle kísérlet történt. A mezőgazdaságban a háztáji kisárutermelés engedélyezésével, a szolgáltatásokban a

nyugdíj mellett, illetőleg a kiegészítő foglalkozásként végezhető kisiparosi tevékenységgel, sőt a 70-es években, az egyre növekvő munkaerőéhség közepette az állami vállalatoknál a saját dolgozóknak is adható külön megbízások, mellékfoglalkozások lehetővé tételével. (A 80-as években lavinaszerűen terjedő VGMK-nak ez volt az egyik előzménye.)

A legális kiegészítő foglalkozások a 80-as években a legnagyobb számban az állami vállalatoknál (VGMK) és az ipari-szolgáltató szövetkezetekben (szakcsoportok) léteztek, amikor az ún. „kisvállalkozási formák" keretében a cégek a saját dolgozók többlet-munkáját honorálhatták. Az utolsó, rendelkezésre álló adat szerint 1988-ban a VGMK-ban mintegy 160 ezer, a szakcsoportokban pedig 34 ezer tag dolgozott mellékfoglalkozásban.

A „kisvállalkozások" tízezrek számára adtak módot a legális kiegészítő foglalkozásra. Az egyre növekvő számú kiegészítő foglalkozású kisiparos mellett (1989-ben a százezer főfoglalkozású kisiparos mellett további 20 ezer dolgozott nyugdíjasként és 54,4 ezer kiegészítő foglalkozásúként) a társas vállalkozások tagjai és alkalmazottai többségükben mellékfoglalkozásúként működtek. 1989-ben a gmk.-k 37,7 ezer tagja közül 27,7 ezer volt kiegészítő foglalkozású, s minden nem jogi személyiségű vállalkozási formában az alkalmazottak jelentős hányada is.

A kiegészítő foglalkozások terjedését ösztönözte az 1987-ig nagyon előnyös adórendszer, a személyi jövedelemadó bevezetéséig a külön jövedelmek után nem vagy csak névlegesen volt az adó, és az ilyen jövedelmeket nagyon szerény TB-járulék fizetési kötelezettség terhelte.

Ily módon 1989-ben, a magánszektorban főfoglalkozású 347,4 ezer kereső mellett legalább ennyien rendelkeztek legális, kiegészítő tevékenységből származó jövedelemmel. (A nem-legális kereső tevékenységek minden bizonnyal ugyancsak széles körben léteztek – és léteznek, – ezekről azonban csak bizonytalan értékű becslések készültek.)

1989-től megszűnt a legtömegesebb legális kiegészítő foglalkozásra módot adó VGMK, továbbá más, ún. kisvállalkozási formák is, mint például a PJT. A helyükbe lépő egyéni és társas vállalkozási lehetőségek átrendezték a kiegészítő foglalkozások szerkezetét, s az új formákhoz igazodva a kiegészítő tevékenységűek száma ismét gyorsuló ütemben növekedni kezdett: a Társadalombiztosítás 1991-ben 192,5 ezer, 1992-ben pedig már 216 ezer kiegészítő foglalkozásút tartott nyilván. Azaz, 1991-ben az aktív keresők 4,1%-ának, 1992-ben mintegy 6%-ának volt legális kiegészítő foglalkozása, amely után TB-járulékot fizetett.

50. táblázat

A Társadalombiztosításnál nyilvántartott kiegészítő tevékenységűek száma 1991-ben és 1992. első félévében

Megnevezés	1991. éves átlag főben	A főfoglalkozásúak %-ában	1992. éves átlag főben	A főfoglalkozásúak %-ában
Egyéni vállalkozó	103 896	32,6*	147 467	38,4
Gazdasági társasági tagok	38 479	89,1	41 352	70,9
Ipari, szolgáltató szövetkezeti szakcsoport-tagok	6 423	n.a.	3 173	–
Mezőgazdasági szakcsoport-tagok	656	31,5	243	34,4
JGMK tagok**	39 341	–	21 726	–
Kisszövetkezeti tagok	3 526	–	1 779	–
Munkaközösségi tagok	137	30,6	249	57,9
Összesen:	192 458	–	215 989	–

* *Csak az egyéni vállalkozók, gazdálkodók és szabad foglalkozásúak (alkalmazottak és segítő családtagok nélküli) létszámához hasonlítva.*

** *Az APEH adatai szerint 1990-ben 54 868, 1991-ben pedig 40 744 fő dolgozott az évzáró vagyonkimutatást készítő JGMK-kban.*

Adatforrás: TB Statisztikai Osztály

Az *egyéni vállalkozók* körében az APEH adatai szerint magas és egyre növekvő a kiegészítő foglalkozásúak aránya. A személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó – azaz a legkisebb – egyéni vállalkozók körében 1991-ben meghaladta a 40%-ot.

(Megjegyezzük, hogy a TB és az APEH adatai némileg eltérnek. Részben, mert az APEH csak az adóbevallást benyújtók adatait vehette figyelembe. Tapasztalataik szerint az adatszolgáltatásra kötelezettek közül évente mintegy 40-50 ezren mulasztják el a bevallást, feltehetően elsősorban az év során megszűnt és az újonnan alakult vállalkozások. Másrészt a vizsgált időszakban az egyéni vállalkozók közül mintegy 5 ezret nem a személyi jövedelemadót, hanem a társasági adót fizetők körében tartottak nyilván; az utóbbiakról azonban nincs a foglalkoztatásra vonatkozó részletes adat. A számszerű eltérések ellenére a tendenciák láthatóan azonosak a TB adataival.)

51. táblázat

A személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó fő- és kiegészítő foglalkozású egyéni vállalkozók 1990–1991-ben

Megnevezés	1990.		1991.	
	fő	%	fő	%
Egyéni vállalkozó*	241 969	100,0	317 218	100,0
Ebből:				
– főfoglalkozású	159 042	65,7	184 503	58,2
– kiegészítő foglalkozású	61 438	25,4	103 954	32,7
– nyugdíj mellett	21 489	8,9	28 761	9,1

* *A társasági adó hatálya alá tartozók nélkül.*
Adatforrás: APEH

Korábbi – részben már idézett – adataink arra utalnak, hogy a kiegészítő foglalkozások egyébként magas aránya 1990 óta valamelyest inkább csökkent a főfoglalkozások javára. Az egyéni vállalkozók mindmáig meghatározó hányadát adó kisiparosok körében 1981 és 1989 között a nyugdíjasok aránya mintegy 20%-ot tett ki, a kiegészítő foglalkozásúaké pedig mintegy 50-60%-ot (a csúcs 1986-ban volt, a kiegészítő foglalkozásúak 69,7%-ával, ami 1989-ben már 54%-ra csökkent.) Ehhez képest – főként a kiskereskedők számának jelentős növekedése hatására – az 1991-es arányok a főfoglalkozások gyarapodását és a kiegészítő foglalkozások aránycsökkenését jelzik.

Minthogy a nyugdíjas vállalkozók számáról csak a legkisebb egyéni vállalkozások körében találhatunk adatokat, itt jegyezzük meg, hogy a nyugdíjas vállalkozók növekvő száma (ami a kisiparosok körében 1981-ben 12 ezer, 1989-ben 20 ezer főt jelentett) nemcsak a korstruktúra változásának következménye, hanem vélhetően a magyarországi relatíve alacsony nyugdíj-korhatár, s a nyugdíjak csökkenő reál-értékének hatása is: az 1991-ben ebben a körben kimutatott 28,7 ezer nyugdíjas mint másodállású vállalkozó próbál kiegészítő jövedelemhez jutni – a többi formában ki nem mutatott társaikkal együtt.

A legkisebb egyéni vállalkozásokkal ellentétben a kiegészítő foglalkozásúak részvétele számszerűen kisebb, arányaiban azonban jóval nagyobb a nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban. A számok szerint e körben a kiegészítő foglalkozás a jellemző.

1989-től a jogszabályok – mint erről már szó volt – vagyonkimutatás benyújtására kötelezték a vállalkozók meghatározott körét.

52. *táblázat*

A vagyonkimutatás benyújtására kötelezett vállalkozók foglalkoztatási viszonyai

ezer főben

Foglalkozási viszony	1989		1990		1991	
	fő	%	fő	%	fő	%
Tagok	198,5	100,0	170,0	100,0	161,8	100,0
ebből:						
– főfoglalkozású tag	31,4	15,8	29,4	17,0	35,5	22,0
– kiegészítő foglalkozású tag	167,1	84,2	140,6	83,0	126,3	78,0
Alkalmazottak	34,6	100,0	42,1	100,0	49,2	100,0
ebből:						
– főfoglalkozású	28,6	83,0	34,7	82,5	41,3	84,0
– kiegészítő foglalkozású	6,0	17,0	7,4	17,5	7,9	16,0
A kiegészítő foglalkozású tagok és alkalmazottak együttes aránya		74,3		69,8		63,6

Adatforrás: APEH

Azaz, az e körhöz tartozó *vállalkozók* 78%-a volt kiegészítő foglalkozású 1991-ben.

A kiegészítő foglalkozások magas aránya egyúttal óvatosságot indokol a társaságok gyors növekedési adataiból levonható – egyebek között a teljesítményeket becslő – következtetéseknél. Emellett az adatokból ma még nem szűrhető ki, de bizton vélelmezhető, hogy a tagok és az alkalmazottak egy része több vállalkozásban is résztvesz.

A vállalkozási szférában a kiegészítő foglalkozások magas aránya egyaránt jelenti a vállalkozásokhoz fűzött reményeket, a recesszió közepette a pótlólagos jövedelmszerzésnek a vállalkozói igazolvánnyal kiváltott esélyét, sőt a munkanélküliség elől menekülés egyik kényszerű útját. A kiegészítő foglalkozások terjedését paradox módon ezúttal is éppen az adórendszer ösztönözte: az 1992. január 1-jéig kizárólag magánszemélyek által alapított vállalkozások több évre szóló, jelentős adókedvezményt élveznek. A kisebb társaságok meghatározó része 1991 végén alakult, gyaníthatóan jórészt az adózási előnyök megszerzése érdekében.

A nyugdíjasok jelentős része sem kockáztat adó-növekedést a vállalkozói igazolvány kiváltásával, s vállalkozóként végzett különmunkákkal. (Ráadásul ez a megoldás előnyös lehet a bér közterheitől ilymódon megszabaduló munkáltatóknak is.) A Betéti Társaságok tagjai és alkalmazottai is megtalálják számításukat: fizetnek ugyan TB járulékot a minimálbér szintjén tartott fizetésük után, de a kedvezmények révén alacsonyabb vállalkozói nyereség-adó miatt tényleges jövedelmüknek az osztalék a forrása.

A magánszférában a kiegészítő foglalkozást választók gyarapodó száma azonban nem szükségképpen jelent pótlólagos jövedelmeket is. Feltehetően igen sokan csak a reménybeli munka (és jövedelem) esélyére várva váltották ki a vállalkozói igazolványt, s talán sohasem sikerül azt felhasználniok.

A magánszférában jól indokolható folyamattól jelentősen eltérnek az állami és a szövetkezeti szférában 1992 első félévében még mintegy 30-40 ezer kiegészítő foglalkozás megmaradásának okai. A többszázezer ember leépítésével egyidejűleg (1991 első félévéhez képest egy év alatt) ugyan felére csökkent az így foglalkoztatottak száma, a szervezetek saját dolgozóból alakított JGMK-k, (a VGMK utódszervezetei) azonban 1992-ben még mindig csaknem 24 ezer dolgozót foglalkoztattak, pótolva az adott munkakörökben hiányzó munkaerőt.

Minthogy a VGMK-k megszervezésének egyik oka, a bérszabályozás korlátai lényegében megszűntek, a saját dolgozók pótlólagos foglalkoztatásának legfőbb indoka feltehetően az, hogy a velük végeztetett külön munkák olcsóbbak a szervezetnek, mintha azokat külső cégekkel (vállalkozókkal) végeztetnék. (Emellett

természetesen változatlanul érvényesül a VGMK-k néhány más, ismert előnye is: a helyismeret, az összeszokottság, s nem utolsó sorban a cég jobb alkuképessége a saját – a szervezethez kötődő – dolgozóival.)

A szövetkezeti szférában, a nem mezőgazdasági szövetkezetekben a mellékfoglalkozásúak száma (1992. első félévében 3508 fő) már meghaladta a főfoglalkozásúakét (2350 fő). A jelenség mögött egyaránt ott van az egykor a VGMK-hez hasonló szerepkörű, az ipari-szolgáltató szövetkezetek saját tagjaiból és alkalmazottaiból szervezett szakcsoportok visszaszorulása (ezekben nem volt főfoglalkozású tag), illetve az egykor ugyancsak szakcsoport néven működő, valamely szövetkezet égisze alatt önállóan vállalkozó (1989-ben még 7500 főfoglalkozású tagot és 900 főfoglalkozású alkalmazottat számláló) egységek felszámolódása vagy éppen átalakulása önálló vállalkozássá.

Az 1982-1989 közötti, az ún. kisvállalkozások meghonosítása időszakának legsikeresebb szervezetei a kis-szövetkezetek voltak. A formát preferáló, sokféle kedvezmény hatására magánkezdeményezésből több mint 2800 kisszövetkezet alakult, amelyek többsége azóta is szövetkezeti formában működik. A szűkülő piacok következtében azonban évről évre csökken a kiegészítő foglalkozású tagjaik és alkalmazottaik száma.

A kiegészítő foglalkozások száma tehát a gazdaság sokféle, ellentmondásos folyamatát tükrözi: az állami és a szövetkezeti szektorban a kiegészítő foglalkoztatásként végzett tevékenységek erőteljes szűkülését, a magánszektorban pedig részben a valóságos vagy vélt lehetőségeket, részben pedig az adórendszernek a kiegészítő foglalkozások felé terelő hatását.

Azt mindenképpen pozitívnak kell tekinteni, hogy több mint 200 ezer ember legális formák között végzi – vagy tervezi – kiegészítő foglalkozását.

9. A csőd- és felszámolási eljárások

A Pénzügy-, az Igazságügy Minisztérium, valamint a KSH a csődeljárásokat szabályozó 1991. évi II. törvény hatályba lépése óta folyamatosan regisztrálja a csőd- és felszámolási eljárás alá kerülő vállalatok számos fontos adatát.

Ennek köszönhetően 1992-ről több vonatkozásban teljeskörű adatok állnak rendelkezésre. Eszerint:

53. táblázat

Csőd- és felszámolási eljárások 1992-ben

Hónapok	Csődkezdeményezések száma	Bíróságok által indított csődeljárások száma	Felszámolási kezdeményezések száma*	Bíróságok által indított felszámolási eljárások száma
I–II–III.	724	285	2436	120
IV.	2259	205	1281	161
V.	201	465	826	202
VI.	145	482	926	166
VII.	154	300	699	219
VIII.	113	69	701	210
IX.	151	104	797	482
X.	150	190	782	211
XI.	118	225	751	233
XII.	154	175	692	223
Összesen	4169	2500	9891	2227

* A bíróságok egy adott cég felszámolási eljárását kezdeményező valamennyi hitelező kezdeményezését önálló ügyiratként tartják számon. Később, az eljárás során az azonos cég felszámolására indított kezdeményezéseket összevonják, az ún. ügyviteli befejezés keretében a többes kezdeményezést megszüntetik és az igényeket az első kezdeményező igényéhez csatolják. A csaknem tízezer felszámolási kezdeményezés ezért ténylegesen jóval kevesebb cégre vonatkozhat. Az adat tehát a kezdeményező adósok, s nem az érintett cégek számát tükrözi.
Adatforrás: Igazságügyi Minisztérium

Az adatok alapján rendszeres elemzések készültek és készülnek az érintett vállalati kör szerepéről a dollár-elszámolású exportban, a nemzeti jövedelem (GDP) létrehozásában, összegezték a szervezeti formák, ágazatok szerinti megoszlásukat stb.

Az adatok szerint az 1992-ben csőd- vagy felszámolási eljárás alatt álló cégeknél dolgozott a nem költségvetési szerveknél foglalkoztatottak 27%-a. A ténylegesen megindult eljárások azonban jóval szűkebb kört érintettek: a gazdálkodó szervezeteknél foglalkoztatottak mintegy 13%-át.

54. táblázat

1992. december 31-ig bejelentett csőd- és felszámolási eljárással érintett jogi személyiségű szervezetek létszáma az 1991-es mérlegadatok alapján

ezer főben

Ágazat	Nemzetgazdaság összesen*	Ebből			
		bejelentett		közzétett	
		csőd- vagy felszámolási eljárással érintett cégek létszáma			
		fő	%	fő	%
ipar	1067,9	331,0	31,0	196,4	18,4
építőipar	247,0	71,3	28,9	36,3	14,7
mezőgazdaság	430,9	116,6	27,1	78,4	18,2
közlekedés, posta	293,7	136,1	46,3	2,9	1,0
kereskedelem	353,6	45,9	13,0	16,7	4,7
vízgazdálkodás	46,1	0,6	0,1	0,5	0,1
egyéb anyagi	173,8	14,8	8,5	5,8	3,3
egészségügyi, szociális, kulturális szolgáltatás	59,2	7,0	11,8	3,0	5,1
közösségi egyéb	7,6	1,9	25,0	0,6	7,9
Összesen:	2679,8	725,2	27,1	340,6	12,7

* *Költségvetési szerveknél foglalkoztatottak nélkül.*
Adatforrás: Pénzügyminisztérium

A foglalkoztatottak létszámára vonatkozó adatok önmagukban csak az érintett gazdálkodó szervezetek foglalkoztatási részarányát jelzik; semmit sem mondanak a csőd- és felszámolási eljárások tényleges foglalkoztatási hatásairól.* E nagyságrendi adatokból annyi következtetés vonható le, hogy a folyamatban levő csőd- és felszámolási eljárások következtében több mint egymillió ember munkahelyét érinti a több ezer gazdálkodó szervezet jövendő sorsának alakulása. (A PM adatai szerint az 1992. december 31-ig folyamatban levő felszámolási eljárás alatt álló jogi személyiségű szervezetekben 1026 ezren dolgoztak.)

Köztudott, hogy a csőd- és felszámolási eljárások jelentős része elhúzódik. Az 1992-ben kezdeményezett több mint 4 ezer csőd-bejelentésből a bíróságok már csak 2500-at hirdettek ki, közülük az év végéig 1445 fejeződött be érdemi döntéssel. Az 1992-ben kezdeményezett 9891 felszámolásból a bíróságok csupán 2227-et indítottak el.

* A nagyságrendi adatok önmagukban még félrevezetőek is lehetnek. Az APEH például 1991-ben közölte, hogy 1990-ben hány vállalat került felszámolásra, végelszámolásra és megszűnésre. Kérésünkre a KSH megadta az érintettek létszámadatait. Eszerint a több mint 1500 érintett vállalatnál (amelyből több mint ezer megszűnt) több mint 300 ezren dolgoztak, ebből 260 ezren a „megszünteknél".(Emlékeztetőül: 1990 végén a regisztrált munkanélküliek száma mintegy 80 ezer volt.) A „megszűnés" ugyanis többnyire csak az adott formában, az addigi statisztikai számjel szerinti megszűnését jelentette anélkül, hogy utalt volna a valóságos folyamatra: a társasági formába alakulásra, a decentralizálásra, az új szervezeti formákban továbbműködésre. Azaz, a nagyságrendi adatok tényleges foglalkoztatási hatásokról nem ígérnek és nem adnak információt.

Részben az eljárások elhúzódása következtében a közvetlen foglalkoztatási hatások is késést szenvednek. A hatások alapvetően kétfélék lehetnek: az érintett cégeknél valamilyen mértékben munkahelymegtartóak, vagy pedig munkahelyeket megszüntetőek. (A harmadik, elvileg lehetséges hatással, a munkahelyek bővülésével ebben a körben reálisan nem számolhatunk.)

A hatások mértéke és iránya nem becsülhető előre. Mindenek előtt és legfőképpen azért, mert

a) nem magának a csőd- vagy felszámolási eljárásnak van közvetlen vagy közvetett foglalkoztatási hatása, hanem mindazoknak a régi és újkeletű gazdasági problémáknak, amelyek magát a csődeljárást is kiváltották, és mert

b) mind a csődhelyzetek, mind a foglalkoztatási helyzet megoldási lehetőségei minden vonatkozásban szorosan összefonódnak a makrogazdaság számos fő folyamatának jövőbeni alakulásával, például az elvesztettek helyett új külpiacok megszerzésének, a belföldi fogyasztás növekedésének esélyeivel, a privatizálással, a nemzetközi recesszió mélyülésével vagy enyhülésével stb.

Mindennek figyelembevételével a csőd- és felszámolási eljárásoknak az 1992-ben megfigyelhető hatásait igyekeztünk felmérni.* Nem törekedhettünk a munkahelyek megőrzésének – megszűnésének teljeskörű számszerű vizsgálatára – ehhez nincsenek adatok, s nincsenek eszközeink. Amit tehettünk, az néhány tucat vállalat helyzetében bekövetkezett változások regisztrálása. A megszűnt, átszervezett, felbomlott vállalatok esetében azonban gyakran eltűntek a régebbi nyilvántartások is; a külföldi tulajdonba került cégek pedig rendszerint nem adják ki a cégre vonatkozó adatokat (a létszámadatokat sem). S ami még ennél is fontosabb: megszűnt vagy átalakult az egykori tevékenységek egy része is, s az esetleges új tevékenységek létszáma már nem hasonlítható össze a korábbi tevékenységekével.

Ilymódon sokkal inkább vonhattunk le következtetéseket azokról a meghatározó körülményekről, amelyek egy-egy csődhelyzetbe jutott cég foglalkoztatási magatartását, a munkahelyek megőrzésének lehetőségét vagy megszüntetésük kényszerét alakítják, mint a számszerűsíthető hatásokról.

9.1 A foglalkoztatásra ható néhány főbb körülmény

Már az első empirikus vizsgálataink is jelezték, hogy a csőd- vagy felszámolási eljárás alatt álló gazdálkodó szervezetek helyzete, önkéntes vagy kényszerű foglalkoztatáspolitikája markánsan eltérő lehet. Az esettanulmányok alapján megkíséreltük elhatárolni a gazdálkodó szervezetek eltérő magatartását lényegesen alakító körülményeket.

Tapasztalataink szerint bár egyedileg még sokféle körülmény játszhat közre, a foglalkoztatási hatások nézőpontjából a meghatározó tényezők az alábbiak:

a) a csődhelyzet keletkezésének körülményei,

b) a szervezeti forma, a méret és a tulajdonviszony,

c) a közeljövő perspektívái.

* A foglalkoztatási hatások felmérésére többféle módszert igyekszünk alkalmazni. A rendelkezésre álló adatok alapján, a PM-nél és más tárcáknál készített elemzések figyelemmel kísérésén túl Molnár László vezetésével részletesen feldolgoztuk az Ipari Minisztérium felügyelete alá tartozó, 1987 és 1989 között felszámolási eljárás alá vont 20, majd 1990-től további 62 vállalat közül 6 foglalkoztatási történetét. Németh Tibor további 5, csődeljárás alatt álló 200–900 fős, teljesen vagy túlnyomórészt állami tulajdonú ipari, élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatnál, Betlen Anna az időközben megszűnt MEV-nél és utódvállalatainál végzett vizsgálatot. Ezen kívül igen sok, a csődeljárások konkrét eseteit ismertető szakcikket és újságcikket dolgoztunk fel.

a) A csődhelyzet keletkezésének körülményei

Bár a tömeges csődök, s a hitelezőkkel megegyezés hiányában a felszámolási eljárások az 1992. évi IL. törvény végrehajtásának következményei (1992. áprilisától öncsődöt kellett jelenteni mindazoknak a cégeknek, amelyeknek 90 napnál régebben lejárt tartozásaik voltak) a magyar gazdaságban régtől jól ismertek különösen az egykori nagyvállalatok csődhelyzetei: a tartósan veszteséges működés, az eladósodás, a felszámolási eljárások, a likviditási problémának nevezett, általános körbe-hitelezés és körbe-tartozás.

Az öröklött csődhelyzetek

1992-ben – mint táblázatunk mutatja – a 4169 csődkezdeményezés mellett már csaknem tízezer hitelező kezdeményezett felszámolási eljárást. Az ügyek jelentős része azonban nem 1992-ben, hanem évekkel – esetleg évtizedekkel – ezelőtt keletkezett.

A 80-as években az állam mint tulajdonos többször deklarálta, hogy felszámolja a tartósan veszteséges vállalatokat. A gyakorlatban azonban előbb többnyire megkísérelte szanálási eljárásokkal pénzügyileg rendbehozni, s új fejlesztési koncepciókkal, új beruházásokkal, átszervezéssel alkalmassá tenni őket a továbbélésre, a nyereséges működésre.* E vállalatok megmentésére a költségvetés évről-évre milliárdokat fordított, életben tartásukkal fenntartva a teljes foglalkoztatást, sőt számos területen a munkaerőhiányt is.

A szanálási és felszámolási eljárások 1989-90-ig csekély foglalkoztatási hatással jártak. A szükségessé vált átszervezések, termék-váltások során felszabaduló munkaerőt egyrészt a vállalat más részlegeinél, átszervezett, önállósított egységeinél tudták foglalkoztatni, másrészt a munkaerőpiac még ebben az időben is túlfűtött kereslete felszívta a szanált cégeknél esetleg feleslegessé válókat.** Az 1986-ban meghirdetett, de végül is végrehajthatatlannak bizonyult „csődtörvény" alapján látványosan végrehajtott néhány felszámolás*** (köztük az egyetlen nagyobb cég, a 2300 főt foglalkoztató építőipari vállalat, a VÁÉV megszűnése) még ugyancsak nem járt érdemleges foglalkoztatási következményekkel. Bár a VÁÉV dolgozói közül átmenetileg sokan regisztráltathatták magukat munkanélküliként, s – elsőként – jogosulttá váltak a munkanélküli-segélyre is, néhány hónapon belül úgyszólván mindenki elhelyezkedett.

A tartósan veszteséges vállalatok zömét azonban az állami erőfeszítések sem voltak képesek alkalmassá tenni a továbbélésre. Az akkori Ipari Minisztérium 1987 és 1989 között 20 vállalatot vont felszámolási eljárás alá. A 20 közül annakidején 10 céget szanáltak, jelentős állami ráfordítással. A szanáltak közül 4, a többiek közül további 3 vállalat 1990-ben ismét szerepelt az akkor már felszámolási eljárás alá vont 62 vállalat sorában, 1992-ben azonosíthatóan több szerepelt ismét az első hónapokban csődeljárás alá kerültek között is. Az APEH adatai szerint az 1992 végén felszámolási eljárás alatt állt 198 vállalat közül 23-nál már 1989 óta, további 46-nál 1990 óta tart a felszámolási eljárás.

* A közvéleményben „csődtörvénynek" nevezett 1986. évi 11. tvr. valójában nem a csőd, hanem csak a felszámolási eljárásról, a 26/1986. (VII.16.) MT rendelet pedig az állami szanálásról rendelkezett. 1988-ban a rendelkezéseket módosították az 1988. évi 26. tvr., illetve a 79. és 80/1988. (XII.7.) MT rendelettel.

** Az 1987-től megkezdődött, elsősorban a segéd- és részben a betanított munkásokat érintő elbocsátások nem a szanálások, hanem szinte kizárólag a bérszabályozás változásának következményei, a vállalatok ekkor szabadultak meg az átlagbér szabályozás hatására alkalmazott, a lehető legalacsonyabb bérrel foglalkoztatható dolgozóiktól. Ekkor kerültek először utcára azok, akiket a hatékonysági kritériumok érvényesülése esetén sose vettek volna fel, s így válhatott az akkori elbocsátások jelszavává a „lógósok, börtönviseltek, alkoholisták" – és persze a cigányok – elküldése.

*** Az 1986. évi felszámolási törvény életbe lépésétől 1989. augusztus 31-ig mindössze négy jelentősebb állami vállalat: a VÁÉV-en kívül az 570 főt foglalkoztató Elektronikai Vállalat, az 1800 fős Minőségi Cipőipari Vállalat (MINO) és a Ganz Mozdony és Vagongyár Vállalat (GMVV) esetében került sor tartós fizetésképtelenség miatti felszámolás elrendelésére. A VÁÉV-en kívül a többi cég korábbi egységei – csaknem teljes létszámukkal – más cég keretében folytatták tevékenységüket. Ezen kívül néhány kisebb céget – a Balassagyarmati Javító Karbantartó Kisvállalat, a Somogy megyei Tanácsi Építőipari Vállalat és a Haladás Cipőipari Szövetkezet – számoltak fel. (Kuti Anna-Móra Mária: Vállalati válságkezelés a nyolcvanas évek végén – avagy az új csődtörvény (nem-)alkalmazásának tapasztalatai, Gazdaságkutató Intézet, 1989.)

Ma technikailag (a cégbíróságoknál) nem azonosítható, hogy a csőd- és felszámolási eljárás alatt levő vállalatok közül melyek voltak már rétebben – esetleg évek óta – nyilvánvalóan csődhelyzetben, azaz súlyosan veszteségesek, fizetésképtelenek. Ezért, noha az 1992-ben kezdeményezett 4169 csődbejelentés újkeletű, az 1992. IL. törvény rendelkezése alapján indult, s jogilag újkeletűek a felszámolási kezdeményezések is, ténylegesen csak töredékük tekinthető újnak, mégpedig az 1992-ben megegyezés nélkül zárult és ezért felszámolásra kerülő 704 eset. A többi lényegében a „múlt öröksége", amit a törvény csak nyilvánossá és nyilvánvalóvá tett. (1990 óta az állam nem folytat szanálási eljárásokat. Az állami szanáló szervezet helyébe lépett felszámoló szervezetek öröklött ügyeihez csatlakoztak az újabb felszámolási kezdeményezések.)

De még az új csődbejelentések mögött is sok lehet a régi keletű gazdálkodási probléma. Az új bejelentések mintegy 60%-át azok a – gyakran kis – hitelezők kezdeményezték, akiknek addig nem sikerült az adós cégtől követelésüket behajtani. (A statisztika annyiban erősíti meg ezt a feltételezést, hogy 1992 áprilisában – a törvényben elrendelt első határidőig – érkezett a bíróságokhoz a csődkezdeményezések több mint fele, jórészt a 90 nap türelmi idő lejártával is fizetésképtelen cégektől. Mintegy 15% az önkéntes csőd bejelentése, mintegy 11%-át kezdeményezték más gazdálkodóknál levő követeléseik miatt állami vállalatok.)

A fizetésképtelenség miatti bejelentések mögött a legáltalánosabb ok a magyar gazdaságban tulajdonképpen ugyancsak évtizedek óta tartó, a gazdasági köznyelvben likviditási problémaként ismert, évről-évre növekvő eladósodás, körbetartozás. (A csődtörvény tulajdonképpen ennek kívánt végetvetni. Mint köztudott, a korábban hozott rendelkezések végrehajtását – néhány kísérlet után – 1989-ben fel kellett függeszteni, mert félő volt, hogy az adósság-lavina maga alá temeti az egész bankrendszert, s működésképtelenné teszi a gazdaságot.)

A likviditási problémák ugyancsak régi keletűek. Széles körűvé válásuk egyaránt összefüggött a költségvetési támogatások csökkenésével, s a jelentős magyar aktívum miatt a kelet-európai, elsősorban az egykori szovjet piacra történő szállítások korlátozásával és szigorításával, a rubel-elszámolásról dollár-elszámolásra áttéréssel, ami a magyar cégek számára már akkor lényegében piacszűkítő, piacvesztő hatással járt. Ennek azonban annakidején még nem vonták le egyebek között a foglalkoztatási következményeit sem, mert a régi szállítási feltételek visszatérésében reménykedtek. A szigorodó és drágúló bankhitelek miatt pedig általánossá vált a körbehitelezés, körbetartozás.

A nagy cégektől kiinduló, tartós vagy átmeneti fizetésképtelenség – amely tömegesen érte el a kisebb cégeket is – dominóelvként működik: egy-egy csődbejutott vállalat a kölcsönös körbetartozások következtében a hitelezők és az adósok egész sorát rántja magával. Azaz, a kötelező csődbejelentések csak látványossá tették a gazdálkodók sokaságának rendezetlen pénzügyeit. (Az egyik általunk vizsgált, 1992-ben csődeljárás alá került vállalat 90-100 partnere közül 40-50 ellen folyt csődeljárás.)

S azt, hogy a csődhelyzetek mögött elsősorban a nagyobb vállalatok fizetésképtelensége áll, jelzi a KSH adata: az 1992 decemberéig a bíróságok által folyamatba tett 2145 csődeljárás alá került szervezet 268 ezer dolgozójából 165 ezer (62%) tartozott a több mint 300 főt foglalkoztató cégekhez. (Statisztikai Havi Közlemények, 1992/12. 88. oldal)

Azaz, a jelenleg csőd- és felszámolási eljárás alatt álló vállalatok között jelentős hányadot képviselnek a régtől veszteséges, eladósodott, esetleg már többször is szanált, átszervezett állami vállalatok, illetőleg ma már társasági formában működő, jogilag nem, de számos vonatkozásban utódnak tekinthető egységeik.

A csődbejutás újabb okai

Elsősorban e vállalati kör szenvedte el a kelet-európai piacok elvesztését is. Az elmúlt években a gazdálkodók sokasága, köztük számos, nagy áldozatokkal szanált cégnek kellett szembesülnie az addig csak szűkülőnek vélt piaca elvesztésével. A piacvesztés azóta végig gyűrűzik a belgazdaságon, jelentősen csökkentve elsősorban az exportáló vállalatoknak beszállítók rendeléseit.*

* Részlet a számtalan hasonló történetet feldolgozó újságcikkek egyikéből: „A KGST-piacok rombadőlésével éppen úgy a csőd szélére sodródott a szegedi cég (a Szegedi Konzervgyár) is, mint a hazai konzervgyárak nagy része". ... A cég 1992. januárban kénytelen volt öncsődöt jelenteni. „Ez sem mentette meg attól, hogy az év elejétől folyamatosan 400 dolgozótól kényszerüljön megválni. ... A felszámolás megkezdésekor százan kapták meg a munkakönyvüket, s újabb kétszáz dolgozó számíthat hamarosan a felmondásra". (Megromlott a felbontott befőtt? Rafai Gábor, *Figyelő*, 1992. nov. 5.)

Az általánossá vált recessziónak közös kísérőjelenségévé váltak a foglalkoztatási és a pénzügyi gondok: a munkahelyek ezreinek feleslegessé válása* és a növekvő veszteségek, a fizetésképtelenség.

Az érintett vállalatok jó részénél tulajdonképpen évek óta tart az életbenmaradás útjainak keresése. A társasággá alakulással, az önállósítható részlegek leválasztásával (s az adósságoknak a vagyonkezelő központra terhelésével) párhuzamosan zajlott a privatizáció lehetőségének keresése, a vagyon egy részének értékesítése. A létszámcsökkentést – amennyire csak lehetett – úgyszólván mindenütt igyekeztek elodázni, előbb hosszabb-rövidebb ideig tartó munkaidő-csökkentésekkel, kényszer-szabadságolásokkal. Csak e lehetőségek kimerülése után kezdődtek meg és váltak egyre szélesebbkörűvé a kényszerű elbocsátások.

Mások a körülmények az öncsődöt jelenteni kényszerült, de lényegében átmeneti, a cég forgalmához képest szerény összegű fizetési nehézség elé került cégek esetében. Mint korábban szó volt erről, a cégek mintegy 15%-a jelentett öncsődöt 1992-ben, közülük igen sok csupán a törvény szigora miatt kényszerült a csőd bejelentésére. Az egyértelműen átmeneti likviditási gondok miatt bekövetkezett csődöknek tapasztalatunk szerint nincs foglalkoztatási hatása. A cégek számára ilyen esetben nem a létszám csökkentése, hanem a bevételek gyors növelése ígér megoldást.**

Az adott helyzetben az 1992. évi csődtörvény cselekvési kényszert teremtett a régi és az újabb keletű gazdasági problémák megoldására. Az érintett gazdálkodók, ha nincsenek rákényszerítve, valószínűleg szívesebben kísérleteztek volna tovább, más úton-módon keresve helyzetük megoldását. A statisztikák*** szerint csupán harmaduk (1016 gazdálkodó) jelentette be a csődöt önkéntesen, 3153-an azonban csak a törvény kényszereinek engedelmeskedve.

b) A szervezeti forma, méret és a tulajdonviszony

A Társasági Törvény életbelépése, 1989 óta lényegesen átalakult a gazdaság szervezeti struktúrája. A valaha óriási cégek számtalan kisebb egységre, részvénytársaságra, kft.-re bomlottak szét.****

A KSH adatai szerint 1992 végén 69 386 jogi személyiségű gazdasági szervezet működött.***** Közülük az Igazságügyi Minisztérium adatai szerint 4169 állt csődeljárás és 2227 felszámolási eljárás alatt. Az APEH statisztikák 78-cal több felszámolási eljárást tartalmaznak. Együttesen a cégek mintegy 8%-a állt 1992-ben csőd vagy felszámolási eljárás alatt.

A csődeljárás alá került 4169 cég több mint fele kft. (2320) csaknem kilencszáz a csődbe ment szövetkezet. Az 1700 vállalat közül 390, a többi társaság-típusból 441 szervezet. A felszámolási eljárás alá került 2305 cég között – az APEH adatai szerint – ugyancsak a kft.-k vezetnek. A felszámolási eljárás alatt állók közül mindössze 63 a nem jogi személyiségű társaság.

* Egy tipikusnak mondható történet: „A magyar mezőgazdaság nem vásárol műtrágyát. A magyar mezőgazdaság átalakul. A magyar szénbányászat nem vásárol Peremartontól ipari robbanóanyagot, a gyár egyik fontos termékét a paxitot, mert éppen leépülőben van. Utak, autópályák nem épülnek, ahol szintén használatos az ipari robbantóanyag. Peremartonban 1991-ben még 1150 munkavállaló dolgozott. Ma 450-en vannak a vállalat területén. (Egy felszámolás képei, Szigethy András, *Népszabadság*, 1992. okt. 10.)

** Az ilyen esetek gyakorisága miatt javasolta a csőd- és felszámolási eljárások hatásait vizsgáló tárcaközi bizottság a törvény módosítását. Javaslatuk értelmében meg kellene szüntetni a kötelező öncsőd intézményét vagy a jogszabályokban elő kellene írni egy adósság-értékhatárt, amely felett kellene csak a cégnek öncsődöt jelentenie. (*HVG*, 1992. nov. 7.)

*** Az Igazságügyi Minisztérium statisztikáját a *Figyelő* 1993. február 18-i száma közölte.

**** Az általunk vizsgált vállalatok mindegyike jelentős szervezeti változáson ment keresztül. Az egyik gépipari vállalat 11 ezer főt foglalkoztatott az 1987. évi – akkor már sokadik – szanálási eljárást megelőzően. 1988 végére az átszervezések, leválasztások következtében a törzsvállalat létszáma 2800 főre csökkent. A vállalatot 1989-ben részvénytársasággá szervezték. Ekkor ugyancsak leváltak részlegek, az addig meghatározó termelési profil is elkülönült, s többségi külföldi tulajdonba került. Egy másik – ugyancsak részlegesen privatizált – eredetileg mintegy 900 főt foglalkoztató gépipari vállalat két részre vált, nagyobbik része külföldi-magyar vegyes Kft-vé alakult. Egy további – 1990-ben felszámolt – vállalatból 7 utódszervezet jött létre stb. Az Ipari Minisztérium 1987. évi felszámolási listáján szerepelt 20 vállalatból mintegy 80–100 utódvállalat jött létre.

***** Statisztikai Havi Közlemények 1993/1.

1992-ben csőd- és felszámolási eljárás alatt álló cégek száma szervezeti forma szerint

Szervezeti forma	Összesen db	Megoszlás %-ban	Csődeljárás alatt*	Felszámolási eljárás alatt*	Együtt	Arányuk a forma %-ában
Jogi személyiségű gazdálkodók						
Vállalat	1 733	2,5	390	195	585	33,7
Kft.	57 262	82,6	2320	1094	3414	6,0
Rt.	1 712	2,5	142	56	198	11,6
Szövetkezet	7 694	11,1	875	629	1504	19,5
Ebből:						
mezőgazdasági termelőszövetkezet	1 388		n.a.	76		
kisszövetkezet		n.a.	504			
Egyéb gazdasági társaság	924	1,3	149	3	152	16,5
Együtt:	69 325	100,0	3876	1977	5853	8,4
Nem jogi személyiségűek			293	63	356	
Ebből:						
Közker. T.			81	1	82	
Betéti T.			212	28	240	
Egyéb (GMK, JGMK, SzSzCs stb.)			n.a	34	34	
Nem azonosítható**				265	265	
Együtt			4169	2305	6474	

* *A felszámolási esetek közül 704 az 1992-ben megegyezés nélkül zárult, s ezért felszámolási szakaszba került csődeljárás.*
** *Az adatokban a jogi- és a nem jogi személyiségűek együtt szerepelnek.*
Adatforrás: KSH, IM. és APEH

Azaz, bár szám szerint a kft.-k vezetik a mezőnyt, ténylegesen az állami vállalatok vannak a legrosszabb helyzetben. Emellett köztudottan a kft.-k és az rt.-ok jelentős része is állami tulajdonban van, legtöbbjük lényegileg a nagy szervezetekből időközben decentralizált, új szervezeti formában működő egység. Feltételezhető, hogy az új formában sem sikerült megállítaniok gazdasági helyzetüknek a piacvesztésből, s a megújulás képtelenségéből következő romlását. Ebben az értelemben a szervezeti formától függetlenek a foglalkoztatási következmények; az állami tulajdonú kft.-knél és rt.-oknál ugyanúgy létszámvesztés kíséri a csőd- és felszámolási eljárást, mint a hasonló helyzetű vállalatoknál. Azaz, a szervezeti formánál lényegesebb a tulajdonviszony. (A tulajdoni megoszlásról azonban, mint korábban jeleztük, nincsenek adatok.)

A csődbement kft.-k egy – ismeretlen hányadú – része magánalapítású. Esetükben a csődök egy – ugyancsak ismeretlen hányadú – része valóságos, más részüknél fiktív, esetleg mesterségesen létrehozott helyzet.*

* Valóságos csődhelyzetbe került a Cédrus Kft. „A korábban sikervállalkozásként emlegetett, 50 főt foglalkoztató, 20 millió forint alaptőkével létrejött cég, amely tavaly 260 millió forintos nettó árbevételre tett szert, ma mintegy 55 millió forintos adóssággal küszködik." A nagy üzletközpont építésébe kezdett cég likviditási nehézségekbe került. (HVG, Cégvilág, 1992. szept. 5.) A kis cégek fiktív csődjeiről tételezi fel egy újságcikk: „A kis cégek – azaz a felszámoltak java része – a nyugati gyakorlatban ismert csődök útját járják, csődbe mennek és alakítanak egy másik Kft-t". (*Népszabadság*, Vélemények a csődtörvényről, Kozma Judit, 1992. aug. 31.)Összességében arra következtethetünk, hogy bár fontos információkat ad a csőhelyzetbe került gazdálkodók szervezeti formák szerinti áttekintése, a foglalkozási hatások, a munkahelyek megőrzésének vagy elvesztésének esélyei erősebben függnek más tényezőktől (pl. a tulajdonviszonyoktól).

A részben mezőgazdasági, részben ipari- és szolgáltató szövetkezetek csődhelyzetei, s foglalkoztatási következményei sem a szervezeti forma, hanem egyéb tényezők függvényei (a mezőgazdaság, s azon belül az adott régió, s az adott szövetkezet helyzete, a tevékenységek újjászervezésének esélyei, az iparban és a szolgáltatásban a tevékenységek más formákban – például egyéni vagy csoportos vállalkozásokban – folytatás lehetősége stb.)

A csődhelyzetben levő, pontosabban az 1992-ben a bíróságok által is megindított, 2294 csődeljárás alatt álló cég létszám-megoszlásáról a KSH közöl rendszeresen adatokat.

Az összesen 272 955 főt foglalkoztató cégek közül

– a több mint 300 főt foglalkoztató cégeknél dolgozott	166 807 fő	61,1%
– az 50–300 főt foglalkoztatóknál	84 275 fő	30,9%
– a 21–50 főt foglalkoztatóknál	11 660 fő	4,3%
– a 20 főt és kevesebbet foglalkoztatóknál	10 213 fő	3,7%

Adatforrás: Statisztikai Havi Közlemények 1993/1.

Azaz, bár a kisebb cégek kerültek tömegesen csődbe, a foglalkoztatottak meghatározó hányada a nagy cégeknél dolgozott.

A felszámolás alatt álló cégek létszámáról az APEH adatai tudósítanak.

Az 1989 óta felszámolási eljárás alatt álló cégeknél – az utolsó beszámolási időszakban – a létszám az alábbi volt:

56. táblázat

A közzétett felszámolási eljárás alá került gazdálkodók létszáma az utolsó beszámolási időszakban

Gazdálkodási forma	Utolsó beszámolási időszak								1992-ben folyamatban levő	
	1989.		1990.		1991.		1992.			
	gazd. száma	létszám	gazd. száma	létszám	gazd. száma	létszám	gazd. száma	létszám	gazd. száma	létszám
Államig. felv. v.	6	11 560	9	20 376	20	18 752	8	2 260	43	52 948
Önkorm. önig. v.	7	4 672	16	15 422	62	24 026	18	4 050	103	48 170
Leányvállalat	5	1 073	11	2 399	8	689	3	135	27	4 296
Egyéb vállalat	5	449	10	3401	9	295	1	1	25	4 146
Korl. fel. társ.	32	462	201	10 224	636	24 141	225	4 908	1094	39 735
Részvénytársaság	1	–	11	2 373	34	24 094	10	3 305	56	29 772
Mezőgazdasági tsz.	1	487	6	2 305	45	7 774	26	2 547	78	13 113
Egyéb szöv.	1	–	6	1 353	31	4 198	9	370	47	5 921
Kisszövetkezet	77	1 242	165	5 938	215	6 753	47	614	504	14 547
Nem jogi szem. társaságok	–	–	7	5	32	164	24	96	63	265
Nem azonosítható	–	–	–	–	–	–	–	–	265	–
Összesen	135	19 945	442	63 796	1092	110 886	371	18 286	2305	212 913

Adatforrás: APEH

A felszámolási eljárást megelőző létszám-adatok természetesen jelentősen változhattak – feltehető, hogy a számításba vett mintegy 213 ezer főből került ki a munkanélküliek jelentős hányada.

A csőd- és a felszámolási eljárások során a kulcskérdés – mint az adatok is mutatják – a nagyobb (jórészt állami tulajdonú) szervezetek tevékenységeinek jövője.

c) A közeljövő perspektívái

A csődeljárás első, 90–120 napos szakaszában dől el, hogy az adós cég ki tud-e egyezni hitelezőivel. Ha nem, a bíróság megindítja a felszámolási eljárást.

A foglalkoztatási hatások – mint erről már szó volt – általában függetlenek a csődbejelentések alakulásától. Egyértelműen függenek viszont a cég gazdasági helyzetétől, ami többnyire meghatározóan alakítja az eljárás további menetét is.

A csődbejelentések

1. Ha a cég csak átmenetileg került fizetési nehézség elé, akkor viszonylag könnyen egyezik meg hitelezőivel is, akik ilyenkor készek haladékot és további esélyt adni adósuknak a pénzügyi helyzet rendezésére.

2. Ha a cég már korábban is megbízható tervvel rendelkezett piaci helyzete stabilizálására, s ezt hitelezői is elismerik, akkor egyfelől létrejöhet a csődegyezség, másfelől azonban tovább folyik a tevékenységek újjászervezése, s vele esetleg a létszám leépítése is. (Az általunk vizsgált cégek közül (Németh Tibor vizsgálatai) három csupán pénzügy-technikailag került csődhelyzetbe, közgazdasági értelemben azonban nem. Mindenütt tudták a néhány hetes, hónapos fizetésképtelenségből kijutás módját. Ennek ellenére folytatták a korábban megkezdett racionalizálási akciókat, s vele a létszám leépítését. Az egyik esetben vizsgálatunk idején már meg is szűnt a csődbejelentést kiváltó likviditási probléma; a létszámcsökkentés azonban folytatódott. Jellemzően még most is volt „létszámtartalék": nyugdíjasok, szerződéses alkalmazottak, portások, kertészek. Rajtuk kívül azokat küldték el, akiknek alig kellett végkielégítést fizetni.) Vannak cégek, amelyek a csődeljárás idejére már létszámukat is stabilizálhatták.*

3. A csődhelyzetbe kerülés a különben is reménytelen (vagy legalábbis a résztvevők számára annak tűnő) gazdasági helyzetű cégeknél egyúttal leállította az életben maradásért, újjászerveződésért addig folytatott racionalizálási törekvéseket is. (Németh Tibor esettanulmányai között két ilyen cég szerepel. Mindkét cégnél megpróbálták a régi vállalatot életképessé tenni, a költség-racionalizálás, ingók-ingatlanok eladása mellett erőteljes létszámleépítésekkel is. A leépítések során jelentős szakmunkás és vezetői csoportokat is elküldtek. A kinyilvánított csődhelyzetben azonban a racionalizálások leálltak. A vezetők már nem bíztak abban, hogy hitelezőikkel képesek lesznek megegyezni, s úgy vélték, a további létszámcsökkentéssel most már megvárják a belátható időn belül meginduló felszámolási eljárást.)

1992-ben a bíróságok által elindított 2500 csődeljárás közül 741 végződött egyezséggel.

Mind a csőd-bejelentéshez, mind az egyezséggel végződő eljárásokhoz azonban – mint a fentiek is mutatják – egészen eltérő foglalkoztatási hatások társulhatnak.

A *felszámolási eljárásoknál* a helyzet – bizonyos értelemben – egyértelműbb. A régi cég megszűnik, értékesíthető vagyonából – amennyire lehet – kielégítik a hitelezők követeléseit.

A bíróságok – mint erről már szó volt – 1992-ben 2227 felszámolási eljárást indítottak el.**

A felszámolásoknak óhatatlanul jelentős a foglalkoztatási hatása, minthogy csak az életképesnek minősülő tevékenységek, egységek, részlegek szerveződnek újjá valamilyen formában, a többi megszűnik, s az ott foglalkoztatottakat elbocsátják.

* A Bonyhádi Cipőgyárnak 1990. óta sikerült piacot váltania: a korábban termelésük 70%-át kitevő keleti export helyébe növekvő nyugati export lépett, így gyorsan megegyezhetett hitelezőivel. Ez történt a Sopiana Gépgyár esetében is, amelynek 1992. évi – nagyrészt Nyugat-Európából származó – megrendelései már teljesen kitöltötték kapacitásaikat. Meg tudott egyezni hitelezőivel a Magyar Gördülőcsapágy Művek is, amely – ezer dolgozójának elbocsátása után – tudta stabilizálni piaci és pénzügyi helyzetét. (*Népszabadság*, 1992. aug. 31. Regős Zsuzsa: Az egyezkedés kínos percei.)

** 1992-ben 4963 felszámolási eljárás fejeződött be. (Zömük azonban ún. ügyviteli befejezés volt – például az azonos céget érintő kezdeményezések egy eljárássá alakítása, a hiányos kérelmek visszaküldése stb. A befejezett érdemi felszámolások számáról nincs adat.)

Sokak tapasztalataival egybehangzóan esettanulmányaink ugyancsak a lehetséges kimenetek sokféleségére utalnak.

1. Többnyire létszám-következmények nélkül szűnnek meg a kis Kft-k, illetve azok, amelyeket csak az adózás kijátszására alapítottak.*

2. Több felszámolási eljárás végződött viszonylag szerény létszámveszteséggel. Saját esettanulmányaink szerint ez történt annál a gépipari vállalatnál is, amelynek fő tevékenységére egy külföldi cég jelentkezett vásárlóként. A termék gyártására vegyestulajdonú kft. alakult, ide került az eredetileg 900 főt foglalkoztató vállalat dolgozóinak többsége. A kft. közlése szerint nem csökkentették a létszámot, bár 10-12%-át képzettebb, alkalmasabb munkaerővel cserélték fel. A régi nevén továbbműködő másik részlegnél – ahol a szétváláskor már csak mintegy 350 főt foglalkoztattak – a létszámot folyamatosan csökkenteni kellett. 1992 tavaszán mindössze kb. 200 főt foglalkoztattak, s még mindig nem egyértelmű, hogy képesek lesznek-e a piacon maradni.

   Hasonló eredménnyel járt a Gödöllői Gépgyár felszámolása. Külföldi cégek részvételével két vegyesvállalat jött létre, s a privatizáció révén a munkahelyek 80-90%-át sikerült megőrizni. (*Népszabadság*, 1992. okt. 12. Bán Zsuzsa: Élet a felszámolás után)

3. A tapasztalatok többsége azonban a felszámolásokkal együttjáró súlyosabb létszámveszteségekre utal. Elsősorban a régebben bizonytalan sorsú nagyvállalatok utódvállalatainál (köztük sok már ugyancsak Kft. részvénytársaság formában működött). Az átszervezés ellenére is életképtelennek bizonyult szervezetek egy része – hosszabb-rövidebb idejű vegetálás, vagyonfelélés, létszámcsökkenés után – kényszerűen szembesült a továbbélés lehetőségeinek kimerülésével. Eseteink csak a már megtörtént felszámolásokra vonatkoznak. Egykori dolgozóik, akik a felszámolások következtében vesztették el munkahelyüket, már ott vannak a munkanélküliek között.**

A folyamatban levő – és a még ezután induló – felszámolások során várhatóan sok munkahely szűnik meg. Mintegy 5000 felszámolási kezdeményezés volt még folyamatban 1992 végén, s az 1992-ben elindított csődeljárások közül még mintegy 2700 kimenetele volt nyitva; kisebb vagy nagyobb részük még ugyancsak felszámolásba torkollhat. S bár az egyedi esetek sokféle konkrét megoldással zárulhatnak, feltételezhető, hogy a pénzügyileg tiszta helyzet teremtésének szánt csőd- és felszámolások során szükségképpen lezajlik a nem gazdaságos termékek, tevékenységek tömeges megszűnése.

S amíg a magyar gazdaságban nagyarányú a fejlettebb országokban nem versenyképes termék, s a recesszió még tovább szűkíti a belföldi megrendeléseket, a munkahelyek felszámolása óhatatlanul gyorsabb ütemű, mint az új tevékenységek meghonosodása, az új munkahelyek megjelenése.

Ebben a helyzetben kiemelkedően fontos a felszámolás alá került cégeknél mindenfajta sikeres munkahely-megtartó megoldás, a privatizálástól az eladott épületekben megtelepülő, az eladott berendezéseket működtető megoldásokig.

* „Az igazán ügyes vállalkozók már évek óta 4–5 vagy még ennél is több bejelentett vállalkozást működtetnek – papíron. Ténylegesen többnyire persze csak azt az egy-kettőt, amely az adott évben a legjobban jövedelmez. Emellett sokszor nem valós vállalkozások is gyarapítják a vállalkozások számát" – írja Ékes Ildikó. (Sötétben tapogatózva, *HVG*, 1992. május 2.)

** Az egyik általunk vizsgált, éveken át felszámolási eljárás alatt állt vállalaból 7 kisebb-nagyobb új egység alakult. Egyiket közülük egy belföldi magánszemélyekből álló holding vett meg, s vállalta az ott foglalkoztatottak közül 800 fő megtartását. A holding különböző okok miatt csődbe jutott, legfőképp azonban azért, mert az új piacok keresése helyett minden erőfeszítését az egykori szovjet piac visszaszerzésére fordította. Törekvései azonban nem sikerültek. A létszámot fél év alatt mintegy 500 fővel csökkentették. Egy másik eset: egy, már korábban szétdarabolt gyáróriásból önállósított vállalat folyamatosan vesztette el előbb nyugati piacát (már nem tudott a minőségi követelményeknek eleget tenni) azután belső megrendeléseit is (például a MÁV-tól). A próbálkozások (pl. kft.-alapítás) kudarcai után a nagy energiaigényű, de egyre csökkenő volumenű gyártást be kellett szüntetni, a mintegy 600 dolgozót elbocsátották.

(Ilyen szempontból lehet ígéretes a csődbe került vállalatoknál a csődegyezség egyik eszközeként a privatizációs lízing, amely – ahol erre mód van – a felszámolás helyett az adósság törlesztésére is módot adó továbbműködtetést biztosíthatja, s ily módon munkahelyeket őrizhet meg.* Ilyen szempontból is értékelhető a mintegy 160 állami cég átadása az 1992. végén létrehozott Állami Vagyonkezelő Rt-nek. Az állami centralizációs törekvések miatt sok szakember által támadott forma a jelenlegi helyzetben – átmenetileg – védelmet nyújthat a gazdaságon végiggyűrűző, a munkahelyek további százezreit maga alá temető összeomlás ellen.**

Természetesen az igazi kiút a gazdaság működőképességének javulása lesz. Addig számolni kell a gazdasági leépülésnek a csődtörvénnyel felgyorsított munkahely-megszüntető hatásaival. Ez időben még elhúzódhat és különböző eszközökkel (pl. állami eszközök) lassítható, de el nem kerülhető folyamat.

10. A mezőgazdasági átalakulás foglalkoztatási hatásai

Az 5. fejezetben ismertettük a mezőgazdaság, mint az iparosodás időszakát megelőző fő foglalkoztatási szektor fokozatos térvesztésének adatait. Az iparosodás, majd a szolgáltatások növekvő foglalkoztatási szerepe következtében a mezőgazdaság folyamatos létszámleadóvá vált. Ötven év alatt, 1941-től 1992-ig a több mint 2 milliós mezőgazdasági foglalkoztatottak száma alig több mint negyedére (27%-ra) csökkent. A létszámleadás 1990-től gyorsult fel.

57. táblázat

A mező- és erdőgazdaságban* foglalkoztatottak száma 1988–1993-ban

ezer főben

Év (január 1.)	Foglalkoztatottak száma	Csökkenés az előző évhez képest	
		fő	%
1988.	1028,0		
1989.	986,1	–41,9	4,1
1990.	955,0	–31,1	3,2
1991.	835,4	–119,6	12,5
1992.	647,7	–187,7	22,5

* *Az erődgazdaságban dolgozók létszáma mintegy 6-7%-ot teszi ki a mezőgazdaságban foglalkoztatottakénak, 1980-ban a 48,2, 1990-ben 46,6 ezer fő volt. A népszámlálási adatok szerint az erdőgazdaságban dolgozó aktív keresők létszáma 1960 és 1990 között alig változott.*
Adatforrás: 1992. évi munkaerőmérleg

Az 1990-től tapasztalható nagyarányú létszámcsökkenés több, időben egybeeső külső (azaz nem a mezőgazdaság belső fejlődéséből következő) változás következménye.

Ezek: a mezőgazdaság keleti piacainak elvesztése, a belföldi kereslet elbizonytalanodása, a Társasági Törvény hatására a korábbi melléküzemágak önálló társasági formákba átalakulása, a szövetkezetek kötelező átalakulását előíró, 1992 januárjában elfogadott szövetkezeti törvény, s ennek értelmében a szövetkezeti vagyonnak a tagok és alkalmazottak nevére írása (vagyon-nevesítés), az állami tulajdon privatizálásának megkezdése, a kárpótlási törvény életbelépése, valamint a csőd- és felszámolási eljárások.

* A privatizációs lízingnek a csődeljárás alatt álló vállalatok esetében várható előnyeit részletesen tárgyalja a *Figyelő* „Lízingelt csődegyezség" című összeállítása (1992. febr. 25.)

** A Dunaferr Dunai Vasmű – a Parlament 1992. dec. 29-i döntése értelmében – mentesül 11,5 milliárdos járadékfizetési kötelezettsége alól. „Enélkül a vállalatcsoport jövője mintegy 100 ezer ember sorsával együtt megkérdőjeleződött volna – állítja Horváth István elnök-vezérigazgató" – idézi a *Figyelőben* Firch Judit. A vállalat változatlanul likviditási gondokkal küszködik. (A Parlament zöld utat adott, *Figyelő*, 1993. márc. 4.)

A piacvesztés, az egyre mélyülő recesszió, s a jogalkotás együttesen váltott ki tehát a mezőgazdaság foglalkoztatási képességét alapvetően érintő kényszerű változásokat, amelyek egyike sem jutott még nyugvópontra 1992 végéig.

Az egymást időben is átfedő változások közül leginkább a szövetkezeti átalakulások, a csőd- és felszámolási eljárások, s a kárpótlási törvény végrehajtásával kapcsolatos információk ismertek – a foglalkoztatási hatásokról az információk részlegesek, bizonytalanok, s néha félrevezetőek. A reálfolyamatok meghatározó szerepe közepette az értékelést nehezíti a statisztikai adatok belső bizonytalansága is.

A foglalkoztatási hatásokra vonatkozó információk alapvető bizonytalanságai miatt elsősorban a bizonytalanságot előidéző körülményekre hívjuk fel a figyelmet.*

10.1 A mezőgazdasági foglalkoztatás értelmezési problémái

a) A munkaügyi irodákban a legutóbbi időkig nem tartották nyilván elkülöníthető módon a mezőgazdasági eredetű munkanélkülieket. 1992 decemberében mindössze mintegy 29 ezer mezőgazdasági munkanélküli szerepelt a járadékban részesülők nyilvántartásában. Ez alig tizede a mezőgazdaságból 1990 óta eltávozott, mintegy 300 ezres létszámnak. Feltételezhető, hogy a nyilvántartásban kimutatottnál jóval több az eredetileg a mezőgazgasági üzemekben, főként a tsz-ekben nem mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoztatott, segélyben részesülő munkanélküli.

Annál is inkább, mert a mezőgazdaságban foglalkoztatottak többsége már régen nem mezőgazdasági foglalkozású. (1990-ben például a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban foglalkoztatott 448,2 fizikai foglalkozású közel 180,8 ezer fő (40,4%) volt mezőgazdasági foglalkozású. A többiek: ipari 131,1, építőipari 29,5, közlekedési, postai, távközlési 27,3, kereskedelmi és vendéglátóipari 10,6, anyagmozgató, gépkezelő, árukezelő 13,0, egyéb 55,9 ezer fő.) (A nemzetgazdaság munkaerőmérlege, 1991. január 1. KSH.)

A mezőgazdaság létszámvesztesége tehát feltételezhetően elsősorban a nem mezőgazdasági foglalkozásúakat érinti.

b) A magyar gazdaság jól ismert jelensége, hogy elsősorban tsz-ekben évtizedekig igen sokféle kiegészítő- és melléküzemág létezett, amelyek tagokat és alkalmazottakat egyaránt foglalkoztattak. E nagyrészt rugalmas munkaszervezetek – amelyek a gazdaság igényeihez alkalmazkodva több-kevesebb sikerrel módosították a merev szervezeti viszonyokat – egyaránt magukba foglalták a tsz-ben az állami iparvállalatnak bérmunkát végző varrodát, a városokban munkát vállaló kertészeti és építőbrigádokat, s a szövetkezet égisze alatt megszerveződött, számítógépes programozókból álló szövetkezeti szakcsoportot.

Az alap- és melléktevékenységek tartósan 60:40%-os arányt képviseltek. A melléktevékenységek aránya 1990 óta jelentősen lecsökkent, alapvetően a recesszió mélyülésének következtében.

* Az elérhető adatokon, mértékadó információkon, szakcikkeken kívül alapvetően az OMK rövid távú prognózisaihoz a megyei Munkaügyi Központok 1992 tavaszán és őszén végzett felméréseinek tapasztalataira támaszkodunk. A megyei prognózisok készítése során többszáz mezőgazdasági szervezet – elsősorban termelőszövetkezetek – gazdasági kilátásaiból következő foglalkoztatási lehetőségeket és szándékokat mérték fel. Ezen kívül 1992 elején a Munkaügyi Kutatóintézet átfogóan gyűjtött információkat a munkaerőszolgálati irodákban tömegesen jelentkező mezőgazdasági munkanélküliek elbocsátásának körülményeiről. Több megyében igyekeztünk megszervezni tényfeltáró vizsgálatot. Közülük egy készült el eddig: Hamar Anna Szolnok megyei vizsgálata. A vizsgálatokat szélesebb körben igyekszünk folytatni.

58. táblázat

Az alap- és melléktevékenységek arányának változása 1984–1990-ben

Év	Alap-	Mellék-
	tevékenység %	
1984.	60,7	39,3
1985.	60,6	39,4
1986.	59,3	40,7
1987.	58,9	41,1
1988.	56,9	43,1
1989.	58,4	41,6
1990.	62,0	38,0

Adatforrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv

Valójában persze mindkét tevékenységfajta csökkent, a recesszió azonban elsősorban a tsz melléküzemágakat érintette. Az ipari jellegű tevékenységek csökkenésével, a rendelés-állomány beszűkülésével a vállalatok először a tsz-ekhez kihelyezett bedolgozó jellegű munkákat állították le, saját dolgozóik foglalkoztatásának érdekében. A tsz-ek pedig – amennyire tehették – ugyancsak saját tagjaik és alkalmazottaik védelmében a munkaerőt az alaptevékenység jellegű munkákra csoportosították át.

A melléktevékenységet végző, különféle formában és elnevezés alatt működő kis szervezetek zöme 1989 után megszűnt vagy átalakult, s ilymódon kikerült a tsz-ek szervezetéből, csökkentve egyúttal a mezőgazdaságban számításba vett foglalkoztatottak létszámát.

A melléktevékenységekben foglalkoztatottak helyzete többféleképpen alakulhatott. Az ipari bedolgozást végzők (varrodákban, szerelőműhelyekben stb. foglalkoztatottak) egy részének megmaradt a tagi, alkalmazotti viszonya.

Az önállósulni képes részlegek dolgozói új formában folytatták tevékenységüket, bár esetenként csökkent létszámmal. Sokan ténylegesen munkanélkülivé váltak.

A mezőgazdaság 1990 óta tartó, mintegy 300 ezer fős létszámcsökkenésében kétségkívül szerepet játszik számos tevékenység kiválása a mezőgazdasági szövetkezetek kereteiből. Nagyságrendje azonban nem ismert, s a mai becslések a korábbi számbavételek alapvető bizonytalanságai miatt óhatatlanul ugyancsak nagyon bizonytalanok.

A szervezeti átalakulások 1992-ben, a szövetkezeti törvény végrehajtása során felgyorsultak. A MOSZ információi szerint 1992-ben, az átalakulások során a szövetkezetekből mintegy 200 kft. jött létre (a létszámadatok nem ismertek). Az egy-egy tevékenységre szerveződött kft.-k nagy része azonban „nem vált ki a szövetkezeti keretből". (*Figyelő*, 1993. jan. 21. B.P. Pro Farm) A mezőgazdasági szövetkezeti formában maradók tevékenysége azonban – csakúgy, mint az onnan kiválóké – lehet alapvetően mezőgazdasági tevékenység, de lehet a mezőgazdasághoz csupán kapcsolódó feldolgozás, értékesítés stb.

A mezőgazdasági létszám mértéke, a mezőgazdaság létszámmegőrzésének vagy létszámleadásának értelmezése mindezért legalábbis részben a statisztikai meghatározás kérdése.

A korábban a tsz-ek keretében végzett sokféle tevékenység önállósulása, szervezeti különválása egyébként a gazdaság újjászerveződése természetes útjának tekinthető; a merev szervezeti keretek felbomlása, a mesterségesen állami vagy szövetkezeti formákba szorított tevékenységek önállóvá válása a mezőgazdasági termelés infrastruktúrája létrejöttének feltétele.

c) A szervezeti átalakulások azonban nem csak és valószínűleg elsősorban nem is a szövetkezeteket érintették. Az állami vállalati szférában – a többnyire a valahai nagybirtokok területén szerveződött nagyméretű állami gazdaságokban, kombinátokban – a társasági törvény hatására az önállósítható tevékenységű egységekből tömegesen jöttek létre a továbbra is mezőgazdasági tevékenységet folytató rt.-ok, kft.-k. A mezőgazdasági tevékenységek szervezeti keretei látványosan átalakultak – s a folyamat még távolról sem befejezett.

59. táblázat

Jogi személyiségű szervezetek a mezőgazdaságban*

Szervezeti forma	1988.	1989.	1990.	1991.	1992.
	december 31-én				
Szövetkezetek	1335	1349	1405	1421	1630
Vállalatok	159	158	171	150	154
ebből:					
– mezőgazdaság	139	139	147	n.a.	n.a.
-- erdőgazdálkodás	20	19	24	n.a.	n.a.
Jogi szem. gazdasági társaságok	69	176	535	1309	1673
ebből:					
– mezőgazdaság	67	163	498	n.a.	n.a.
– erdőgazdálkodás	2	13	37	n.a.	n.a.

* *A statisztika 1992-től „mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat" címén összefoglalóan közöl adatokat. Adatforrás: 1988–90. évekre: Gazdaságstatisztikai Évkönyv 1990. 1991–92. Statisztikai Havi Közlemények, 1993/1.*

Azaz, miközben a hagyományos szövetkezetek és vállalatok száma alig változott, tömegesen jelentek meg az elsősorban belőlük önállósult, a továbbra is mezőgazdasági tevékenységet folytató társaságok. 1992 decemberében a mezőgazdaságban 45 rt. és 1628 kft. működött. A társaságok száma már csaknem elérte a szövetkezetek és a vállalatok együttes számát.

Az új szervezeti formák kis létszámúak. Az 1992 decemberében számbavett 3486 mezőgazdasági szervezet (a felszámolás alatt álló, valamint ismeretlen létszámú szervezetek nélkül) több mint fele (55%-a) legfeljebb 50 főt foglalkoztat (ezen belül 42%-ot tesz ki a 21 fősnél kisebb szervezetek aránya); 34% foglalkoztat 51–300 főt, és mindössze 11% a 300 fősnél nagyobb szervezet.

Bár a statisztikákból nem tűnik ki, feltételezhető, hogy változatlanul a nagy szervezetekhez tartozik a mezőgazdaságban foglalkoztatottak zöme, s ezért a nagy állami és szövetkezeti szervezetek sorsának alakulásától függ elsősorban a további létszámvesztés vagy a létszám megtartása. Egyúttal az is feltételezhető, hogy a kis szervezetekben már az adott kereslethez igazodó létszámot foglalkoztatják.

d) A foglalkoztatás-munkanélküliség értelmezésének külön problémája a mezőgazdaságban a szezonalitás.* A magyar munkaügyi gyakorlatból mindeddig hiányzik a szezonális munkatevékenységek speciális szabályozása (ami a mezőgazdaságon kívül az élelmiszer-feldolgozás, az építőipar, az idegenforgalom és a vendéglátás több területét is érintené).

* A nemzetközi gyakorlatban szezonális munkanélkülinek általában azt tekintik, aki olyan munkáltatónál dolgozik, amelyik tevékenységét minden évben, az év azonos szakában, hosszabb időre megszakítja, s aki emiatt szezonon kívül munkanélkülivé válik. A szezonális munkanélküliséget a legtöbb országban az általános munkanélküliségtől eltérően szabályozzák.

E szabályozás hiányában – a mezőgazdaságot is egyre súlyosabban érintő gazdasági problémák közepette – 1991–92-ben, a gazdasági ciklus végét jelentő hónapokban a munkaközvetítő irodákban nemegyszer százával jelentkeztek a munkanélküli tsz-tagok, munkanélküli-járulékot igényelve.*

Békés megye: „A tsz-ek egy része a téli időszakban szüneteltette a tagság egyharmad részének munkaviszonyát. Az idénymunkák befejezésével ... munkaviszony-szüneteltetést akarnak végrehajtani 2–6 hónapig".

Vas megye: „A mezőgazdaság rendkívül bizonytalan helyzete ... egyre inkább a munkavégzés alóli felmentéshez és növekvő számú elbocsátáshoz vezet".

Győr-Sopron megye: „A téli hónapokban ezres nagyságrendben lesz a járadékra jelentkező, szüneteltetett munkaviszonyú tsz-tagok száma" – stb. (Lázár György: A munkanélküliség alakulásának regionális eltéréseiről és a falusi munkanélküliségről, OMK, 1992.)

(Itt most nem térünk ki arra, hogy a szövetkezés elvei szerint a szövetkezeti tagok – mint tulajdonosok – nem küldhetők el, sem gazdasági nehézségek, sem a feladatok csökkenése miatt. A kelet-európai szövetkezetekben – mint közismert – a tagsági jogviszony helyébe lényegében az alkalmazotti viszonyra jellemző jogviszonyok léptek.)

A mezőgazdasági szezonális munkanélküliség mértéke ma nem állapítható meg az adatokból, mint ahogy az sem, hogy a téli hónapokban munkanélküliként regisztráltak között mennyi az ideiglenesen vagy részlegesen elbocsátott, mennyi a tsz-tag, illetve alkalmazott, továbbá hogy mennyi a tsz-melléküzemágak – végleges – felszámolásával kikerült nem mezőgazdasági foglalkozású munkanélküli.**

Feltételezhető, hogy 1993. tavaszán a regisztrált munkanélküliek létszámcsökkenésének egyik oka ugyancsak a mezőgazdasági munkák megindulása, s az ősztől munkanélküliként regisztrált mezőgazdasági foglalkozásúak újbóli munkába állása volt.

Ez a bizonytalanság akkor is megmarad, ha a jövőben az újjáalakult szövetkezetekben a tagok is munkaszerződés alapján dolgoznak.

10.2 A mezőgazdaság foglalkoztatási viszonyai

A mezőgazdaságban a legnagyobb foglalkoztató a szövetkezeti szektor, az 1990. január 1-jei adatok szerint ez foglalkoztatta a mező- és erdőgazdaságban számba vett, összesen 955 ezer foglalkoztatott 44%-át, 421,6 ezer főt. 1991. január 1-jén a mezőgazdaság 835,4 ezer foglalkoztatottja közül 50%, 422 ezer dolgozott teljes munkaidőben a szövetkezetekben.

A második legjelentősebb munkáltató az állami szektor (benne a 147 állami tulajdonú gazdaság) volt, amely 1990-ben a létszám mintegy 13, 1991-ben 14%-át foglalkoztatta.

Az egyéni vállalkozók száma 1990-ben 88 ezer volt, a segítő családtagokkal együtt a 114,4 ezer főfoglalkozású aktív kereső 15%-os aránya meghaladta az állami szektorban foglalkoztatottakét. 1992. január 1-jén a 120 ezer egyéni és az 1,7 ezer, társas vállalkozásban dolgozó együttesen csaknem 21%-ot képviselt a mezőgazdaság 588,9 ezer aktív keresőjéből.

A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak mintegy 90%-a aktív kereső, 1992. január 1-jén a 647,7 ezer foglalkoztatottból 588,9 ezer fő.

* „Egyre több termelőszövetkezet szünetelteti Fejér megyében a tsz-gazdák munkavégzési kötelezettségét, mivel nincs pénze munkabérük, járandóságuk kifizetésére. Emiatt máris több száz tsz-tag jelentkezett munkanélküli-segélyért a munkaügyi központokban. Mezőfalván 100, Tácon 110, Dégen 50, Móron 90 gazda maradt egyik napról a másikra munka nélkül, s a szakemberek szerint várhatóan az év vége felé tetőzik a létszámleépítési folyamat a mezőgazdaságban". (*Népszabadság* 1992. január 13.)

** 1992. tavaszán az új tsz-törvény kapcsán vita folyt arról, hogy a munkaviszonyukat szüneteltető tsz-tagok jogosultak-e munkanélküli járadékra. 1992. februárjában csaknem 45 ezer tsz-tag járadékát vonták meg, akiknek munkavégzési kötelezettségét a szövetkezetek ideiglenesen szüneteltették. A vita tisztázása után 1992. márciusában a tsz-tagokat ismét munkanélküliként regisztrálták. (OMK, *Munkaerőpiaci helyzetkép*, 1992/2. 1992/3.)

60. táblázat

A mezőgazdaság aktív keresőinek foglalkozási viszony szerinti megoszlása1949–1992.

Megnevezés	1949.	1960.	1970.	1980.	1990.	1991.	1992.
	január 1-jén						
	főben			ezer főben			
Alkalmazott		307 258	323 182	357 619	350 995	297,0	
Tsz.-tag	288 721	525 407	714 007	462 671	290 546	335,9*	467,9
Tszcs.-tag		55 257	98 703	59 996	1 911		
Önálló és segítő családtag	1 907 147	943 865	81 013	59 874	51 534	119,3	122,0**
Mező + erdő	2 195 868	1 831 787	1 216 905	940 160	694 986	752,2	588,9
							%-ban
Alkalmazott		16,7	26,6	38,0	50,5	39,5	
Tsz.-tag	13,1	28,7	58,6	49,2	41,8		79,3
Tszcs.-tag		3,0	8,1	6,4	0,3	44,7	
Önálló és segítő családtag	86,9	51,6	6,7	6,4	7,4	15,8	20,7
Mező + erdő	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* *A szövetkezeti tagok segítő családi tagjaival együtt*
** *A társas vállalkozók létszámával együtt.*
Adatforrás: 1949–90. évek: Népszámlálás 1991–92: Munkaerőmérleg

A mezőgazdaságban hagyományosan magas arányt képviseltek a foglalkoztatott nyugdíjasok. A munkaerőmérleg adatai szerint a legtöbb nyugdíjast 1987-ben foglalkoztatták. Létszámuk 1992-re jelentősen lecsökkent, arányuk azonban kevéssé változott.

61. táblázat

A nyugdíjasként foglalkoztatottak és a gyermekgondozáson levők aránya a mezőgazdasági foglalkoztatottak között 1980–1992.

Év január 1.	Foglalkoztatottak	Aktív keresők	Nyugdíjasként foglalkoztatottak és GYES-en, GYED-en levők*	
	létszáma 1000 főben		A foglalkoztatottak főben	%-ában
1980.	1109,5	1064,0	45,5	4,1
1985.	1085,3	1035,1	50,2	4,7
1986.	1117,3	986,2	131,1	11,7
1987.	1074,8	942,7	132,1	12,3
1988.	1028,0	911,5	117,5	11,4
1989.	986,1	887,8	99,3	10,1
1990.	955,0	863,3	92,7	9,7
1991.	835,4	752,2	83,2	10,0
1992.	647,7	588,9	58,8	9,1

* *A GYED-en, GYES-en levők száma évenként alig változóan 20–25 ezer fő. 1990-ig a statisztikából csak a foglalkoztatottak és az aktív keresők különbségeként kimutatható eltérés.*

1990-től a statisztika külön is kimutatja a foglalkoztatottak között a nyugdíjasok és a gyermekgondozáson levők számát.

62. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása a mező- és erdőgazdaságban

ezer főben

Megnevezés	1991. január 1.		1992. január 1.		Változás	
	fő	%	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	835,4	100,0	647,7	100,0	–197,7	–22,5
Ebből:						
Aktív kereső	752,2	90,0	588,9	90,9	–163,3	–21,7
GYED-en, GYES-en levők	25,7	3,1	23,7	3,7	–2,0	–7,8
Nyugdíj mellett dolgozók	57,5	6,9	35,1	5,4	–22,4	–39,0

Adatforrás: Munkaerőmérlegek.

Azaz, bár az általános létszámcsökkenés számszerűen valamennyi foglalkoztatottat érintette (elsősorban az aktív keresőket) a foglalkoztatás belső arányai 1990-től sem módosultak érdemlegesen, valamelyest a nyugdíjasok foglalkoztatása szorult vissza.

Az aktív keresők száma – magától értetődően – az állami és a szövetkezeti szektorban csökkent jelentősen, de létszámot adtak le az egyébként is csekély foglalkoztatási hatású társas vállalkozások is. Csökkent a lakossági kiegészítő tevékenységet (alapvetően háztáji gazdálkodást) főfoglalkozásként végzők létszáma is. A korábbinál valamivel több keresőt foglalkoztat a költségvetési szektor, s bár lassan, de tovább nőtt az egyéni vállalkozásokban dolgozók száma is.

63. táblázat

Változások a mezőgazdasági foglalkoztatásban szervezeti formák szerint

ezer főben

Megnevezés	1991. január 1.		1992. január 1.		Változás	
	fő	%	fő	%	fő	%
Jogi személyiségű gazdálkodó szervezet	545,9	72,6	406,7	69,1	–139,2	–25,5
Költségvetési intézmény	9,0	1,2	10,5	1,8	+1,5	+16,7
Társas vállalkozások*	2,9	0,4	1,7	0,3	–1,2	–41,4
Egyéni vállalkozások*	114,4	15,2	120,0	20,4	+5,6	+4,9
Lakosság kiegészítő gazdasági tevékenység	80,0	10,6	50,0	8,4	–30,0	–37,5
Aktív keresők összesen	752,2	100,0	588,9	100,0	–163,3	–21,7

* *Az alkalmazottak és segítő családtagokkal együtt.*
Adatforrás: Munkaerőmérleg, 1991. és 1992. január 1.

10.2.1 A mezőgazdasági termelőszövetkezetek foglalkoztatási helyzete

Mint arról már szó volt, a mezőgazdaságban a legnagyobb foglalkoztató évtizedek óta a szövetkezeti szektor.

A szövetkezetek erőszakos szervezésével is okozott tulajdoni sérelmeket a Kárpótlási Törvény, a szövetkezeteknek a szövetkezés nemzetközi normáitól elszakadt működési jellemzőit a Szövetkezeti Törvény hivatott orvosolni.

E két jogszabály – a gazdasági reálfolyamatokban bekövetkezett recesszió hatásaival összefonódva – jelentős változásokat indított el a szövetkezetek helyzetében, s foglalkoztatási viszonyaiban.-

Az 1990-es Gazdaság Statisztikai Évkönyv adatai szerint 1989-ben a termelőszövetkezetek 495,9 ezer főt foglalkoztattak, 1990-ben 422 ezer főt, közülük 386 ezer főt foglalkoztattak teljes munkaidőben, 14 ezret nem teljes munkaidőben és 22 ezer dolgozott nyugdíjasként.

A tsz-ekben eddig háromféle foglalkozási viszony létezett: tag, alkalmazott és segítő családtag.

A statisztikák 1990-ig részletes bontásban közlik a tsz-ek aktív keresőire vonatkozó adatokat. 1976 és 1990 között az aktív keresők száma és a tagok száma csaknem egyező ütemben, 44-45%-kal csökkent. Azaz, a tagi létszámcsökkenés távolról sem újkeletű folyamat. 1985 és 1989 között az éves csökkenés átlagos üteme mintegy 6-7%-os. Az *alkalmazottak száma* – részben az éppen érvényes bér- és egyéb szabályozók hatására, részben a melléktevékenységek növekedésével párhuzamosan – némi hullámzással, de 1985-ig folyamatosan nőtt, csupán 1989 és 1990 között csökkent jelentősen, mintegy 70 ezer fővel, feltehetően a melléküzemágak leépülésével és kiválásával. A *családtagok száma* a 80-as években bár számszerűen némileg csökkent, arányaiban nem változott; 1990-től azonban ismét növekedni kezdett.

64. táblázat

A termelőszövetkezetek aktív keresőinek száma 1976–1991-ben

ezer főben

Év	Aktív kereső fő	Ebből					
		Alkalmazott		Tag		Családtag	
		fő	%	fő	%	fő	%
1976.	752,7	132,1	17,6	542,8	72,1	77,8	10,3
1980.	735,7	146,8	20,0	509,7	69,3	79,2	10,7
1985.	733,4	200,4	27,3	471,6	64,3	61,4	8,4
1986.	691,0	187,8	27,1	445,4	64,5	57,8	8,4
1987.	654,0	188,7	28,8	411,7	63,0	53,6	8,2
1988.	629,7	189,1	30,0	389,3	61,8	51,3	8,2
1989.	610,1	194,1	31,8	364,7	59,8	51,3	8,4
1990.	421,6	85,7	20,3	334,0	79,2	1,9	0,5

Adatforrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyvek KSH, 1991. évi népszámlálás KSH, 1991. év évkönyv

1990 óta a statisztikák nem közlik hasonló részletességgel az adatokat, csupán a tsz-tagok számának változásairól alkothatunk képet a Társadalombiztosítás adatai alapján. Az alkalmazottak létszámát azonban a TB statisztikái sem különítik el. Ilymódon a tsz-ek foglalkoztatási viszonyairól csupán becslések készülnek. A TB statisztikák módot adnak a szövetkezeti formák taglétszámának részletes áttekintésére.

A TB adatai szerint 1991-ben az előző évhez képest 58,1 ezer fővel csökkent a tsz-tagok, 4,3 ezerrel a szakszövetkezeti tagok és 1,1 ezer fővel a szakcsoport tagok létszáma. Ez együttesen több mint 63,5 ezer fős csökkenés. (A teljes létszám több mint felét akkor is a nyugdíjasok és járadékosok tették ki.) Az 1991–92-re vonatkozó adatok a következők:

A mezőgazdasági szövetkezetek éves átlagos taglétszáma 1991–1992-ben

ezer főben

Megnevezés	1991.		1992.		Változás	
	átlagos létszám					
	fő	%	fő	%	fő	%
Mezőgazdasági termelőszövetkezet	575,9	92,5	505,6	93,5	–70,3	–12,2
ebből:						
– tagok	255,9	41,1	209,9	38,8	–46,0	–17,8
– nyugdíj-járadékos	320,0	51,4	295,7	54,7	–24,3	–7,6
Mezőgazdasági szakszövetkezet	44,5	7,2	34,4	6,4	–10,1	–22,7
ebből:						
– tagok	21,2	3,5	14,9	2,8	–6,3	–29,7
– nyugdíj-járadékos	23,3	3,7	19,5	3,6	–3,8	–16,3
Mezőgazdasági szakcsoporti tag	2,1	0,3	0,7	0,1	–1,4	–66,7
Mezőgazdasági szövetkezet együtt	622,5	100,0	540,7	100,0	–81,8	–13,1

Adatforrás: Társadalombiztosítás nem publikált adat

Eszerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a taglétszám 1991 és 1992 között az előző évek üteménél nagyobb mértékben, mintegy 12%-kal csökkent. Ezen belül 18%-kal (46 ezer fővel) csökkent az aktív, s mindössze 8%-kal a nyugdíjas, járadékos tagok aránya. A viszonyítási alap változása következtében növekvő arány azonban számszerűen kisebb csökkenést jelent, az 1991/90. évi 58 ezer fős csökkenéssel szemben 1992/91-ben 46 ezer főt.

Ha valamennyi szövetkezeti formában együttesen vesszük figyelembe az aktív korú tagokat, akkor egy év alatt a taglétszám 53,7 ezer fővel, 19%-kal csökkent. A leggyengébb munkahely-megtartó képességű a szakcsoport volt, de relatíve magas a termelőszövetkezetekből kivált tagok aránya is.

Feltételezhető, hogy a legnagyobb létszám-veszteséget a csőd- és felszámolási eljárás alá került tsz-ek szenvedték el.*

A tagsági viszony megszűnése természetesen még semmit sem mond a volt tsz-tag helyzetének alakulásáról: a más formában vagy egyéni gazdaként továbbműködés ugyanúgy esély lehet, mint a munkanélkülivé válás. (Egy az FM-ben készült tanulmány 40-50 ezer főre becsüli a nyugdíjazottak, 40 ezer főre a magánvállalkozásba kezdők és 80-90 ezer főre a kiegészítő tevékenységet végzők számát.)

Az alkalmazottak és a segítő családtagok létszámának alakulásáról – mint erről már szó volt – sajnos nincs adat.

A TB által 1992-ben nyilvántartott 210 ezer aktív szövetkezeti tagnál 79 ezerrel több aktív és mintegy 15 ezer fővel kevesebb nyugdíjas tagról tudósít az FM felmérése.**

* Az FM felmérései alapján készült tanulmány szerint „A legnagyobb, közel 33%-os létszámvisszaesés a komoly egzisztenciális gondokkal küzdő 50 fő feletti mezőgazdasági szövetkezeteknél következett be". (Bognár Imre: Elhúzódó agrárválság, csökkenő munkaerő-eltartó képesség. Bp. 1992. okt.)

** Az FM 1992. második felében, önkéntes adatszolgáltatás keretében két fázisú felmérést végzett a mezőgazdasági szövetkezetek átalakulásának helyzetéről. Az első fázisban a szövetkezetek 63, a második során 41%-uk közölte a kért információkat. A felmérés több adatát ismertette a *HVG* 1993. március 8-i számában Herbst Árpád: Szövetkezeti átalakulás c. cikkében.

Eszerint az 1992 végéig nevesített 260 milliárd forintnyi szövetkezeti vagyonból 289 ezer aktív szövetkezeti tag, 20 ezer alkalmazott, 350 ezer nyugdíjas és 484 ezer egykori tag vagy örököse részesedett.

A szövetkezetekben a vagyonnevesítés során felosztott üzletrészek egy főre jutó átlagos értéke 216 ezer forint, ezen belül az aktív szövetkezeti tagok és örökösök részére átlagosan 101 ezer forint körüli üzletrész került nevesítésre.

A vagyon-nevesítésnek egyébként – az eddigi tapasztalatok szerint – önmagában csekély a foglalkoztatásra gyakorolt hatása. A tagok és az alkalmazottak a nevükre írt vagyonrészek felhasználásáról önállóan dönthetnek: a szövetkezetből kilépve egyéni gazdaságuk alapítására használhatják, társas vállalkozásba vihetik, bérbeadhatják (akár a szövetkezetnek is), az újjáalakult szövetkezetben hagyják stb. A tapasztalatok szerint a most már tulajdonnal rendelkező tagok és alkalmazottak nagy többsége a szövetkezeti gazdálkodást választotta. Az FM adatai szerint 1992 végéig az országban működő 1441 termelőszövetkezet közül 1207 alakult át. A minisztérium reprezentatív felmérést végzett az átalakulást követő szervezeti változásokról. A reprezentatív mintában szereplő 407 szövetkezettől származó adatok szerint a régi nagyüzemi gazdaságokban dolgozók 95%-a az új típusú szövetkezetekben folytatja munkáját. Jogi személyiségű társaságokba a tagság 0,12%-a került. 24 szövetkezet vált szét, s a mintában szereplő 176 ezer tag közül mindössze 1165 fő (kevesebb mint 2%) választotta az egyéni gazdálkodást. (*Népszabadság*, 1993. jan. 29. Agrárátalakulás. Maradnak a szövetkezetek.)

A szervezeti változások azonban vélhetően némileg szélesebb körűek, mint a reprezentatív minta számai jelzik.*

A vagyonnal rendelkezés joga (különösen a kárpótlásként földtulajdonhoz jutó kivülállók, a nyugdíjasok, s egyelőre a szövetkezetek égisze alatt megszerveződött társaságok esetében) még többféleképpen hathat a mezőgazdasági foglalkoztatás alakulására, elsősorban a mezőgazdasági termelés infrastrukturális környezetének újjászerveződése révén.

A vagyon – mint tőke – egyelőre bizonytalan, óvatos, az ismert (szövetkezeti) formát előnybe részesítő befektetése mellett eddig a munkaerő értékesítésének szándéka maradt jellemző. Az új szövetkezeti törvény egyaránt módot ad vállalkozási és munkaviszony jellegű jogviszony létesítésére a szövetkezeti tagsági viszony keretében. (63–66. §) Azaz, a szövetkezeteknek továbbra sincs foglalkoztatási kötelezettsége a vele akár vállalkozói, akár alkalmazotti jogviszonyt létesítő tagjaival szemben. Más szóval, a tsz-ekben feleslegessé váló tagok és alkalmazottak (vagyonuk mértékétől függetlenül) a jövőben is jogosultak a munkanélküliként regisztrálásra, s ha az egyéb kritériumoknak megfelelnek, a munkanélküli-járulékra is.

A munkanélkülivé válás mégis elsősorban néhány társadalmi csoportot fenyeget: akik a vagyon-nevesítés során egyáltalán nem vagy csak csekély, a megélhetéshez elégtelen vagyonrészhez jutottak, valamint a felszámolás alatt álló szövetkezetek tagjait. A MOSZ információs rendszere szerint 1992-ben a mezőgazdasági szövetkezetek negyede állt csőd- vagy felszámolási eljárás alatt. (Figyelő, 1993. jan. 21. B.K.: Pro farm.)** Természetesen a csőd- és a felszámolás – csakúgy, mint a többi ágazatban – a mezőgazdaságban is sokféle kimenetelű lehet. Valószínűleg azonban, hogy a gazdaságtalannak bizonyuló tevékenységekkel együtt ezekben szűnt és szűnik meg a legtöbb munkahely.

* Egy a Békés megyei mezőgazdasági átalakulásról szóló riportban szereplő esetek: a saját döntése alapján felszámolt kardosi tsz-ből azonnal négy kisebb alakult. Mezőberényben öt szövetkezet és egy Bt. Kondoroson hat kisebb-nagyobb szövetkezet jött létre a túlméretezett előd megszűnésével. Az újak között van 300 tagú, két és félezer hektáron gazdálkodó, s van 60 tagú is. A legkisebb a battonyai tsz-ből kivált, 10 tagú „Daróczy família" szövetkezet. (*Népszabadság*, 1993. márc. 6. Kőváry E. Péter: Szabad a gazda?) Az egyik általunk vizsgált tsz már 1992. elején 21 Kft-t és betéti társaságot alapított, s a tsz-tagok kft.-tagok lettek, a tsz részvényessé vált konzervgyárakban stb.)

** Az FM adatai szerint 1992. októberében 57 szövetkezet állt felszámolás vagy végelszámolás alatt, s várhatóan még 50-60 szövetkezet kerül felszámolásra. E szövetkezetek számuk alapján 7-9%-os, taglétszámuk alapján 8-10%-os arányt képviselnek a szövetkezetek egészéből. Az APEH már idézett adatai szerint (55. táblázat) 1992-ben 78 mezőgazdasági szövetkezet állt felszámolási eljárás alatt, az utolsó beszámolási időszak adatai szerint mintegy 13 ezer főt foglalkoztattak. További 5 mezőgazdasági szakszövetkezet (együttes létszámuk 246 fő volt) és 2 kistermelői szövetkezet (létszámuk 6 fő) szerepel az 1992-ben folyamatban volt felszámolások adataiban. Szükséges megjegyezni, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek körében is már 1989-ben megkezdődtek a felszámolások, igaz akkor még csupán egyetlen tsz-nél. 1990-ben további 6, 1991-ben 48 és 1992-ben 26 tsz felszámolása kezdődött meg.

10.2.2 Az állami szektor

A mezőgazdaság gazdálkodó szervezetei közül – mint erről már szó volt – a szövetkezetek után az állami vállalatok, köztük elsősorban az állami gazdaságok, kombinátok foglalkoztatták a legtöbb munkavállalót, az 1989. évi Mezőgazdasági Statisztikai évkönyv adatai szerint 118,6 ezer főt. 1991 végén a mezőgazdaság vállalati szektorában foglalkoztatottak létszáma mintegy 22 ezer fővel volt kevesebb: 96,4 ezer fő. A statisztikák a továbbiakban együttesen vették számba a vállalatok és a jogi személyiségű gazdasági társaságok adatait, s a vállalati szektorban foglalkoztatottak számáról már nincs elkülöníthető adat. A szakértők szerint az állami vállalatok létszáma 1992-ben tovább csökkent.

Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaságban az állami vállalatok foglalkoztatási helyzetét alapvetően az egész gazdaságra jellemző körülmények alakítják: az évek óta tartó piacvesztéstől az eladósodásig, a veszteséges gazdálkodástól a felduzzasztott létszámig. A gazdálkodás veszteségei miatt számos gazdaság került csődbe vagy felszámolási eljárás alá.*

A végelszámolással megszűnt Vetőmagtermeltető és Értékesítő Vállalat területi egységeiből már 1990-ben 12 kft. jött létre. A többségében a VÉV ellenőrzése alatt álló társaságok eddig bérelték a VÉV tulajdonát képező – eladásra szánt – berendezéseket. A zártkörű versenytárgyalásra elsősorban a 12 kft.-t kívánták megbízni. Időközben 1991 végén létrejött a Vetőmeg Kereskedőház Rt. amely a VÉV vagyonának értékesítéséből befolyó összeggel együtt kész volt teljesen átvenni a megszűnő VÉV funkcióit – vetőmagtermeltetés koordinációja, külkereskedelem, fajtanemesítés. (*HVG*, Cégvilág, 1992. aug. 22.) Feltehető, hogy a VÉV tevékenységét új formákban folytatók tovább foglalkoztatják a létszám jelentős részét is.

S mint a gazdaság számos más ágazatában, az állami gazdaságoknál, kombinátoknál is évek óta folynak a racionalizálási akciók, a gazdaságtalan tevékenységek felszámolása, a részlegek lehetőségeinek keresése. Mindez több-kevesebb létszámveszteséggel jár, a társasági formákba szervezések azonban nagyon gyakran létszámmegtartó hatásúak.

1992-ben a gazdálkodás veszteségei miatt számos gazdaság állt csőd- vagy felszámolási eljárás alatt.** A felszámolási eljárás során az elsődleges cél a privatizálás, a működőképes egységek, eszközök eladása új tulajdonosoknak. A felszámolások, s részben hozzá is kapcsolódó privatizálás szükségképpen elhúzódó folyamata során még számítani kell a munkahelyek megszűnésére is.

A létszám gyors és nagyarányú csökkenését e szférában is mérsékelheti a tartósan állami tulajdonban maradó gazdaságok léte. A parlament döntése alapján 24, jelentős nemzeti értéket képviselő állami gazdaság került az Állami Vagyonkezelő Rt.-hoz. Ezeknek csak meghatározott mértékű vagyona lesz privatizálható.

10.2.3 A magángazdaságok

A mezőgazdasági nagybirtokok államosítása, s a kisbirtokok erőszakos szövetkezetesítése ellenére – mint arról az 5. fejezetben szó volt – a 60-as évekig a mezőgazdaság volt a legnagyobb foglalkoztató. Az egyéni gazdaságok foglalkoztatási szerepe azonban számszerűen alig kimutatható mértékűre csökkent. S bár a háztáji gazdaságok árutermelő képességének erősödésével a mezőgazdasági termelés széles társadalmi rétegek kiegészítő foglalkozásává és jövedelmévé vált, az önálló létalapot jelentő magángazdaságok száma elenyésző maradt. Az egyéni gazdaságok foglalkoztatási szerepe a nyolcvanas évek végétől fokozatosan növekszik.

* Részletek az újságok hiradásaiból: A kiskunhalasi Állami Gazdaságban csökkentették a borászatban dolgozók létszámát, a kertészetet pedig mindenestül megszüntették. A fő ágazatvezetőtől a segédmunkásokig mindenkinek felmondtak. Az év végéig (1991) száz dolgozónak mondtak fel. (*Népszabadság*, 1992. jan. 15. Tanácsi István: Egy fillér nélkül.)

** Az OMK 1992 decemberében a megyei munkaügyi központok közreműködésével megkísérelte felmérni a folyamatban levő csőd- és felszámolási eljárások és a végelszámolások foglalkoztatási hatásait. A legnagyobb érintett cégek között számos állami gazdaság szerepelt, pl. az Alapi Állami Tangazdaság, az Izsáki ÁG, a Hosszúhelyi Mezőgazdasági Kombinát, a Mezőhegyesi MG. Kombinát, a Szarvasi Állami Tangazdaság stb.

66. *táblázat*

A magángazdaságok aktív keresői

Évek	Egyéni gazdálkodók*	Társas vállalkozás*	Együtt	A mezőgazdaság	A népesség
				aktív keresőinek %-ában	
1983.	82,2	–	82,2	7,6	1,7
1987.	76,1	–	76,1	8,1	1,6
1988.	78,7	–	78,7	8,6	1,6
1989.	103,6	–	103,6	11,7	2,1
1990.	130,3	–	130,3	15,1	2,7
1991.	116,4	2,9	119,3	15,6	2,5
1992.	120,0	1,7	121,7	20,7	2,9

* *Alkalmazottakkal és segítő családtagokkal együtt.*
** *Nem jogi személyiségű, alkalmazottakkal és családtagokkal együtt.*
Adatforrás: KSH, A nemzetgazdaság munkaerőhelyzete a 80-as években. 1991 és 1992. évi munkaerőmérlegek

A KSH az aktív keresők között 1991-ben 88,0 ezer, 1992-ben a társas vállalkozásokban résztvevőkkel együtt 87,6 ezer főfoglalkozású egyéni gazdálkodót mutat ki. A TB adatai némileg eltérőek, nyilvántartásában csupán 40,3, illetve 42,4 ezer egyéni gazdálkodó szerepel.

Azaz: a KSH adatai szerint a magángazdaságokban teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma már 1990-ben elérte a mezőgazdaság állami szektorában foglalkoztatottakét, azóta pedig egyre inkább meghaladja azt.

Az arányváltozás mögött természetesen ott van a tsz-ek és az állami szektor kimutatott létszámvesztesége csakúgy, mint az önként vállalkozók mellett a kényszerűen vállalkozásba kezdők megjelenése.

Bizonyosra vehető azonban, hogy az alapvetően családi vállalkozásként működő, nyilvántartott magángazdaságok mellett (a mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó több mint egymillió magyar állampolgár között) igen sokan tekintik még legfontosabb megélhetési forrásuknak a mezőgazdasági termelést.* Nézőpontunkból itt elsősorban a mezőgazdasághoz tartozók kívánnak figyelmet.

A vagyonnevesítés után a háztáji területek a tsz-tagok tulajdonaként maradnak használatban és a tapasztalatok szerint növekszik a bérbe adott területek mértéke.

* A KSH-nak a mezőgazdasági kistermelésről 1990-ben végzett felvétele szerint a megművelt 6473 ezer hektár mezőgazdasági területből (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, gyep) 1289 ezer hektárt (20%) a kistermelők használtak. Ezen belül a bérletek 27, a háztáji gazdaságok pedig csak 15,4%-ot tettek ki:

Megnevezés	ezer ha	%-os megoszlás
Illetményföld	44	3,4
Háztáji gazdaság	199	15,4
Bérbeadott terület	349	27,1
Kisegítő gazdaság	550	42,7
Rgyéni gazdaság	147	11,1
Összesen:	1289	100,0

A KSH már idézett kistermelői felvételének adatai szerint 1991-ben a csaknem 1,4 millió kistermelő közül 550 ezer dolgozott a mezőgazdaságban, 232 ezren munkaviszonyban vagy tsz-tagként, 276 ezren pedig mezőgazdasági nyugdíjasként vagy járadékosként. Az 1991-ben aktív korúak feltehetően nem hagytak fel a kistermeléssel, különösen nem, ha munkanélkülivé váltak.* A kényszervállalkozások egy része valószínűleg nem vagy csak részlegesen pótolja a korábbi rendszeres jövedelmet. Egy része azonban megalapozhatja a teljes értékű családi vállalkozást.

10.3 A mezőgazdasági foglalkoztatás néhány körülménye

A mértékadó statisztikai megfigyelések hiánya miatt a különböző érdekcsoportok szélsőséges véleményeként fogalmaznak meg a mezőgazdasági munkanélküliség kialakult és várható mértékéről, amelyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet.

a) Kétségtelen, hogy a gazdaság fejlődésével párhuzamosan fokozatosan visszaszorul a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe. Az 5. fejezetben ismertetett adatok szerint Magyarországon 1991-ben (1992. jan. 1-jén) még csaknem 14%-ot tett ki a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. Olaszországban az arány 9,1% (1987), Spanyolországban 12,3% (1989), Franciaországban 6,7% (1987), Ausztriában 7,9% (1989), az NSZK-ban pedig 4,8% (1987) volt. (Forrás: *Magyar Statisztikai Zsebkönyv,* 1989/90. KSH, 1991. 201. oldal).

Az arány csökkenésében három tényező-csoport együttes hatása játszik meghatározó szerepet:

- a gazdasági feltételek változása, az elsődlegesen a mezőgazdaságot érintő politikai indíttatású jogi szabályozás (kárpótlás, a tsz-ek vagyonának nevesítése és a szövetkezés önkéntessé válása), a társasági formák megjelenése;
- a társasági formákkal a nem közvetlen mezőgazdasági tevékenységek különválása és (statisztikai) átsorolása más, főleg a mezőgazdaság infrastrukturális környezetét jelentő tevékenységekhez;
- a régtől eladósodott, esetleg rossz adottságú, de különféle állami segítséggel továbbműködtetett mezőgazdasági üzemek, tevékenységek, s vele a foglalkoztatás megszűnése.

b) A mezőgazdaságban felszabaduló munkaerő foglalkoztatási lehetőségei között egyaránt van esélye

- az új szervezeti (társasági) formákban továbbfoglalkoztatásnak,
- az önállóvá válásnak, új egyéni és társas tevékenységek megszerveződésének,
- a tartósan munkanélkülivé válásnak.

Az eddigi adatok elégtelenek annak felmérésére, hogy az elvileg lehetséges esélyek közül ténylegesen mi realizálódik.

c) A mezőgazdasági munkanélküliek – csakúgy, mint a más ágazatokból kikerülők – nem homogén társadalmi csoport, hanem erősen rétegezett.

* A mezőgazdaságban dolgozók közül sokan szereztek – vagy béreltek – kisebb-nagyobb földterületet. A Kiskunhalasi Állami Gazdaságban történt elbocsátásokról már idézett riportból kitűnik, hogy az elbocsátott dolgozók közül többnek volt saját ültetvénye. Egy kertészmérnök a várt végkielégítést részben a gazdaság által meghirdetett ültetvényekből vásárlásra kívánta fordítani, részben pedig arra, hogy „a már meglevő szőlőben, gyümölcsösben beindítsam a termelést". Egy raktáros: „Az évek során eladásra termelt szőlő árából már vásárolt ültetvényt, ezt egészítette ki az év végén kapott végkielégítéssel". Egy kertésztecnikus: a végkielégítésből akarták „a szőlőjükben, kajsziültetvényükön beindítani a termelést". (*Népszabadság,* 1992. jan. 15.) Részlet egy mezőgazdasági mérnökkel készült interjúból: „A tsz-ben felszámolták az állattenyésztési ágazatot, munka nélküli vagyok. Végkielégítésként két hektár földet kaptam, azon most fekete ribizlit termelek, svéd exportra. Már vettem egy kis traktort a műveléshez. Harmincunknak van két-két hektárja, valamennyien a ribizliben bízunk. Tavaly jó volt a felvásárlási ár, az idén – ki tudja?" (Munkaügyi Kutató, 1992. jún.)

A mezőgazdasági munkanélküliek közül például előnyösebb helyzetben vannak azok, akik több-kevesebb vagyonnal, tulajdonnal rendelkeznek, a munkaerejükkel együtt a tőke is segítheti új egzisztenciájuk megteremtését. Hasonlóan előnyösebb helyzetben vannak a szaktudással rendelkezők, különösen az agrárértelmiség számára jelenthet új lehetőséget a szélesen értelmezett mezőgazdasági szolgáltatások kialakítása stb.

Kifejezetten hátrányos helyzetűek viszont – mint a gazdaság egészében – a vagyontalanok, a tanulatlanok, szakképzetlenek. A tapasztalatok szerint e réteg legnagyobb kibocsátója eddig is a mezőgazdaság volt, innen került ki az ipari, építőipari segédmunkások zöme. E réteget duzzasztják fel az eddig a mezőgazdaságban foglalkoztatott képzetlenek.* Elhelyezkedési esélyeik a legrosszabbak. Legtöbbjük várhatóan a gazdaság jelentős élénkülése esetén sem kerül vissza a szervezett munka világába, a rendszeres foglalkoztatással, munkahellyel bírók közé. Tartós munkanélküliségük kezelése sajátos programokat igényel.

* Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a szövetkezeti tagok 32, a mezőgazdaságban foglalkoztatott alkalmazottak 33%-a volt szakképzett fizikai dolgozó. A tsz-tagok 50, az alkalmazásban állók 48%-a dolgozott betanított és segédmunkásként.

MÓDSZERTAN

A foglalkoztatással kapcsolatos legfontosabb fogalmakat a Központi Statisztikai Hivatal, a munkanélküliséggel kapcsolatosakat pedig az Országos Munkaügyi Központ értelmezése szerint használjuk.

Számos fogalmat a főszövegben, az első előforduláskor részletesen ismertetünk.

Itt elsősorban az általánosan használt, fontosabb fogalmak tartalmát közöljük.

Gazdasági aktivitás

A KSH adatgyűjtéseiben szereplő fogalmak:

Munkavállalási korúak: a 15–59 éves férfiak és a 15–54 éves nők. A munkavállalási kor nem jelent munkajogi szempontból korlátozást: a munkavállalási koron felüli, 60 éves és idősebb férfiak, illetve 55 éves és idősebb nők életkorukra tekintet nélkül, a munkavállalási koron aluliak pedig 14. életévük betöltése után lehetnek aktív keresők.

– a munkavállalási kornál fiatalabbak a 15 éven aluliak;

– a nyugdíjas korúak a 60. életévüket betöltött férfiak és az 55. életévüket betöltött nők.

Munkaerőforrás: a munkavállalási korú népesség, a munkavállalási kornál fiatalabb, illetve idősebb aktív keresők és a munkavállalási koron felüli életkorú, nyugdíj mellett munkát vállalók.

Gazdaságilag aktív népesség: a foglalkoztatottak és a regisztrált munkanélküliek.

Foglalkoztatottak: az aktív keresők, a nyugdíj mellett munkát vállalók, valamint a GYES és GYED igénybevétele miatt a munkavégzéstől ideiglenesen távol levők.

Aktív keresők: kereső tevékenységet folytató, keresettel, jövedelemmel rendelkező, egy adott időpontban ténylegesen dolgozó, illetve munkaviszonyban, szövetkezeti tagsági viszonyban levő személyek (vállalatoknál, jogi személyiségű társaságoknál, intézményeknél, szövetkezeteknél alkalmazásban állók és szövetkezeti tagok).

Az önállóak, alkalmazottaik, segítő családtagjaik, valamint a társasvállalkozások tagjai (amennyiben ténylegesen közreműködnek a vállalkozás tevékenységében) és alkalmazottai.

Az alkalmi munkások és a napszámosok, valamint a mezőgazdasági segítő családtagok közül azok, akik az év folyamán legalább 90 napot dolgoztak.

Azok a nyugdíjasok, akik nyugdíjuk szüneteltetésével állnak munkaviszonyban.

A sorkatonai és tartalékos katonai szolgálatot teljesítők.

A szabadságvesztés büntetésüket töltő, vagy előzetes letartóztatásban levő személyek, ha korábban már dolgoztak.

Az aktív keresők közül

Alkalmazásban álló: az, aki munkaviszonyban áll és a végzett munkájáért bért (munkadíjat) kap.

Szövetkezeti tag: az a személy, aki a munkáltató szövetkezettel tagsági viszonyban áll és e viszony munkavégzési kötelezettséggel jár, vagy – ilyen kötelezettség híján – külön munkamegállapodás alapján dolgozik a szövetkezetnél.

Önálló foglalkozású: az egyénileg dolgozó paraszt, az ipar- vagy működési engedély alapján dolgozó önálló kisiparos, kiskereskedő, fuvaros stb., a munkaviszony, szövetkezeti tagsági viszony, bedolgozói jogviszony nélkül önálló kereső tevékenységet folytató szellemi foglalkozású személy. Ide soroljuk a magánszemélyek által létrehozott gazdasági munkaközösségek – ügyvédi, gépjárműve-

zetői munkaközösségek, alkotóközösségek – tagjait, a szerződéses üzemeltetésű egységek vezetőit, az ipari, kereskedelmi stb. részlegek bérlőit.

Segítő családtag: az a személy, aki munkaviszony, szövetkezeti tagsági viszony létesítése, illetve iparengedély, működési engedély nélkül

- önálló foglalkozású személy tevékenységében fizetés nélkül, rendszeresen részt vesz, vagy
- mezőgazdasági szövetkezeti dolgozó háztáji vagy közös gazdaságban, egyénileg dolgozó paraszt gazdaságában, illetve bármilyen foglalkozású személy kisegítő gazdaságában egy év alatt legalább 90 napi munkát végez.

Teljes munkaidőben foglalkoztatottak: azok a – nem nyugdíjas vagy járadékos – munkavállalók, akiknek a kötelező (napi, heti, havi) munkaideje azonos a törvényben, vagy a munkaviszonyra vonatkozó szabályban meghatározott, az adott munkáltatónál általánosan jellemző munkaidővel. Teljes munkaidőben foglalkoztatottnak minősülnek azok is, akikre vonatkozóan a munkahelyi körülmények vagy egyéb okok miatt az érvényes rendelkezések az általánostól eltérő, rövidebb munkaidőt írnak elő.

Nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak: a részmunkaidőben és a részesművelésben foglalkoztatottak, a szakmunkásként bérezett szakmunkástanulók, a bedolgozók, valamint a foglalkoztatott diákok.

Foglalkoztatott nyugdíjasok: azok, akik nyugdíjuk szüneteltetése nélkül valamely munkáltatóval munkavégzésre irányuló jogviszonyban állnak.

Ifjúsági munkaerőforrás: az oktatási intézmények nappali tagozatáról az év folyamán kilépő – tovább nem tanuló – fiatalok.

Gazdaságilag nem aktív népesség: a népességnek a gazdaságilag aktív népességen kívüli része. Ide tartoznak:

- azok a nyugdíjasok, járadékosok, akik nem folytatnak kereső tevékenységet;
- az önálló kereső foglalkozást nem folytatók, hanem a földjük, házuk bérbeadásából, albérletből, ágybérletből és eltartási szerződésből élők;
- a 15 éven aluliak, (kivéve a 14 éven felüli kereső tevékenységet folytatókat);
- a 15 éven felüli tanulók;
- a háztartásbeliek;
- a közületi eltartottak és
- a szociális gondozottak.

Átlagos állományi létszám: az adott időszakra számított statisztikai állományi létszám. A statisztikai állományi létszámba tartoznak a munkajogi állományi létszámba tartozó személyek – a munkából meghatározott okokból távollevők – (szülési szabadság, GYED, GYES, sorkatonai szolgálat, három hónapot meghaladó betegség miatti távollét stb.) kivételével, valamint a munkajogi állományba nem tartozó, de meghatározott feltételekkel a munkáltatónál folyamatosan munkát végzők (szünidőben foglalkoztatott diákok, más munkáltatótól kölcsönvett munkavállalók stb.).

A társadalombiztosítási adatok

Nyugdíjasok: a sajátjogú nyugellátásban – öregségi nyugdíj, rokkantsági nyugdíj, öregségi járadék, munkaképtelenségi járadék, baleseti járadék –, valamint a hozzátartozói nyugellátásban – özvegyi nyugdíj, illetve járadék, szülői nyugdíj, árvaellátás – részesülők.

Gyermekgondozási segély: a segély az anyát, illetőleg gyermekét egyedül nevelő apát illeti meg a gyermek 3 éves – tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos gyermek esetében tízéves – korának

betöltéséig, ha gyermekgondozási (fizetés nélküli) szabadságot vesz igénybe. Ikerszülés esetén, vagy ha az anyának több gyermekgondozási segélyre jogosult gyermeke van, a segély mindegyik gyermeke után külön-külön jár. (A gyermek egyéves kora után a segélyt az anya helyett a vele közös háztartásban élő apa is igénybe veheti.)

Gyermekgondozási díj: az egyéni keresethez igazodó, táppénzszerű ellátás. 1988-tól a gyermek kétéves koráig lehet igénybe venni.

Munkanélküliség

A KSH negyedévente ismétlődő reprezentatív munkaerő-felmérésének fogalmai:

Foglalkoztatottak: akik a vonatkozási héten jövedelemszerző munkát végeztek, illetve munkájuktól csak átmenetileg voltak távol. (Jövedelemszerző munka minden olyan tevékenység, amelyet pénzjövedelem, természetbeni fizetség, vagy később realizálható jövedelem érdekében végeztek, valamint a segítő családtagként végzett munka.)

Munkanélküliek: akik az adott héten egyáltalán nem dolgoztak, nem is volt állásuk, az elmúlt négy hét során aktívan kerestek munkát és két héten belül munkába is tudtak volna állni, ha találtak volna megfelelő állást, továbbá azok, akik már találtak munkát, melyet 30 napon belül fognak elkezdeni.

Passzív munkanélküliek: a nem aktívak közül azok, akik szeretnének dolgozni, munkába is tudnának állni, de elhelyezkedési esélyeiket kedvezőtlennek ítélve nem keresnek aktívan állást.

Gazdaságilag aktívak: a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együtt. (Ők alkotják egyben a rendelkezésre álló munkaerőt.)

Gazdaságilag nem aktívak: akiknek a vizsgált héten nem volt munkájuk és nem is kerestek munkát, illetve ha kerestek nem tudtak volna munkába állni.

Munkanélküliségi ráta: a munkanélküliek a gazdaságilag aktívak százalékában.

Aktivitási arány: a gazdaságilag aktívak a 15–74 éves népesség százalékában.

Regisztrált munkanélküliek, munkanélküli ellátásban részesülők

Az Országos Munkaügyi Központ által használt fogalmak:

Regisztrált munkanélküliek: a regisztrált álláskeresők közül azok, akik

- munkaviszonnyal nem rendelkeznek (beleértve azokat a munkát keresőket is, akik – a Foglalkoztatási Törvény adta lehetőséggel élve – az OMK által ajánlott, a mindenkori minimálbérnél alacsonyabb havi jövedelemért munkát végeznek)
- nem nyugdíjasok, nem tanulók;
- foglalkoztatást elősegítő támogatásban nem részesülnek;
- munkát, állást, vagy önálló foglalkoztatást keresnek, tehát egy adódó állás elfogadására rendelkezésre állnak;
- a tárgyhó zárónapján munkanélküli járadékban vagy segélyben részesültek;
- a tárgyhóban munkanélküliként voltak regisztrálva, de munkanélküli-ellátásra nem jogosultak, mert nem feleltek meg a törvényben előírt feltételeknek, vagy járadékra, segélyre való jogosultságuk időtartamát már kimerítették;
- jogosultak munkanélküli-ellátásra, de járadékuk, segélyük folyósítása a zárónapig még nem kezdődött meg (várakozási idő, ügyintézés stb.), vagy a zárónapon különböző okok miatt szünetel.

Regisztrált munkanélküli pályakezdők: azok a munkanélküliek, akik másfél évnél nem régebben fejezték be tanulmányaikat, nincs munkájuk és a munkaközvetítő irodában regisztráltatták magukat.

Munkanélküli-ellátásban részesülők száma: azok a munkanélküliek, akik munkanélküli-járadékot és pályakezdő munkanélküli-segélyt kapnak.

Munkanélküli-járadék: azt a munkanélkülit illeti meg, aki járulékfizetési kötelezettségének a munkanélkülivé válást megelőző 4 év alatt legalább 360 napig eleget tett, nyugdíjra nem jogosult, számára az illetékes munkaügyi központ nem tud megfelelő munkahelyet felajánlani és elhelyezkedése érdekében együttműködik a munkaügyi központtal, illetve kirendeltségével. (A járadék mértékét és folyósítási időtartamát a Foglalkoztatási Törvény határozza meg.)

Pályakezdők munkanélküli-segélyére: az a munkanélküli jogosult, aki felső- vagy középfokú végzettségét oktatási intézményben vagy iskolarendszeren kívüli képzésben másfél évnél nem régebben szerezte meg, nem jogosult munkanélküli-járadékra, nincs állása és a munkaközvetítő iroda segítségével sem tudott 3 hónap alatt megfelelő munkahelyet találni. (A pályakezdő munkanélküli-segély a mindenkori minimálbér 75%-a, folyósításának maximális időtartama 6 hónap.)

Munkanélküliségi ráta: a munkanélkülieknek a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya.

Ismert betöltetlen álláshelyek száma: a tárgyhónap zárónapján fennálló betöltetlen álláshelyek száma, amelyet a munkáltatók bejelentettek, illetve a munkaközvetítő irodák feltártak.

Aktív foglalkoztatási eszközök

Képzés: az elhelyezkedés esélyeinek növelését, vagy a munkanélkülivé válás megelőzését szolgáló, a Foglalkoztatási Alapból nyújtott támogatás.

Képzési támogatást kaphat munkanélküli, vagy olyan munkaviszonyban álló, akinek a munkaviszonya – előzetes közlés alapján – egy éven belül megszűnik, vagy rendszeres foglalkoztatása nem biztosítható, továbbá aki közhasznú munkavégzésben vesz részt. A támogatottak körébe tartoznak a 18. életévüket be nem töltött munkanélküliek is.

A képzés elősegítésére keresetkiegészítés vagy keresetpótló juttatás és költségtérítés fizethető.

Munkanélküliek vállalkozóvá válásának elősegítése: ebben a támogatási formában részesülők egyéni vállalkozói igazolvány kiváltásával vagy személyes közreműködéssel járó gazdasági társasági tagsággal kikerülnek a munkanélküliek köréből. A munkanélküli – vállalkozóvó válása esetén – kérheti a munkanélküli-járadék hat havi összegének megfelelő támogatást, a munkaügyi központ által ajánlott szaktanácsadás költségeinek legfeljebb 50%-os megtérítését, a tanfolyami képzés, illetve hitelfelvétel esetén a hitelfedezeti biztosítás költségeinek 50%-os megtérítését.

Tartósan munkanélküliek foglalkoztatása: az a munkaadó, aki a megelőző 6 hónapban hasonló munkakörben nem hajtott végre leépítést, és tartósan (legalább 6 hónapja, pályakezdő esetében legalább 3 hónapja a regisztrációban szereplő) munkanélküli foglalkoztatását vállalja, az illetékes munkaügyi központnál kérheti a kifizetendő munkabér, vagy a munkabért terheli járulékok teljes összegére, vagy a munkabér és a járulékok teljes összegének legfeljebb 50%-ának megtérítését. Egyúttal vállalnia kell, hogy a következő 3 hónapban hasonló munkakörből nem bocsát el.

Közhasznú foglalkoztatás: az 1991. évi Foglalkoztatási Törvény szerint közhasznú munka keretében a lakosság vagy a település általános szükségleteit kielégítő tevékenységek végezhetők. A munkaadó igényelheti a foglalkoztatásból eredő közvetlen költségek legfeljebb 70%-ának a megtérítését.

Csökkentett munkaidős foglalkoztatás: átmeneti jellegű foglalkoztatási nehézség esetén vehető igénybe. Ha a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalók vagy azok egy része csökkentett munkaidőben dolgozik, a munkáltató – maximum egy évre – az érintett munkavállalók kieső

munkaidejére járó személyi alapbérének legfeljebb 50%-os megtérítését igényelheti a Foglalkoztatási Alapból.

Korengedményes nyugdíj: a nyugdíjkorhatár elérése előtt öt évvvel a gazdálkodó szervezet – jelentős létszámleépítés miatt vagy jogutód nélküli megszűnés következtében – igényelheti a munkavállaló nyugdíjazása következtében őt terhelő összegnek a Foglalkoztatási Alap terhére történő 50, illetve 100%-os átvállalását. Ezzel lehetőséget biztosít arra, hogy a munkaviszony megszűnése esetén a munkavállaló ne váljon munkanélkülivé, hanem nyugdíjba vonulhasson. (A munkáltató kisebb létszámleépítés esetén is alkalmazhatja az ún. foglalkoztatáspolitikai célú korengedményes nyugdíjazást, ebben az esetben azonban annak költségeit – a normál nyugdíjkorhatárig – neki kell viselnie.)

Az a munkanélküli, aki legalább 6 hónapja munkanélküli-járadékban részesül és megfelel a Foglalkoztatási Törvényben meghatározott feltételeknek, előnyugdíj megállapítását kérheti. Az előnyugdíj forrása a Szolidaritási Alap.

Munkahelyteremtési támogatás: a Foglalkoztatási Alapból támogatás igényelhető tartós, piaci igények kielégítésére alkalmas munkahelyek létrehozása olyan területeken, ahol a munkaerő foglalkoztatása hosszabb idő óta nem oldható meg, vagy az elhelyezkedési lehetőségek nagymértékben romlottak. A támogatások elnyerésére a munkaügyi központok pályázatot írnak ki, melyben meghatározzák a beruházás feltételeit. Az egyik legfontosabb feltétel, hogy az ily módon létrejövő munkahelyekre munkanélkülieket kell felvenni.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat:
A nemzetgazdaság munkaerőmérlegének néhány főbb adata 1992. január 1-jén 17

2. táblázat:
A munkavállalási korú népesség száma és aránya az ország lakosságából 18

3. táblázat:
A munkavállalási korú népesség száma és nemenkénti megoszlása 1990–1991-ben 19

4. táblázat:
A munkavállalási korba lépők száma 1949–1992-ben 19

5. táblázat:
A nyugdíjas kort elérők száma 1949–1992-ben 20

6. táblázat:
A munkaerőpiactól távol maradt munkavállalási korúak számának alakulása 1949–1992 között 21

7. táblázat:
A nappali oktatásban részt vevő munkavállalási korú fiatalok 22

8. táblázat:
A nappali oktatásban részt vevő munkavállalási korú fiatalok az 1990/91. 1991/1992. és az 1992/93. tanévben 23

9. táblázat:
Nappali tagozaton tanuló munkavállalási korúak életkor szerinti megoszlása iskolatípusok szerint az 1992/93-as tanévben 23

10. táblázat:
A munkavállalási korú nyugdíjazottak állománya 24

11. táblázat:
A munkavállalási korú, egészségi okokból évenként nyugdíjazottak száma és aránya 1985–1991-ben 24

12. táblázat:
A munkavállalási korban nyugdíjazottak évenkénti száma és aránya 25

13. táblázat:
A munkavállalási korú lakosságból elhalálozottak nemenkénti létszáma 1982–1991 25

14. táblázat:
A háztartásban maradók száma és aránya a munkavállalási korú népességben 26

15. táblázat:
A GYES-en, GYED-en levők száma és a munkavállalási korúakhoz viszonyított aránya 1980–1992-ben 27

16. táblázat:
A születések száma és a gyermekgondozás miatt jogi állományban levők létszáma 27

17. táblázat:
A munkavállalási korúak munkaerő-kínálata 1990-ben és 1991-ben 28

18. táblázat:
A gazdaságilag aktívak száma és aránya a munkavállalási korú népességben 29

19. táblázat:
Az oktatási rendszerből kilépők száma 1990–1991-ben 30

20. táblázat:
A nyugdíjas korú, de 75 éven aluli népesség száma 30

21. táblázat:
Változások a munkaerő-kínálat trendjeiben 1991. és 1992. január 1-jén 34

22. táblázat:
A gazdaságilag aktív népesség 35

23. táblázat:
Az aktív keresők száma és aránya a munkavállalási korú népességből 36

24. táblázat:
A társadalombiztosításra jogosult kereső foglalkozásúak 1990–1992. átlagos létszáma 37

25. táblázat:
A GYES-en, GYED-en levők száma és az aktív keresőkhöz viszonyított aránya
1980–1992-ben 38

26. táblázat:
A foglalkoztatott nyugdíjasok száma és az aktív keresőkhöz viszonyított aránya
1980–1992-ben 39

27. táblázat:
A nyugdíjas foglalkoztatottak és a munkanélküliként regisztráltak száma
1989–1992. január 1-jén 40

28. táblázat:
A regisztrált és segélyezett munkanélküliek száma 1990. január és 1992. december között 41

29. táblázat:
A munkanélküliség eltérő módszerekkel mért adata 43

30. táblázat:
A pályakezdő munkanélküliként regisztráltak iskolai végzettsége 44

31. táblázat:
A munkanélküli-segélyben részesülők és az aktív programok résztvevői 45

32. táblázat:
Az aktív keresők száma és a munkanélküliek aránya településtípusonként 1992. VI. hóban ... 49

33. táblázat:
A nemzetgazdasági ágakban foglalkoztatottak száma 1989–1992. (január 1-jei állapot) 54

34. táblázat:
A foglalkoztatási szektorok változása 55

35. táblázat:
Az iparban foglalkoztatottak száma 1989–1992. január 1-jén 56

36. táblázat:
Az ipar aktív keresői 1988–1992. január 1. 56

37. táblázat:
Az anyagi ágazatok 50 főnél nagyobb cégeinél foglalkoztatottak számának alakulása
1992. I. és IV. negyedévében 58

38. táblázat:
Az ipar 50 fősnél nagyobb cégeinél foglalkoztatottak számának alakulása 1992-ben 58

39. táblázat:
Az átmeneti munkaidőcsökkentést alkalmazó ipari szervezetek száma, létszáma 1992. I–III. negyedévben 59

40. táblázat:
Az aktív keresők és a munkanélküliek állomány-csoportonkénti adatainak összevetése 60

41. táblázat:
Bejelentett álláshelyek állománycsoportonkénti összetétele 61

42. táblázat:
A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya 64

43. táblázat:
Az egyéni és nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban foglalkoztatottak létszáma 1981–1992-ben 67

44. táblázat:
Az egyéni vállalkozásokban foglalkoztatottak létszámának alakulása 67

45. táblázat:
Az egyéni és a nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban dolgozók létszáma 1991- és 1992-ben 68

46. táblázat:
A főfoglalkozású tagok és alkalmazottak száma a vagyonkimutatásra kötelezett egyéni és társas vállalkozók körében 69

47. táblázat:
A jogi személyiségű társaságok létszámkategóriái 71

48. táblázat:
A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma 1991-ben és 1992-ben 72

49. táblázat:
A külföldi érdekeltségű vállalkozásokban foglalkoztatottak száma 1991-ben 73

50. táblázat:
A Társadalombiztosításnál nyilvántartott kiegészítő tevékenységűek száma 1991-ben és 1992. első félévében 77

51. táblázat:
A személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó fő- és kiegészítő foglalkozású egyéni vállalkozók száma 1990–1991-ben 78

52. táblázat:
A vagyonkimutatás benyújtására kötelezett vállalkozók foglalkoztatási viszonyai 79

53. táblázat:
Csőd- és felszámolási eljárások 1992-ben 80

54. táblázat:
1992. december 31-ig bejelentett csőd- és felszámolási eljárással érintett jogi személyiségű szervezetek létszáma az 1991-es mérlegadatok alapján 81

55. táblázat:
Az 1992-ben csőd- és felszámolási eljárás alatt álló cégek száma szervezeti forma szerint 86

56. táblázat:
A közzétett felszámolási eljárás alá került gazdálkodók létszáma az utolsó beszámolási időszakban 87

57. táblázat:
A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1988–1993-ban 90

58. táblázat:
Az alap- és melléktevékenységek arányának változása 1984–1990-ben 92

59. táblázat:
Jogi személyiségű szervezetek a mezőgazdaságban 93

60. táblázat:
A mezőgazdaság aktív keresőinek foglalkozási viszony szerinti megoszlása 1949–1992. 95

61. táblázat:
A nyugdíjasként foglalkoztatottak és a gyermekgondozáson levők aránya
a mezőgazdasági foglalkoztatottak között 1980–1992. 95

62. táblázat:
A foglalkoztatottak megoszlása a mező- és erdőgazdaságban 96

63. táblázat:
Változások a mezőgazdasági foglalkoztatásban szervezeti formák szerint 96

64. táblázat:
A termelőszövetkezetek aktív keresőinek száma 1976–1991-ben 97

65. táblázat:
A mezőgazdasági szövetkezetek éves átlagos taglétszáma 1991–1992-ben 98

66. táblázat:
A magángazdaságok aktív keresői 101